

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra sociální pedagogiky

**Rizikové chování v reálném a virtuálním prostředí
v kontextu školní docházky**

Diplomová práce

Autor: Bc. Martin Knytl
Studijní program: N 7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Sociální pedagogika
Vedoucí práce: prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.
Oponent práce: Mgr. Iva Junová, Ph.D.



Zadání diplomové práce

Autor: Martin Knytl

Studium: P17P0735

Studijní program: N7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální pedagogika

Název diplomové práce: **Rizikové chování v reálném a virtuálním prostředí v kontextu školní docházky**

Název diplomové práce AJ: Risk behavior in real and virtual environment in the context of school attendance

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce se zabývá problematikou rizikového chování, a to v reálném a především v tzv. virtuálním prostředí. Práce charakterizuje oblasti rizikového chování, blíže specifikuje nebezpečné rizikové jevy a také možnosti prevence těchto jevů. Dále popisuje současná média, kyberprostor a spojitost médií se sociální pedagogikou, jakožto kontext s virtuálním rizikovým chováním. V praktické části práce se nachází kvantitativně orientované výzkumné šetření, které se zaměřuje na vysokoškolské studenty mapující rizikové chování v jednotlivých obdobích školní docházky.

GÖRZIG, Anke and FRUMKIN, Lara. Cyberbullying experiences on-the-go: When social media can become distressing. In: Cyberpsychology [online]. 2013, vol. 7, no. 1, pp. 11-22. ISSN 1802-7962. CHRÁSKA, Miroslav. Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu. 2. aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2016. 256 s. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-5326-3. KOPECKÝ, Kamil. Rizikové chování studentů Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v prostředí internetu. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. 110 s. ISBN 978-80-244-3903-7. KRAUS, Blahoslav. Základy sociální pedagogiky. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. 216 s. ISBN 978-80-262-0643-9. MIOVSKÝ, Michal, SKÁCELOVÁ, Lenka, ZAPLETALOVÁ, Jana a kol. Prevence rizikového chování ve školství. 2., přepracované a doplněné vyd. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. 328 s. ISBN 978-80-7422-391-4. WHITE, Claire, GUMMERUM, Michaela and HANOCH, Yaniv. Adolescents' and Young Adults' Online Risk Taking: The Role of Gist and Verbatim Representations. In: Risk Analysis: an International Journal [online]. 2015, vol. 35, no. 8, pp. 1407-1422. ISSN 0272-4332.

Garantující pracoviště: Katedra sociální pedagogiky,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Oponent: Mgr. Iva Junová, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 6.11.2014

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval pod vedením vedoucího práce prof. PhDr. Blahoslava Krause, CSc. samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V České Třebové dne 18. 4. 2019

Bc. Martin Knytl

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu diplomové práce panu prof. PhDr. Blahoslavu Krausovi, CSc. za odborné vedení, cenné rady, trpělivost a vstřícný přístup při tvorbě této kvalifikační práce. Dále bych chtěl poděkovat Mgr. Lucii Špráchalové za poskytnuté konzultace ke statistickému zpracování dat. Mé poděkování patří také všem osobám, které se podílely na distribuci dotazníkového šetření. Rovněž děkuji respondentům za ochotu participovat na dotazníkovém šetření.

ANOTACE

KNYTL, Martin. *Rizikové chování v reálném a virtuálním prostředí v kontextu školní docházky*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2019. 144 s. Diplomová práce.

Diplomová práce se zaměřuje na fenomén rizikového chování, který se váže především k období adolescence. Teoretická část charakterizuje rizikové chování, blíže popisuje konkrétní rizikové jevy a zasazuje je do kontextu reálného a virtuálního prostředí. Pozornost je rovněž soustředěna na média, sociální a mediální komunikaci, kyberprostor a spojitost mezi médii a sociální pedagogikou. Dále se práce zabývá školní docházkou a prevencí rizikového chování. Praktická část popisuje kvantitativní strategii a výsledky výzkumného šetření, které odhalují retrospektivní a současný stav výskytu analogických forem rizikového chování u zvolené cílové skupiny, tedy u vysokoškolských studentů.

Klíčová slova: rizikové chování, adolescence, média, virtuální prostředí, školní docházka, prevence rizikového chování

ANNOTATION

KNYTL, Martin. *Risk behavior in real and virtual environment in the context of school attendance*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2019. 144 pp. Diploma Degree Thesis.

This diploma thesis is focused on the phenomenon of risk behavior, which is mainly related to the adolescence. A theoretical component characterizes risk behavior, describes specific risk phenomena and puts them into the context of real and virtual environment. The attention is focused on the media, social and media communication, cyberspace and the connection between media and social pedagogy. Furthermore, the work deals with school attendance and risk behavior prevention. The practical component describes the quantitative strategy and the results of the research that reveal the retrospective and current occurrence of analogous forms of risk behavior in the selected target group, ie university students.

Keywords: risk behavior, adolescence, media, virtual environment, school attendance, risk behaviors prevention

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že diplomová práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2017 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum:

Podpis studenta:

OBSAH

Úvod	10
1 Rizikové chování v reálném prostředí.....	12
1.1 Období adolescence	12
1.2 Vymezení rizikového chování	16
1.3 Klasifikace rizikového chování	28
1.4 Formy rizikového chování.....	33
2 Média, komunikace a virtuální prostředí	46
2.1 Charakteristika médií a komunikace	46
2.2 Typologie médií.....	55
2.3 Virtuální prostředí.....	63
2.4 Média v kontextu sociální pedagogiky	69
3 Rizikové chování ve virtuálním prostředí.....	73
3.1 Nástrahy médií a virtuálního prostředí	73
3.2 Vymezení a formy rizikového chování ve virtuálním prostředí.....	80
3.3 Analogické formy rizikového chování v reálném a virtuálním prostředí.....	92
4 Školní docházka a prevence rizikového chování.....	94
4.1 Charakteristika školní docházky.....	94
4.2 Definice prevence a její druhy	97
4.3 Prevence rizikového chování ve školství.....	99
5 Výzkumné šetření zaměřené na rizikové chování v reálném a virtuálním prostředí.....	103
5.1 Výzkumný problém a hypotézy.....	103
5.2 Strategie a metody výzkumného šetření	106
5.3 Sběr dat a výzkumný vzorek	112
5.4 Výsledky výzkumného šetření.....	115
5.5 Shrnutí výzkumného šetření	128
Závěr	132

Seznam použitých zdrojů	134
Seznam tabulek a grafů.....	145
Seznam příloh.....	146
Přílohy.....	147

ÚVOD

Riziko – rizikovost – rizikové chování, to jsou hlavní pojmy, se kterými pracují psychologické, sociální i pedagogické vědy. Fenomén rizikového chování se v posledních letech stal velice populárním tématem pro výzkumné účely, proto je možné si všimnout zvyšujícího se počtu odborné literatury a výzkumných studií na dané téma.

Rizikové chování se často pojí se skupinou dětí a mládeže a je vnímáno jako možnost poškození zdraví rizikově jednajícího, ale rovněž jako možnost ohrožení zdraví jedince a blízkého sociálního okolí.

Děti a mládež samozřejmě netvoří jedinou možnou volbu pro zkoumání rizikového chování. Chování nazývané „rizikové“ je možné zkoumat též u mladých dospělých, osob v produktivním věku, seniorů či další konkrétní skupiny. Záleží pouze na tom, jak bude cílová skupina vymezena, a jakým způsobem může jednat rizikově.

Pro diplomovou práci jsou stanoveny dva cíle, prostřednictvím kterých bude snahou dospět k obsahu na zdařilé úrovni. Prvním cílem je snaha teoreticky popsat problematiku rizikového chování, jeho možné klasifikace a konkrétní rizikové formy. Nedílnou součástí je i charakteristika období adolescence. Důvodem takového rozhodnutí je, že odborná literatura pojednává o tzv. syndromu rizikového chování v adolescenci, respektive v dospívání. Tímto termínem je prokázán úzký vztah mezi rizikovým chováním a adolescencí.

Dále jsou vymezena média, a to v popředí s novými médii, o kterých lze říci, že patří mezi hlavní součást každodenního života nejen mládeže. K médiím se pojí popis sociální a mediální komunikace, virtuálního prostředí a snaha vymežit kontext médií a sociální pedagogiky.

Teoreticky práce vymezuje rizikové chování ve virtuálním prostředí, o kterém se soudí, že stále více nabývá na svém významu. Opět jsou vymezeny konkrétní formy, ale rovněž formy analogické, jež označují podobnosti v jevech reálného a virtuálního prostředí.

Poslední teoretická kapitola prezentuje pojetí školní docházky a český vzdělávací systém. K tomu je zařazena problematika prevence, která má blízký vztah především k aktivitám realizovaným ve školské oblasti.

Pátá a poslední kapitola diplomové práce je orientována empiricky. Jejím cílem je u vysokoškolské mládeže, jakožto cílové skupiny výzkumného šetření, zjistit retrospektivní a současný stav prevalence rizikového chování v reálném a virtuálním prostředí ve vztahu k jejich pohlaví a věku.

Výzkumné šetření využívá kvantitativní strategii výzkumu, a to v podobě dotazníkového šetření, jehož distribuce je zajištěna pomocí metody sněhové koule. Pro účely výzkumného šetření je stanoveno dvanáct hypotéz, jež budou testovány pomocí statistických testů významnosti. Výsledky šetření jsou přehledně prezentovány v tabulkovém provedení.

Diplomová práce může sloužit jako pilotní screening rizikového chování u vysokoškolské mládeže, který se nezabývá konkrétními formami rizikového chování, ale stanovenými oblastmi, jež dané formy obsahují.

1 RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ V REÁLNÉM PROSTŘEDÍ

V první kapitole nalézáme základní informace týkající se problematiky rizikového chování, jež představuje v současné době velmi populární oblast zájmu pedagogických, psychologických a sociálních věd. Součástí kapitoly je charakteristika období adolescence, jež má úzkou vazbu na dané chování, dále je obsahem vymezení rizikového chování, jeho umístění v systému společenských věd a klasifikace. V další části jsou podrobněji vymezeny hlavní formy rizikového chování.

1.1 Období adolescence

Období adolescence (dospívání) představuje komplexní a dynamickou vývojovou etapu života, kdy jedinec prochází biologickými (pohlavní dospívání, transformace fyzické stránky člověka), psychickými (přeměna myšlení, citový vývoj, vytváření vlastní identity) a sociálními změnami (sociální učení a rozvoj sociálních dovedností), které jsou vyvolány nebo částečně ovlivněny biologickými procesy, ale především konkrétními kulturními a společenskými podmínkami (srov. s Dolejš, 2010, s. 83; Hoferková, 2015, s. 35).

Adolescence označuje celé období mezi dětstvím a dospělostí se všemi atributy, které s sebou přináší. V odborné, především evropské, literatuře jsou pro deskripci onoho vývojového období používány také pojmy puberta či pubescence. Zatímco pubescence v českém názvosloví označuje dospívání, adolescencí je myšleno mládí. Proto Macek (2003, s. 9-10) chápe adolescenci jako dospívání a mládí současně, uvádí, že je odlišná od ostatních životních etap a je vnitřně diferencovaná. Autor toto období dělí do tří fází:

1. časná adolescence (10/11-13 let) – dominují první biologické a fyzické, resp. pubertální, změny, psychické a sociální změny jsou považovány za důsledek puberty, je zvýšen zájem o vrstevníky opačného pohlaví, více se vyvíjejí kognitivní procesy;
2. střední adolescence (14-16 let) – jde o období úvah a hodnocení sebe samého, adolescenti se snaží určitým způsobem odlišovat od svého okolí (příslušnost k subkulturám mládeže), dochází ke hledání vlastní jedinečnosti a autentičnosti, ale rovněž ke změnám v blízkých vrstevnických vztazích, vůči autoritám a sobě samému;

3. pozdní adolescence (17-20 let či déle) – ze všech fází se nejvíce vztahuje k dospělosti, jedinec se snaží ukončit svoji vzdělávací cestu, najít pracovní uplatnění, vyjasnit si svoji budoucí perspektivu, vymezit osobní hodnoty, posílit sociální aspekt identity, tedy někam patřit, podílet se na něčem a něco sdílet s druhými lidmi; rozsah změn, ale také samotná délka pozdní adolescence se odvíjí od rozhodnutí a činů jedince, tedy zda studuje vysokou školu, je ekonomicky nezávislý, osamostatněný od rodičů, v manželství či je sám rodičem (Macek, 2003, s. 35-36).

Horní hranici pozdní adolescence je možno považovat za nestálou. V tomto smyslu má adolescence silnou vazbu na mládež (sociologický pojem), u které rovněž není zcela jasně vymezená horní hranice, a to vlivem možností, které moderní společnost nabízí, např. vysokoškolské studium, cestování, flexibilita pracovní činnosti apod. Toto období přináší obdobné charakteristiky, které nalézáme u kybergenerace mládeže. Tudíž není možné přesně říci, zda adolescence a příslušnost k mládeži končí ve věku dvaceti, šestadvaceti či třiceti let.

Pro završení tohoto období je potřeba, aby byl komplexně dokončen proces socializace a jedinec splnil zejména kritéria psychologická, dosažením vlastní autonomie, sociologická, přijetím role dospělého, a pedagogická, tj. ukončením první vzdělávací cesty a získáním profesní kvalifikace (Macek, 2003, s. 9).

Na adolescenci je nahlíženo specificky, jelikož jedinec v tomto období musí plnit potřeby a očekávání společnosti, ve které žije. Stejně tak musí plnit své potřeby a očekávání, což vede k tomu, že je jedinec konfrontován s řadou vývojových úkolů, se kterými se musí vypořádat. Macek (2003, s. 16-17) charakterizuje vývojové úkoly následovně:

- přijetí vlastního těla, fyzických změn, včetně pohlavní zralosti a pohlavní role;
- kognitivní komplexita, flexibilita a abstraktní myšlení – schopnost aplikovat intelektový potenciál v běžné každodenní zkušenosti;
- uplatnění emocionálního a kognitivního potenciálu ve vrstevnických vztazích, schopnost a dovednost vytvářet a udržovat vztahy s vrstevníky obojího pohlaví;
- změna vztahů k dospělým (rodičům, dalším autoritám) – autonomie, popř. vzájemný respekt a kooperace nahrazuje emocionální závislost;

- získání představy o ekonomické nezávislosti a směřování k určitým jistotám, které s ní souvisejí – k volbě povolání, k získání základní profesní kvalifikace, k ujasnění představ o budoucí profesi;
- získání zkušeností v erotickém vztahu, příprava pro partnerský a rodinný život;
- rozvoj intelektu, emocionality a interpersonálních dovedností zaměřených ke komunitě a společnosti – tj. získání kompetence pro sociálně zodpovědné chování;
- představa o budoucích prioritách v dospělosti – o důležitých osobních cílech a stylu života;
- ujasnění hierarchie hodnot, reflexe a stabilizace vlastního vztahu ke světu a k životu (světový názor).

Mezi základní vývojové úkoly patří dále dosažení vlastní identity, kdy jedinec potvrzuje sebe před sebou a před společností, ve které žije. Jedná se tedy o sebereflexi jedince v jeho sociálním a kulturním prostředí (Pelcák, 2015, s. 48-49). Při dosahování identity může jedinec sklouznout do krize, která ho nutí se rozhodovat v důležitých otázkách jeho života. Pokud adolescent takové rozhodování prozatím odkládá, tak se hovoří o tzv. adolescentním moratoriu, během kterého jedinec zkouší určité role, objevuje hodnoty, rozvíjí nové zájmy, využívá příležitosti, ale především experimentuje, čímž vystavuje určitému sociálnímu a zdravotnímu riziku sebe sama a i své okolí. To nás přivádí do smyslu vztahu mezi obdobím adolescence a problematikou rizikového chování, jelikož ono nežádoucí chování „může ohrozit plnění běžných vývojových úkolů, plnění očekávaných sociálních rolí, získávání základních dovedností, dosahování smyslu pro adekvátnost a kompetentnost a správnou přípravu na přechod do další fáze životní dráhy, mladé dospělosti“ (Jessor, 1991, s. 600).

V adolescenci je snahou jedince dosáhnout vytyčených osobně a sociálně smysluplných cílů, a ne zcela záleží na tom, zda jednají rizikově či ve smyslu udržení zdraví. Existují však mechanismy jednání, které poskytují příležitost překonat specifické období adolescence, a to i formou rizikového jednání:

- Chovat se jako dospělý – snahou je začlenit se do světa dospělých, to ale mnohdy souvisí s předčasným jednáním, které je v dospělosti považováno za normální (kouření cigaret, konzumace alkoholu, sexuální chování).

- Dosažení autonomie/identity – jedinec se skrze rizikového chování snaží demonstrovat svoji schopnost činit rozhodnutí nezávisle na postojích rodičů a jiných dospělých (např. užívání drog, sexuální chování, stravovací návyk).
- Identifikace a diferenciacie – adolescent se snaží přijmout sám sebe a odlišit se od dospělých, především od svých rodičů, tato snaha je spojena s porušováním norem, výstředním oblékáním, sdílením nekonvenčních idejí apod.
- Sebepotvrzení a experimentování – kognitivní a sexuální vývoj jedince přináší nové a odlišné fyzické, psychické a sociální možnosti, jejichž testování je spojeno s nebezpečnými a náročnými aktivitami (hraní riskantních her, nebezpečné řízení auta atd.).
- Překračování limitů – přirozená separace od nukleární rodiny je demonstrována potřebou jít proti pravidlům a zákonům dospělých, a to deklarováním autonomie, nezávislosti či schopnosti volit životní styl, který vyhovuje potřebám adolescentů (nedodržování konvencí a rodinných tradicí, užívání drog).
- Vyhledávání nových zážitků – potřeba experimentování s novými stavy vědomí, objevování jiných fyzických vjemů a zájem cítit nové, předtím neznámé emoce (užívání psychoaktivních substancí, sexuální chování, riskantní řízení auta, nebezpečné jednání).
- Vnímání vlastní kontroly – zvýšená potřeba upřednostnit kontrolu vlastních skutků před kontrolou dospělých vede adolescenty k riskantním aktivitám, čímž demonstrují zodpovědnost a kontrolu nad situací (experimenty se stravováním, návykovými látkami či s rizikem obecně).
- Zvládání a únik – užívání návykových látek, poruchy příjmu potravy a experimenty v konzumaci jídla lze použít jako copingové strategie k zvládnutí neúspěchu (vyhovět tak požadavkům rodiny, školy nebo sociálního okolí).
- Komunikace – některé druhy rizikového chování povzbuzují komunikaci, navozují atmosféru otevřenosti a relaxace, pocitu dobré subjektivní pohody.
- Sdílení jednání a emocí – potřeba vyjádření identity se skupinou, ke které adolescent patří nebo je jeho záměrem do skupiny patřit (např. užívání psychoaktivních substancí a nebezpečné chování).

- Sdílený rituál – rizikové chování spojuje adolescenty s vrstevníky ritualizovaným chováním (rituál sdílení cigarety, „jointa“, alkoholu, skupinová agrese nebo sexuální chování).
- Napodobování – ve vrstevnické skupině napodobují jednotlivci rizikové chování, které vidí u druhých, což je vede k iluzi kontroly nad vlastním chováním, ale reálně nejsou schopni se kontrolovat a vyhýbat nebezpečným situacím.
- Zkoumání reakcí a limitů – jedinci svým jednáním a chováním testují reakce autorit, tedy dospělých, rodičů nebo učitelů, na porušování pravidel a konvencí (např. poruchy příjmu potravy, užívání drog nebo deviantní chování i nekonvenční oblékání).
- Diferenciace a opozice – hledání alternativních modelů chování, než jaké představují rodiče a dospělí obecně, jde o revoltu vůči rodičovskému modelu (Bonino, Cattelino, Ciairano, 2005; In: Pelcák, 2015, s. 50-52).

Při přemýšlení nad pojítky mezi specificky dynamickým obdobím adolescence a rizikovým chováním lze vydedukovat dva směry v uvažování o rizikovém chování v adolescenci, které vymezuje Foltová (2012, s. 74):

1. Rizikové chování je určitá normativní součást vývojového období, která v dalším stadiu z velké části vymizí.
2. Dlouhodobé následky rizikového chování není možno přehlížet, a proto rovněž není žádoucí takové počínání adolescentů jen zpovzdálí sledovat.

1.2 Vymezení rizikového chování

Rizikové chování představuje fenomén, jehož kořeny lze nalézt již v druhé polovině 20. století. Jeho popularita rapidně vzrostla, a fenomén tak nabyl na významu, především vstupem do nového tisíciletí, kdy se stal předmětem odborných diskuzí, výzkumů, publikací, legislativních a metodických dokumentů.

Pojem rizikové chování je definován jako „takové chování, jedince nebo skupiny, které zapříčiňuje prokazatelný nárůst sociálních, psychologických, zdravotních, vývojových, fyziologických a dalších rizik pro jedince, pro jeho okolí

a/nebo pro společnost“ (Dolejš, 2010, s. 9), přičemž je spojován především se specifiky období adolescence/dospívání (psychologický termín) či celkově s obdobím mládeže (sociologický termín).

Rizikové chování je souhrnem vnějších projevů, aktivit a reakcí adolescenta, který se vystavuje nebo je vystavován určitému riziku, tedy nebezpečí, ohrožení, vysoké míře pravděpodobnosti nezdaru a ztráty. Riziko může být reálné (vzájemný vztah možností a důsledků v reálném světě), vnímané (předpokládané výhody a zisky bez použití fyzikálních modelů) nebo pozorované (analyzování možností a důsledků s využitím fyzikálního modelu), přičemž, jak bylo zmíněno, riziko se vztahuje na:

- 1) rizikově jednající, jedinec je rizikem sám pro sebe;
- 2) sociální okolí, jedinec je rizikem pro společnost (Dolejš, 2010, s. 22-23).

Ve vztahu k rizikům je možné odlišovat pojem „rizikové chování“ od pojmu „riskující chování“. Pokud je riziko neuvědomované nebo je popíraným aspektem chování vedeného jiným motivem, hovoříme o chování rizikovém, příkladem může být náhodný nechráněný pohlavní styk. Když si jedinec zcela uvědomuje, jaká rizika podstupuje, jedná se o riskující chování. Člověk riskuje například při horolezeckém výstupu nebo při skoku padákem (Širůčková, 2015, s. 163).

K riziku se též pojí tzv. rizikovost, jež představuje „náchyllost či větší ohrožení psychosociálního vývoje oproti běžné populaci“ (Labáth, 2001, s. 11), ale také sklon experimentovat s rizikem, který je považován za normální součást vývoje jedince v období dospívání, pokud má přechodné trvání nebo je jeho míra omezená (Hamanová, Csémy, 2014, s. 32).

Jedním z důležitých aspektů, proč se vůbec hovoří o rizikovém chování, je zdraví a život jako takový. Širůčková (2015, s. 161) uvádí, že rizikové chování zahrnuje „rozmanité formy chování, které mají negativní dopady na zdraví, sociální nebo psychologické fungování jedince anebo ohrožují jeho sociální okolí, přičemž ohrožení může být reálné nebo předpokládané. Společným jmenovatelem všech rizikových forem rizikového chování je kritérium prepatologické úrovně sledovaného jevu, to znamená, že teoretické systémy zabývající se rizikovým chováním nepřesahují do popisu patologické roviny problematiky.“

K vymezení pojmu rizikové chování je možné přistupovat různými způsoby. Jedním takovým způsobem je rozlišování rizikového chování podle jeho definice:

- a) Širší definice rizikového chování – charakter rizikového chování se opírá o negativní dopady na fungování člověka a způsoby, kterými ohrožuje jedince a okolí. V širším okruhu jsou tak do rizikového chování řazeny hojně heteronomní kategorie typů chování, a to od extrémních projevů „běžného“ chování (př. adrenalinové sporty) až po projevy chování, jež jsou na patologické úrovni (př. užívání návykových látek). Do širšího okruhu rizikového chování se řadí:
 - a) rizikové zdravotní návyky – pití alkoholu, užívání drog, nezdravé stravovací návyky, nepřiměřená pohybová aktivita;
 - b) sexuální chování – brzký začátek pohlavního života, časté střídání sexuálních partnerů, nechráněný sex, předčasné mateřství a rodičovství;
 - c) interpersonální agresivní chování – násilné projevy, šikana, týrání, projevy intolerance vůči některým skupinám, extremismus;
 - d) delikventní chování vůči hmotným věcem – krádeže, vandalismus, sprejerství;
 - e) gambling;
 - f) rizikové chování vůči společenským institucím – ve vztahu ke školnímu prostředí se může jednat o projevy problémového chování, tudíž záškoláctví, neplnění školních povinností, předčasné ukončení vzdělávacího procesu;
 - g) rizikové sportovní aktivity – adrenalinové a extrémní sporty;
 - h) rizikové chování při řízení motorových vozidel – rychlá jízda, bezohledná jízda, jízda bez dodržování dalších základních pravidel silničního provozu (př. zapnutý bezpečnostní pás), jízda pod vlivem návykových látek.
- b) Užší definice rizikového chování – fenomén rizikového chování se užší definicí rozlišuje podle vědního oboru, ve kterém je předmětem jeho zájmu. Tento případ poukazuje na multidisciplinární povahu rizikového chování. Například v medicíně je rizikové chování jedním z faktorů ovlivňujících zdraví, rozvoj nemoci nebo úmrtí. Jiný pohled mají sociální vědy, které se zaměřují na psychosociální kontext rizikového chování. Zajímají

se o dopady onoho chování na kognitivní výkonnost, emocionalitu a sociální vztahy mezi aktérem rizikových aktivit s jeho okolím (Širůčková, 2015, s. 161-163).

Obdobným stylem přistupuje k výkladu problematiky rizikového chování Hoferková (2015, s. 98-99), která ji shrnuje ve dvou pojetích:

1. pojetí: Rizikové chování jako „prepatologie“ – označuje všechny formy jednání vyjadřující nesoulad mezi očekáváními prostředí a možnostmi jedince. Pojetí se vztahuje na méně závažné jevy, tzv. prepatologické, jež mohou představovat jakýsi předstupeň k nebezpečnějším jevům. S odkazem na Moravcovou, Podanou, Buriánka et al. (2015, s. 46) se pojmem rizikové chování rozumí nekonformní jednání, které se negativně vybočuje zavedeným normám a poručuje společenská, školní a jiná stanovená pravidla. Patří sem užívání legálních návykových látek jako je alkohol nebo cigarety, experimentování s nelegálními drogami, záškoláctví nebo porušování školního řádu, sebepoškozování apod.
2. pojetí: Rizikové chování jako nadřazený pojem – označuje všechny projevy chování, jež jsou ohrožením zdraví pro jedince nebo jeho okolí, a to i v případě, kdy ono chování neporušuje společenské či skupinové normy. Do pojetí spadá např. rizikové chování spojené se školou, v dopravě nebo sexuální, ale rovněž chování problémové, delikventní, asociální atd.

Rizikové chování je dále vnímáno jako chování společensky nežádoucí, nepřijatelné, v některých případech dokonce chování, které je kulturně zakázané. V této souvislosti je nicméně pojmem, jež integruje různá vzájemně se překrývající označení pro společensky nepřijatelné chování. Jedná se tedy o již zmiňovaný nadřazený pojem. Dostupná odborná literatura a praxe využívají následující pojmy, které spadají pod termín rizikové chování:

- a) problémové chování – chování, které je definováno a okolím vnímáno jako problém, zdroj obav či jako chování nepřijatelné, jde o překračování obecných norem společnosti (zapomínání školních úkolů a pomůcek, opisování, pokřikování, neuposlechnutí);

- b) maladaptivní (nepřizpůsobivé) chování – chování, které je následkem porušené adaptability nebo selhávání v saturaci potřeb jedince při jeho interakci se sociálním prostředím, toto chování je sociálně nežádoucí (agresivní činy vůči ostatním);
- c) protispolečenské chování – vědomé i nevědomé aktivity, při kterých jedinec narušuje ekonomické, politické a morální základy společnosti (demonstrace, street art);
- d) impulzivní jednání – nutkavé, zdánlivě nemotivované chování, během kterého jedinec uskutečňuje, bez zábran, okamžité, neplánové a nedomyšlené aktivity a nápady pro získání různorodých, nových, intenzivních pocitů a zkušeností i přes vystavování se určitému riziku;
- e) abnormální chování – škodlivé chování, jež je odlišné od běžného morálního a sociálního řádu dané společnosti;
- f) disociální chování – neškodné krátkodobé projevy chování, které již překračují společenské normy, a jež lze pedagogicko-výchovnými nástroji ovlivňovat (lživost, neposlušnost, neukázněnost, vzdorovitost, zlozvyky, negativismus);
- g) asociální chování – závažnější chování jedince, které neodpovídá sociálním, etickým a pedagogickým normám, avšak ještě nemá charakter trestné činnosti a ničení společenských hodnot (záškoláctví, toulavost, sebevražednost, prostituce);
- h) predelikventní chování – obdobný pojem pro chování asociální, jde o chování, které se s vyšší pravděpodobností může vyvinout do trestné činnosti (záškoláctví, agresivní chování vůči spolužákům, útěky z domova);
- i) antisociální chování – uvědomované protispolečenské chování, které se projevuje formou kriminálních aktivit (krádeže, agresivita, šikana, vandalismus);
- j) delikventní chování (delikvence) – chování, které překračuje hranice sociálních a morálních norem chráněných zákonem či předpisem, a které přináší původci nebo společnosti újmu (trestné činy, týrání, fyzické ubližování), toto chování značně souvisí s neukončeným procesem bio-psycho-sociálně-duchovního zrání;

k) deviantní chování – podtřída sociálního chování, jež se odchyluje od očekávaného standardizovaného a institucionalizovaného chování, které definuje platná sociální norma (srov. s Hartl, Hartlová, 2000; Dolejš, 2010, s. 15-21; Matoušek, Matoušková, 2011, s. 313; Nielsen Sobotková et al., 2014, s. 39-40; Dolejš, Orel, 2017, s. 25/29-30).

Uvedený výčet zcela jistě není úplný, je možné se dále setkat s pojmy jako poruchové chování, agresivní chování, kriminální chování, návykové chování, sociálně patologické chování a další. Pro naše účely byly představeny základní pojmy popisující aktivity, které jsou za hranou společenských norem.

V kontextu různých pojmů označujících společensky nežádoucí chování vytvořil Dolejš (2010) přehled (tab. 1), který zobrazuje umístění typů chování mezi sociální normalitou, společensky žádoucím a očekávaným chováním, a sociální patologií, tudíž společensky nezdravým a obecně nežádoucím chováním.

Tab. 1: **Rizikové chování mezi sociální normalitou a sociální patologií**

	Společensky definovaná normalita	Společensky definované rizikové chování jako nadřazený pojem			Společensky definovaná patologie
Typ chování	Konformní chování	Problémové chování		Delikventní chování	Sociálně patologické chování
		Disociální chování	Asociální chování	Antisociální chování	
Míra rizika	Nízká míra rizika pro jedince a společnost	Střední míra rizika pro jedince a společnost			Vysoká míra rizika pro jedince a společnost

Zdroj: Dolejš, 2010, s. 21

Autor vymezuje tři hlavní oblasti: společensky definovanou normalitu, do které spadá konformní chování, společensky definované rizikové chování jako nadřazený pojem pro společensky nežádoucí chování a společensky definovanou patologii, jež se vyznačuje sociálně patologickými projevy v chování (kriminalita, agrese, prostituce a sexuální deviace, závislosti apod.). Všechny oblasti znamenají určitou míru rizika

pro jedince a společnost. Normalita nese nízkou míru, rizikové chování střední míru a pro sociální patologii je příznačná vysoká míra rizik pro jedince a jeho okolí.

Okruh rizikového chování je tvořen dvěma liniemi:

- a) konformní chování, problémové chování (vykřikování během vyučovací hodiny), delikventní chování (krádeže a šikana), sociálně patologické chování;
- b) konformní chování, disociální chování (lhaní, podvádění), asociální chování (vandalismus), antisociální chování (fyzické ubližování), sociálně patologické chování (Dolejš, 2010, s. 20-21).

Díky výše uvedené tabulce je možné uvést, jakými typy chování, a rizikovým chováním obecně, se zabývají jednotlivé vědní disciplíny v oblasti:

- společensky definované normality: psychologie, pedagogika, sociologie;
- společensky definovaného rizikového chování: psychologie, psychologické poradenství, výchovné poradenství, sociální pedagogika, speciální pedagogika, adiktologie;
- společensky definované patologie: psychiatrie, psychopatologie, adiktologie, sociální patologie, sociální pedagogika (viz Dolejš, 2010, s. 21).

K vymezení určitého jevu jsou důležité rovněž teoretické koncepty či struktury, jež mají k danému jevu určitou vazbu. Rizikové chování navazuje na teorie sociálních deviací a sociální patologie, které staví na biopsychosociálním rozměru, a proto je možné odlišovat teorie:

1. biologicko-psychologické – hledají souvislosti mezi chováním a tělesnou stavbou, mentálními schopnostmi, genetikou, enzymy a hormony (teorie rodilého zločince, oligofrenie jako příčina delikvence, konstituční teorie, genetické a adopční studie);
2. sociálně-psychologické – jedná se o teorie orientované na sociální učení, temperament, osobnost a kognitivní styly (teorie sociálního učení, teorie charakteru a temperamentu, teorie odlišného kognitivního stylu);
3. sociologické – jsou zaměřeny na společenský a kulturní kontext vzniku rizikového chování, resp. sociálních deviací (teorie kulturního přenosu, strukturálního tlaku, kontroly, etiketizace, diferenční asociace, anomie či teorie subkultur) (Fischer, Škoda, 2014, s. 31-43).

Syndrom problémového a rizikového chování v dospívání

Průkopníkem v oblasti rizikového chování je bez diskuzí Richard Jessor, který se od 70. let minulého století věnoval longitudinálnímu výzkumu chování amerických jedinců ve věku 14-22 let, konkrétně se zabýval psychosociálním vývojem v adolescenci. Autor výzkumu zjistil, že pokud se jedinec v určité oblasti projevuje rizikově, tak se současně chová také problémově. Proto Jessor společně s manželkou Shirley Jessor stanovil teorii problémového chování, jež definuje problémové chování jako chování, které je sociálně definováno jako problém, zdroj obav, je znepokojující a nežádoucí vzhledem k obecně platným normám, přičemž „má normativní konotaci, závislou na historických, kulturních, lokálních a ontogenetických podmínkách“ a odvíjí se od interakce mezi jedincem a jeho prostředím (Širůčková, 2015, s. 163).

Manželé Jessorovi výzkumem dále zjistili, že pokud se jedinec chová rizikově v jedné oblasti, inklinuje ke stejnému chování v jiné oblasti. Tím byl stanoven tzv. syndrom problémového chování – SPCH (ang. Problem Behavior Syndrom – PBS). Syndrom tak označuje výskyt více forem rizikových, resp. problémových, jevů v chování jedince, jež zasahují do formy jeho životního stylu. Mezi problémové chování jsou řazeny negativní postoje k/v edukaci (rušivé chování, opisování, zapomínání pomůcek, pokřikování apod.), záškoláctví, zneužívání návykových látek (konzumace alkoholu, kouření cigaret či užívání marihuany), poruchy chování a s nimi spojená agresivita a delikvence (v různé míře), vyhubavé chování ve vztahu k rodičům a rizikové sexuální chování, především předčasný pohlavní styk (srov. s Dolejš, 2010, s. 16; Hamanová, Csémy, 2014, s. 33; Nielsen Sobotková et al., 2014, s. 43; Širůčková, 2015, s. 163).

Geneze problémového chování a jeho syndromu se odvíjí od tří skupin faktorů/proměnných:

- a) biologické – pohlaví, hormonální systém, tělesná konstituce, fyzická odolnost vůči bolesti, handicap;
- b) psychologické – subjektivní percepce a hodnocení sociálního prostředí, hodnotová orientace, postoje, osobnostní rysy, sebepojetí, systém chování;
- c) sociální – sociální prostředí, sociodemografické charakteristiky, fungování rodiny, působení vrstevnické skupiny, sociální kognice, sociální chování.

Výzkum Jessorových také prokázal, že syndrom problémového chování je relevantní, jelikož jednotlivé formy tohoto chování spolu pozitivně korelují, korelace je rovněž shodná s osobnostními, sociálními a výchovnými proměnnými, a vyskytující se negativní korelace se váže na tzv. konvenční chování, do kterého můžeme zařadit pozitivní postoje ke škole, prosociální chování a další (Dolejš, 2010, s. 16; Nielsen Sobotková et al., 2014, s. 43).

Novější odborné zdroje opouštějí, či již opustily, označení syndrom problémového chování a přešly k pojmu syndrom rizikového chování v dospívání – SRCH-D (ang. Risk-Behavior Syndrom – RBS). Toto „nové“ pojmenování v sobě odráží souhrnné označení pro všechna sociálně nepřijatelná chování, období adolescence jako důležitou etapu psychosociálního vývoje, experimentování s riziky v období adolescence jako součást jedincova vývoje, které věkem odezní, a přijímání rizikového způsobu života, jež je ohrožením pro momentální zdraví (v dospívání), ale také pro budoucí zdraví, jelikož může způsobit i dlouhodobé následky. Přijímání rizikového (problémového) způsobu života vedlo ke zjištění, že následky nemusejí být pouze dlouhodobé, ale také fatální, a proto se začalo hovořit o morbiditě (nemocnosti) mládeže, jež je příčinou jejich mortality (úmrtnosti). To přivedlo Světovou zdravotnickou organizaci (WHO) k tomu, že prohlásila adolescenty za samostatnou rizikovou populační skupinu, přijala SRCH-D a označila zdraví dorostu jako nepřítomnost rizikového – problémového chování. Byly stanoveny tři hlavní okruhy rizikového chování (všechny již byly více rozpracovány – viz podkapitola 1.3 Klasifikace rizikového chování), které se stejně jako oblasti problémového chování navzájem kombinují, usnadňují společně svůj vznik a mají společné příčiny:

1. abúzus (zneužívání) návykových látek (závislostní chování) – jedná se o jevy rizikového chování, které se vážou na látky jako je nikotin, alkohol či tvrdé (nelegální) drogy; chování je zpočátku motivováno sociálně, tedy vrstevnickou skupinou; dlouhodobý abúzus může vést k pravé závislosti, která již nespadá pod rizikové chování;
2. negativní jevy v psychosociální oblasti – do okruhu spadá sociální maladaptace (krutost ke slabším, ničení majetku, krádeže, lhaní, školní selhávání, záškoláctví, útěky, agrese, autoagrese a suicidalita, delikvence a kriminalita), úrazy spojené s agresivitou a riskováním, sociální fobie a poruchy chování;

3. poruchy reprodukčního zdraví (rizikové sexuální chování) – jde o předčasný pohlavní život, nepoužívání antikoncepčních přípravků a ochranných prostředků během pohlavního styku, předčasná a nechtěná rodičovství, časté střídání sexuálních partnerů, pohlavní nemoci, rizikové sexuální praktiky apod. (Hamanová, Csémy, 2014, s. 34-35; Nielsen Sobotková et al., 2014, s. 45; Pelcák, 2015, s. 53-54).

Rozvoj rizikového chování

Zrod rizikového chování tkví v motivaci k rizikovému chování a v protektivních a ochranných faktorech ovlivňujících onen vznik daného chování. Bylo již řečeno, že rizikové chování je adolescentům (mládeži) vlastní, je přirozenou součástí jejich psychosociálního vývoje, souvisí s experimentováním a s přibývajícím věkem odezní. Uvádí se, že až 60 % adolescentů se alespoň jednou zapojilo do nějaké formy rizikového chování (Hamanová, Kabíček, 2001).

Pro aplikaci účinných preventivních aktivit je žádoucí znalost etiologie, tedy kauzálních příčin, rizikového chování. Mnohé výzkumy (např. Jessor, 1991 a 1998; Hawkins, Catalano, Miller, 1992; Newcomb, 1995 ad.) vedly ke stanovení rizikových a protektivních (ochranných) faktorů rizikového chování, jejichž poměr určuje predikce, zda se pouze epizodní experimentování vyvine v pravé rizikové chování, respektive v SRCH-D.

Můžeme se setkat s různými děleními protektivních a rizikových faktorů. Základní dělení, které v sociálním kontextu pracuje s rodinou, vrstevníky, školou a okolím jakožto čtyřmi klíčovými oblastmi v životě adolescentů, zobrazuje následující schéma (tab. 2).

Tab. 2: Ochranné a rizikové faktory v sociálním kontextu

Ochranné faktory		Rizikové faktory	
Vzory	pozitivně a prosociálně ladění rodiče a vrstevníci, nesouhlas s problémovým chováním	Vzory	projevy problémového chování v rodině, škole i okolí

Ochranné faktory		Rizikové faktory	
Dohled	nesouhlas s rizikovým chováním v rodiče, ve škole a v jedincově okolí, regulace a sankce za přestupky	Příležitosti	dostupnost cigaret a alkoholu v domácím prostředí, v obchodech, sousedství, trávení času s problémovými partami
Podpora	vyjádřený zájem o adolescenta a jeho podpora v rodině, funkční rodina, zájem učitelů o žáky	Zranitelnost	tenze v rodině, nízké sebevědomí, stres ve škole, eventuálně deprese

Zdroj: Costa, 2007; In: Hamanová, Csémy, 2014, s. 39-40

Protektivní a rizikové faktory jsou více rozpracovány v různých systémech, kde hlavní úlohu představuje interakce jedince s jeho okolím a společností. Následující přehled je modifikací protektivních a rizikových faktorů různých autorů. Pro lepší orientaci jsou uvedeny příklady konkrétních faktorů:

1. individuální oblast:

- protektivní faktory – inteligence, sebeúcta, emoční stabilita, perspektivy pro budoucnost, sociální dovednosti, schopnost sebekontroly, svědomitost, přívětivost, resilience, pozitivní okolí jedince, pocit sounáležitosti, schopnost řešit problémy;
- rizikové faktory – neuroticismus, impulzivita, úzkostnost, deprese, deficity v sociálních dovednostech, problémy v attachmentu, těžkosti s učením, nízká sebedůvěra a sebeúcta, hostilita a agrese, poruchy chování, zanedbávání a zneužití v dětství a jiné negativní životní události a traumatické zážitky;

2. rodinná oblast:

- protektivní faktory – dobré rodinné vztahy a otevřená komunikace, emocionální podpora, jasná pravidla a hranice, rodičovská kontrola a důslednost, přijetí jedince takového, jaký je, nepřítomnost rozporu mezi hodnotami rodiny a vrstevníků, orientace na nekonzumní hodnoty;
- rizikové faktory – dlouhodobé konflikty v rodině, chronické nemoci rodičů, zneužívání návykových látek rodiči a gambling rodičů, slabá

rodičovská podpora, nedostatečný zájem a kontrola rodičů, nedůsledná výchova, segregace, chudoba, nezaměstnanost, hrubost, nízký nebo značně vysoký socioekonomický status rodiny;

3. vrstevnická oblast

- protektivní faktory – pozitivně naladěná vrstevnická skupina, dobrá interpersonální komunikace, dostatek přátel, vzájemná podpora;
- rizikové faktory – tlak vrstevníků, členství v rizikových skupinách s pozitivními postoji k danému chování, odmítnutí a vyřazení ze skupiny, příležitosti k nelegálním aktivitám;

4. školní a pracovní oblast:

- protektivní faktory – zdravé školní klima, pozitivní vztahy s učiteli a důvěra v ně, jasná pravidla, včasná a efektivní primární prevence rizikového chování, pozitivní hodnocení, spolupráce mezi žáky, rodiči a školou;
- rizikové faktory – školní selhávání, nezdravé školní klima, nepřipravenost pedagogického personálu, zaměřenost na výkon, agresivní a odtažitá chování ve třídě;

5. komunitní oblast

- protektivní faktory – péče o životní prostředí komunity, sociální a ekonomické příležitosti, duchovní rozvoj, dostatek aktivit pro děti a mládež, silná sociální kontrola, evaluace stavu rizikového chování;
- rizikové faktory – ztráta ekonomických příležitostí, nemožnost se vzdělávat, chudoba, nezaměstnanost, distribuce drog, užívání alkoholu, gambling, kriminalita, narušené sousedské vztahy, nezájem o komunitní dění, kulturní nesoulad, nedostatek volnočasových aktivit;

6. oblast společnosti a životního prostředí:

- protektivní faktory – dobré kulturní a ekonomické podmínky, kvalitní školství, pozitivní vzory ve společnosti, negativní postoj k nežádoucím jevům, pozitivní poselství v médiích, příležitosti pro kreativitu mládeže, funkční a vyvážený systém zákonů a sankcí, podpora financování preventivních programů;
- rizikové faktory – nadřazené politické a populistické zájmy, nepodporování preventivních akcí, malá podpora vzdělávání, legální

přístup ke zbraním, glorifikace rizikového a negativního chování v médiích, dostupnost drog, fluidní zákony (srov. s Charvát, Nevoralová, 2015, s. 85-87; Hamanová, Csémy, 2014, s. 36-37; Nielsen Sobotková et al., 2014, s. 43).

Za účelem efektivní prevence se nabízí také znalost rizikového chování, jež vychází z motivace aktérů rizikového chování. Podle motivů a funkcí se rizikové chování dělí do tří kategorií:

- nezodpovědné rizikové chování – je prostředkem k dosažení jiného cíle, jedinec není schopen v daný okamžik brát v potaz možné negativní důsledky svého chování, i když je schopen možné riziko reálně zhodnotit, např. pohlavní styk bez ochrany;
- publikem kontrolované riskující chování – motivací daného chování je strach ze ztráty sociální opory či touhy po ocenění, dále je jedinec motivován přijetím do vrstevnické skupiny, např. formou rizikového iniciačního rituálu;
- chování vyhledávající vzrušení – jedince k danému chování vede touha po vyhledávání nových výzev, testování a překonávání vlastních limitů (Kloep, Güney, Cok, Simsek, 2009; In: Širůčková, 2015, s. 164).

Celkově můžeme říci, že samotné rizikové chování je pokaždé výsledkem určité interakce biologických (genetické, vrozené, dědičné, ...), psychologických (temperament, charakter, kognice, ...), sociálních (společnost, rodina, vrstevníci, ...) a duchovních (ztráta smyslu života, ...) proměnných a jeho závažnost se vztahuje ke konkrétnímu jedinci (Dolejš, 2010, s. 23).

1.3 Klasifikace rizikového chování

V předchozí kapitole bylo představeno základní dělení rizikového chování, a to na abúzus návykových látek, negativní jevy v psychosociální oblasti a poruchy reprodukčního zdraví. S přibývajícím poznáním jsou však tyto oblasti rozpracovány více do hloubky. Někteří autoři vymezují jednotlivé oblasti v širším záběru, např. Širůčková (2015), a to v širší definici rizikového chování. Jiní se orientují spíše přímo na konkrétní jevy, např. Nielsen Sobotková et al. (2014).

Dá se říci, že neexistuje jednotná klasifikace forem rizikového chování, jež by byla univerzálně používána. V některých případech se mohou využívat jakási

obecná či zjednodušená dělení, což umožňuje výzkumníkům snadno zařadit nově objevenou či nově definovanou formu rizikového chování do základního systému. K základnímu systému SRCH-D je možné přidat další základní dělení, které vytvořila Světová zdravotnická organizace (WHO). Rizikové chování dělí na tři skupiny:

- a) aktivní (agresivní) formy – do těchto forem spadá problematika násilí, delikvence, kriminalita, známky extrémismu a další formy, které se projevují prvky agresivity;
- b) pasivní formy – zahrnují averzivní (únikové) chování, záškoláctví, vyhýbání se povinností, sebevražedné jednání, užívání návykových látek a jiné formy ovlivňující adolescenta, jeho život a existenci;
- c) kompromisní formy – jsou takové formy, jež souvisejí s okolím jedince, jedná se o projevy instability (nevyrovnanosti), rodinné a vztahové problémy, výkyvy v pracovním a sociálním životě (Labáth, 2001, s. 11; Dolejš, 2010, s. 34).

Nyní přecházíme do podrobnějších klasifikací, u kterých je nutno brát v potaz, že oblasti a konkrétní jevy jsou vzájemně propojeny a mohou se u jedince vyskytovat souběžně, například užívání návykových látek může vést k uvolnění jedince a následnému rizikovému sexuálnímu chování, nebo záškoláctví může být spojeno se strachem vstoupit do třídy, a to z důvodu probíhající šikany.

Jednou z nejvíce citovaných a používaných klasifikací rizikového chování je klasifikace resortu školství. Ve vztahu k pedagogickému výzkumu, sociální pedagogice, primární prevenci, edukační praxi v prostředí škol a k dalším institucím, např. ústavní a ochranné výchovy, je proto stěžejním dokumentem Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019-2027, kterou vydalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy v letošním roce, a která navazuje na strategii, jež byla platná v období 2013-2018.

V tomto dokumentu jsou uvedeny základní formy rizikového chování, jež byly formulovány už v roce 2010, a to v Metodickém doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních:

1. agrese, šikana, kyberšikana a další rizikové formy komunikace prostřednictvím multimédií, násilí, domácí násilí, krizové situace spojené s násilím, vandalismus, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie, krádeže, loupeže, vydírání, vyhrožování;

2. záškoláctví;
3. závislostní chování, užívání různých typů návykových látek, netolismus, gambling;
4. rizikové sporty a rizikové chování v dopravě, prevence úrazů;
5. spektrum poruch příjmu potravy;
6. negativní působení sekt;
7. sexuální rizikové chování (MŠMT, 2010, online).

Dříve bylo resortem školství, ale i různými odborníky, využíváno pro výše uvedené jevy označení „sociálně patologické jevy“. Od tohoto termínu se však opustilo a došlo k jeho nahrazení termínem „rizikové chování“. Označení již neneso známku vysoké stigmatizace a patologizace, čímž se vytrácí jeho tvrdost a obecnost. Považovat některé formy chování adolescentů za patologické je příliš nevhodné, jelikož sociální patologie neodráží v chování jedince onen aspekt experimentování s riziky, zaměřuje se hlavně na porušování sociálních, případně právních norem a negativní důsledky jedincova chování vůči němu samému, jeho okolí i společnosti. Termín rizikové chování či rizikové jevy je také vhodný z důvodu primární prevence ve školství, která je individuálně laděna, má širší záběr a její snahou je předcházet rizikovým jevům komplexně (srov. s Dolejš, 2010, s. 35; Štefunková, 2015, s. 167-168).

Dále následuje přehledová tabulka (tab. 3), ve které je snahou ukázat blízkost názorového souladu různých autorů vůči dělení rizikového chování. Součástí tabulky jsou rizikové oblasti, ale rovněž konkrétní rizikové formy či jevy, jež reflektují obecnou teorii syndromu rizikového chování v dospívání (SRCH-D).

Tab. 3: Přehledová tabulka klasifikací rizikového chování

SRCH-D	MŠMT (2010, 2013, 2019)	Cvečková et al. (2010)	Dolejš (2010)	Širůčková (2015)
Abúzus návykových látek a jiné závislostní chování	Závislostní chování – užívání všech návykových látek, netolismus, gambling	Zneužívání drog a alkoholu a další závislosti	Užívání a zneužívání legálních a nelegálních látek	Rizikové zdravotní návyky – pití alkoholu, kouření, užívání drog
			Hazardní aktivity	Hráčství (gambling)

SRCH-D	MŠMT (2010, 2013, 2019)	Cvečková et al. (2010)	Dolejš (2010)	Širůčková (2015)
Negativní jevy v psychosociální oblasti	Interpersonální agresivní chování – agrese, šikana, kyberšikana, násilí, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus, xenofobie, homofobie	Šikana, vzájemná agrese a násilí	Šikana, hostilita a agresivní chování Extremistické aktivity	Interpersonální agresivní chování – násilné chování, šikana, týrání, rasová nesnášenlivost, diskriminace, extremismus
	Delikventní chování ve vztahu k hmotným statkům – vandalismus, krádeže, sprejství a další TČ a přečiny	Protiprávní jednání a kriminalita Adrenalinové a hazardní zábavy	Kriminalita	Delikventní chování ve vztahu k hmotným statkům – vandalismus, krádeže, sprejství
	Negativní působení sekt	Další rizikové jevy a problémy u dětí a mládeže – sekty	Sektářské aktivity	X
	X	X	Školní problémy a přestupky	Rizikové chování ve vztahu ke společenským institucím – záškoláctví, neplnění školních povinností, předčasné ukončení vzdělávání

SRCH-D	MŠMT (2010, 2013, 2019)	Cvečková et al. (2010)	Dolejš (2010)	Širůčková (2015)
Poruchy reprodukčního zdraví	Sexuální rizikové chování	Vztahy a sex, promiskuita, prostituce, sexuální zneužívání	Problémové sexuální aktivity	Sexuální chování – předčasný pohlavní život, promiskuita, nechráněný pohlavní styk, rizikovní partneři, předčasné mateřství a těhotenství
Mimo základní teorii SRCH-D	Rizikové sportovní aktivity, prevence úrazů	Extrémní a adrenalinové sporty	Ostatní formy rizikového chování – adrenalinové sporty	Rizikové sportovní aktivity – adrenalinové a extrémní sporty
	Rizikové chování v dopravě, prevence úrazů	Experimentování a riskování	X	Rizikové chování při řízení motorových vozidel
	Spektrum poruch příjmu potravy	Další rizikové jevy a problémy u dětí a mládeže – poruchy příjmu potravy	Ostatní formy rizikového chování – mentální bulimie, anorexie	Rizikové zdravotní návyky – nezdravé stravovací návyky, nedostatečná či nadměrná pohybová aktivita

Pozn.: Jevy, které jsou ve sloupci označeny stejnou barvou, patří do jedné oblasti.

Poslední uváděná klasifikace vychází ze zahraniční praxe, přesněji ze Spojených států amerických. Americký národní institut veřejného zdraví, který nese název Centrum pro kontrolu a prevenci nemocí (ang. Centers for Disease Control and Prevention – CDC), má za úkol sledovat takové formy rizikového chování mládeže, jež jsou považovány za důležité a pozorovatelné v jejich dohledovém systému rizikového chování (ang. Youth Risk Behavior Surveillance System – YRBSS).

CDC vytvořilo klasifikaci skládající se ze šesti kategorií rizikového chování ohrožující jedincovo zdraví, které jsou každé dva roky sledovány a vyhodnocovány. Jedná se o kategorie:

1. chování podílející se na neúmyslných zraněních a na násilí;

2. užívání tabáku, včetně jeho prvního užití a počtu vykouřených cigaret za jeden den;
3. užívání alkoholu a jiných drog;
4. sexuální chování přispívající k nezamýšlenému těhotenství, přenosu pohlavních chorob, včetně infekce HIV;
5. nezdravé stravovací návyky;
6. fyzická neaktivita zahrnující obezitu a astma (Morin, 2019, online).

Je zřejmé, že existuje velké množství klasifikací rizikového chování, některé pracují s jednodušším dělením, některé naopak dělí ono chování do podrobných oddělených oblastí. Důležité je, aby při výběru a interpretaci jakékoliv klasifikace bylo bráno na vědomí, že jedincovo rizikové chování se vztahuje k němu samému, k jeho rodině, vrstevníkům, širšímu okolí a společnosti a působí na něj rizikové a protektivní faktory určující míru onoho chování.

1.4 Formy rizikového chování

Klasifikace rizikového chování různých autorů ukazují opravdu široké množství existujících rizikových jevů, kterých se mohou jedinci dopouštět a vystavovat tak sebe či své okolí určitému riziku.

Úkolem této podkapitoly je vymezit vybrané základní formy rizikového chování mládeže (adolescentů), jejich případné podformy, výskyt (prevalenci) a aktuální trendy, které se vážou k výzkumným zjištěním.

Charakteristiky jednotlivých forem rizikového chování jsou rozděleny do čtyř kategorií, jež jsou modifikací zejména oblastí syndromu rizikového chování v dospívání a rizikových projevů v chování uvedených v Metodickém doporučení MŠMT k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních. Rizikové jevy jsou tedy rozděleny na kategorie:

- závislostní chování – užívání návykových látek, gambling a další závislosti;
- negativní jevy v psychosociální oblasti – agrese a šikana, stalking, projevy intolerance, delikvence a kriminalita atd.;
- rizikové sexuální chování – projevy rizikovosti jako je nechráněný pohlavní styk, časté střídání partnerů, rizikové sexuální praktiky a další;

- ostatní formy rizikového chování – záškoláctví a neplnění školních povinností, rizikové sportovní aktivity, rizikové chování v dopravě, poruchy příjmu potravy atp.

Závislostní chování

Obecně je možné dělit závislostní chování na nelátkové a látkové. Látkové závislostní chování se dále dělí podle látky (drogy), kterou jedinec užívá, tedy na látky legální a nelegální. Mezi látky legální jsou řazeny ty, jež jsou společností běžně akceptovány. Jedná se hlavně o alkohol a tabákové výrobky. Mezi nelegální látky jsou řazeny tzv. tvrdé drogy – kanabinoidy (marihuana, hahiš), těkavé látky (toluen, chloroform, ředidla, lepidla), stimulační látky (pervitin, kokain, crack, extáze), opiáty (heroin, kodein, metadon, braun), halucinogeny (LSD, psilocybin) a tlumivé látky (analgetika, sedativa, antidepressiva), jejichž výroba, držení či prodej jsou trestné podle zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákona.

I když hovoříme o závislostním chování, je důležité představit psychologická stádia užívání návykových látek, která odlišují jednorázové užití či občasné užívání od pravé závislosti:

1. Experiment (užití) – jedná se o první kontakt s návykovou látkou, jednorázový experiment či několik málo opakovaných, ale nepravidelných zkušeností. V tomto stadiu droga může navodit příjemné pocity, únik z reality v případě, kdy to jedinec potřebuje, či situační uvolnění. Ve fázi experimentu je motivem k užití návykové látky většinou tlak vrstevnické skupiny. Mnoho jedinců z fáze experimentu odstupuje a abstinuje, důvodem může být nalezení jiného způsobu saturace potřeb nebo řešení konfliktní situace, nepříjemný zážitek, negativní vztah k drogám obecně, pozitivní výchova.
2. Užívání – tzv. okouzlení drogou, jedinec nachází pozitivní účinky drogy, lepší uplatnění a adaptaci mezi vrstevníky, zahnání nudy, uvolnění úzkosti, pomoc v osobní či sociální nouzi. V této fázi je možné odlišovat příležitostné užívání, kdy si jedinec je vědom nepravosti onoho chování, proto jej může zatajovat, ale hlavně ještě není vystaven závažnějším negativním dopadům,

a také užívání rizikové, které již představuje riziko pro zdraví jedince (nadměrné dávky alkoholu, užití marihuany v situaci, kdy se jedinec potřebuje soustředit).

3. Problémové užívání (zneužívání) – jedinec již užívá návykové látky opakovaně, a to přes negativní důsledky, kterých si je vědom, ale popírá je. Hovoří se o tzv. dvojí identitě, kdy na jedné straně stojí „pozitiva“ užívání, a na druhé straně negativa jako problémy ve škole, s policií, zhoršení prospěchu, školní absence, konflikty s druhými atd.
4. Závislost (návyk) – dlouhotrvající zneužívání návykové látky bez ohledu na důsledky, u jedince dochází ke změnám v oblasti somatické, psychické i sociální. Zdraví jedince je již poškozeno. Závislost může být fyzická, kdy tělo látku potřebuje, a také psychická, jež je spojena s nutkavou a nekontrolovatelnou potřebou látku užít. Intenzita fyzické a psychické závislosti se odvíjí od samotné návykové látky (srov. s MŠMT, 2010; Fischer, Škoda, 2014, s. 95-96; Kabíček, 2014, s. 53-54).

Je důležité zmínit, že rizikové chování v adolescenci je nejvíce zastoupeno konzumací alkoholu, kouřením cigaret a zkušenostmi s jinými drogami, převážně s kouřením marihuany. Ono chování je spojeno s určitým typem vrstevníků, způsobem trávení volného času (Nielsen Sobotková et al., 2014, s. 47).

Mezi přední problémy užívání návykových látek patří bezesporu dostupnost k návykovým látkám. I když je požívání alkoholu a kouření cigaret dle zákona povoleno až od osmnáctého roku věku, není těžké se k těmto látkám dostat ještě před dosažením zletilosti. Nepříznivým aspektem je dostupnost látky v rodině, kdy dokonce její členové napomohou jedinci, tj. dítěti, k první zkušenosti s návykovou látkou, např. požitím alkoholu během rodinné oslavy. Typické pro toto chování je také užívání více látek najednou, např. užívání alkoholu a kouření cigaret.

Aktuální trendy v problematice užívání návykových látek nabízí různé výzkumy. Například z výzkumu Dolejše, Skopala, Suché a kolektivu (2014, s. 26-31) zjišťujeme, že ve věkové skupině 11-15 let má zkušenosti s alkoholem 78 % respondentů, z toho 41 % má tyto zkušenosti za posledních 30 dní. Zkušenosti s tabákem má 31 % respondentů a s marihuanou je to 13 % žáků. Autoři také zjistili, že užívání návykových látek má úzký vztah k impulzivité (výsledky vycházejí z dotazníku VRCHA – Výskyt rizikového chování u adolescentů).

Ze self-reportové studie ISRD-3 (International Self-Report Delinquency Study), kterou tvořil vzorek 2116 respondentů převážně ve věku 13-15 let, zjišťujeme, že celoživotní prevalence alkoholu činí 85,6 % (N=2095) a z hlediska pohlaví je skóre téměř stejné. Co se týká užívání kanabinoidů, 19,9 % respondentů má s touto látkou zkušenosti. Užívání kanabinoidů je typičtější u chlapců, skoro 22,9 %, u dívek je to 17,3 %. Autoři české vlny výzkumu považují jmenované formy rizikového chování za součást delikvence. Nevnímají je pouze jako prediktory delikvence (Moravcová, Podaná, Buriánek et al., 2015, s. 51-60).

Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) je největší celoevropská studie, která se zaměřuje každé 4 roky od roku 1995 na výskyt závislostního chování u šestnáctiletých respondentů. U českých středoškoláků došlo ke zjištění, že 66 % respondentů někdy kouřilo cigarety, 16,4 % jsou denními kuřáky, 95,8 % někdy v životě ochutnalo alkohol, přičemž necelých 42 % vypilo v posledním měsíci 5 a více sklenic alkoholu při jedné příležitosti. Dalším nepříjemným zjištěním je 37,4% zkušenost s nelegální drogou (Chomynová, Csémy, Mravčík, 2016, s. 3).

U vysokoškolských studentů nejsou výzkumy na toto téma tak časté. Ze šetření Csémyho a kolektivu (2004) vyplývá, že mezi vysokoškoláky pravidelně užívá alkohol 52 % respondentů, z toho 65 % mužů a 42,7 % žen. V případě nepravidelného užívání je výskyt razantně vyšší u mužů. Mezi vysokoškoláky jsou také kuřáci, konkrétně denních kuřáků je až 14 %. Opět převažují více kuřáci než kuřáčky. Aktuální užívání marihuany je dle autorů typické především pro muže, a to ve 40,9 % (celoživotní prevalence činí 55 %). Ostatní tvrdé drogy užívají více muži, celková prevalence je nižší než 13 %, aktuální užívání v 5,6 % a méně (Csémy et al., 2004; In: Vondráčková, Vacek, Grohmannová, 2009, s. 3-6).

Novější výzkum provedl u studentů Masarykovy univerzity Kachlík (2015, s. 50-51), který uvádí, že v poslední době kouřilo 25 % respondentů, alkohol pilo 60 % respondentů a marihuanu užilo v posledním půlroce 28 % oslovených respondentů, z toho 36 % tvořili muži.

K závislostnímu chování patří také chování, které nezahrnuje užívání nějaké substance. Jedná se hlavně o gambling, neboli patologické hráčství. Pokud chceme pracovat s gamblingem, jakožto experimentem, je nutné vymezit hráčství, kterým je myšleno „časté hraní hazardních her, které ještě nepřekročilo do patologického stadia, nicméně se i za ním skrývá neuvědomělá potřeba zpevnění při neúspěších

v práci či nespokojenosti v partnerských vztazích nebo v rodině, u adolescentů zvyšuje sociální prestiž často narušenou špatným prospěchem“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 196).

Pro hráčství, tj. hazard, je typické, že hráč vkládá určitou nevratnou investici, kterou si kupuje možnost výhry, jež nikdy není na sto procent jistá. Tato činnost je častější u mužů a souvisí s negativními jevy jako jsou pocity viny, selhávání ve škole a pozdější horší profesní uplatnění, deprese, poruchy spánku, tělesné problémy, sebevražedné pokusy, impulzivní jednání, zátěžové situace, delikvence a další. U mládeže se uvádí, že hazard dokonce souvisí se zneužíváním alkoholu, drog, homosexuální prostitucí a jeho opakování může daleko rychleji vést k závislosti, než by tomu bylo v pozdějším věku (Nešpor, 2014, s. 110-112). Autor také pro diagnostické účely rozděluje hazard na:

- a) rizikový hazard – nezpůsobuje vážnější problémy i přes vyšší riziko;
- b) problémový hazard – přináší problémy související se spotřebou většího množství času a finančních prostředků, což přináší nežádoucí účinky pro hráče i jeho okolí;
- c) hráčství a sázkařství – je kategorií, která spadá pod faktory ovlivňující zdraví a kontakt se zdravotnickými zařízeními, a ještě stále nese prvek sebeovládání;
- d) patologické hráčství – znamená nemoc či poruchu dle MKN-10, jež spočívá v často se opakujících epizodách hráčství, kdy jedinec není schopen se ovládat a odolat hře, takové chování mu způsobuje újmu na sociálních hodnotách a závazcích (tamtéž).

I v tomto případě je gambling jednou z otázek výzkumných šetření. Ve studii ESPAD celkem 9,1 % respondentů uvedlo, že v posledním roce hrálo hazardní hry. Prevalence opět potvrzuje, že gambling je bližší chlapcům (15,3 %) než dívkám (3,1 %) (Chomynová, Csémy, Mravčík, 2016, s. 11).

U vysokoškoláků je prevalence gamblingu v posledním roce, tj. v autorově zkoumaném období, o něco nižší. Poslední půl rok hrálo, konkrétně na výherních automatech, jednou až třikrát 7,7 % respondentů. Se zvyšujícím se opakováním této činnosti se četnost hraní snižuje. Muži jsou opět častějšími hráči než ženy (Kachlík, 2015, s. 54-55).

Existují i další druhy závislostního chování v tzv. reálném prostředí. V souvislosti s rizikovým chováním mládeže jsou však zajímavější závislosti ve virtuálním prostředí (viz kapitola 3 Rizikové chování ve virtuálním prostředí).

Negativní jevy v psychosociální oblasti

Předním negativním psychosociálním jevem, který se vyskytuje v období adolescence (mládeže) je bezesporu agrese, tedy útočné jednání vůči druhému člověku, zvířeti či hmotnému objektu s cílem způsobit určitý stupeň újmy.

Ve školním prostředí je nejtypičtějším jevem, přesahujícím i do prostředí mimoškolního, šikana, která v sobě zahrnuje agresivitu, nepřátelství a hostilitu vůči spolužákům (Dolejš, 2010, s. 53). Šikanováním se rozumí „jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a opakované užití fyzických a psychických útoků jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání“ (MŠMT, 2010).

K projevům šikany lze zařadit i stalking, neboli nebezpečné pronásledování, během kterého je oběť úmyslně a dlouhodobě sledována, což u ní vyvolává pocity bezmoci a strachu o bezpečí své a svého okolí. Stalking se také projevuje obtěžováním, zasíláním darů, vyhrožováním a navazováním nechtěných kontaktů pomocí dopisů, vzkazů, SMS zpráv, emailů apod. (viz kyberstalking) (Bělík, Hoferková, Kraus et al., 2017, s. 84).

Aby se mohlo říci, že došlo k pravé šikaně, je nutné odlišovat od šikanování vzájemné pošťuchování, škádlení či jednorázovou agresi v podobě strkání, táhání za vlasy, házení papírů apod. Pravá šikana se musí vyznačovat nepoměrem sil mezi původcem šikany a jeho obětí (MŠMT, 2010 a 2016; Kolář, 2011, s. 79-80).

Motivace k šikaně má různé podoby, jelikož se odvíjí od velkého množství faktorů, od osobnostních, rodinných, společenských a dalších. Cvečková et al. (2010, s. 25-26) uvádějí typické charakterové znaky osobnosti agresora: snaha dominovat a ovládat své okolí, pozitivní vztah k projevům agrese, sklony k sadismu, sobectví a sebestřednosti, nedostatek morálního cítění, absence pocitů viny, lítosti a také

nedostatek sebereflexe. I přes tyto znaky není možné přesně predikovat, zda agresorem je či se stane jedinec s vyšší či nižší inteligencí, zcela zdravý či v určité míře nemocný, jedinec slušný a kultivovaný nebo jedinec s velmi nevhodným chováním.

Zdá se, že pohnutkou k této formě agrese je určitá odlišnost, kterou lze rozlišovat ve třech oblastech: 1) fyzická – tělesná konstituce, barva pleti; 2) socioekonomická – nízký socioekonomický status rodiny, pověst; 3) psychická – nízká sebedůvěra, sebekritičnost, přecitlivělost, malé sebevědomí (Dolejš, 2010, s. 55).

Vnější projevy pravé šikany lze odlišovat na základě tří hlavních atributů, jež se vzájemně prolínají. Rozlišuje se šikana fyzická a psychická, aktivní a pasivní, přímá a nepřímá, čímž je možné odlišit osm druhů šikanování (viz Kolář, 2010, s. 37).

Citovaný autor také vymezuje základní druhy šikany, a to podle typu agrese (fyzická, psychická, smíšená, kyberšikana), věku a typu školy (šikana mezi předškoláky, na prvním a druhém stupni základní školy, učni, gymnazisty, ale také mezi vysokoškoláky), z hlediska genderu (chlapecká a dívčí šikana, chlapci vůči dívkám a naopak, homofobní šikana), podle způsobu řízení dané instituce (šikana ve škole či školském zařízení s demokratickým vedením nebo hierarchicko-autoritativním) a podle speciálních vzdělávacích potřeb aktérů (šikana neslyšících, nevidomých, tělesně postižených, mentálně retardovaných apod.). Autor rovněž charakterizuje stadia šikany:

1. zrod ostrakismu – identifikace a vyčlenění okrajových členů skupiny;
2. přitvrzování manipulace a výskyt fyzické agrese – rozptýlený negativní proces ubližování slabším pokračuje;
3. vytvoření jádra agresorů jako klíčový moment – parazitní novotvar šikany začíná bujet a programově směřuje k ovládnutí skupiny;
4. přijímání norem agresorů většinou skupiny – rakovinný nádor šikanování vyřazuje imunitní systém a ujímá se vlády ve skupině;
5. totalita neboli dokonalá šikana – rakovina šikany vítězí v nemocné skupině na celé čáře, někdy dochází k prorůstání parastruktury násilí s oficiální školní strukturou (Kolář, 2011, s. 45-52/78).

Problematika šikanování je rovněž předmět řady výzkumů, avšak výzkumy se od sebe odlišují metodikou, skupinou pozorovaných jevů, cílovou skupinou apod. Například Kolář (2011) uvádí, že na základních školách se v mezinárodním srovnání vyskytuje šikana mezi 14-40 %. K podobným výsledkům došla studie ELPSAC

(2010), zaměřující se na jedince ve věku 13, 15 a 17 let, která zjistila, že alespoň jednou se stalo obětí šikany 11,6 % adolescentů, a naopak agresory se stalo 13,3 % oslovených. Opakované agresí bylo vystaveno 12,7 % 13letých, 16,4 % 15letých a 20 % 17letých, což vypovídá o vzrůstajícím trendu ve vztahu k věku. Tato zjištění potvrzují i další výzkumy, např. Vacek et al. (2008), Lepík et al. (2010) (srov. s Dolejš, 2010, s. 56-57; Čáp, 2014, s. 152).

Mezi vysokoškoláky se nemusí zcela předpokládat, že dochází k nějaké formě šikany, protože daná skupina jedinců prošla různými formami primární prevence v předchozích stupních vzdělávacího systému. Vašutová a Panáček (2011, s. 128-131) ve své studii provedené u studentů Ostravské univerzity zjistili, že 41,3 % respondentů se někdy stalo obětí šikany a 12,9 % respondentů se stalo agresory, přičemž samotné šikanování mělo různou podobu. Je důležité zmínit, že autoři ve studii zcela přesně neuvádějí, zdali se orientovali na celoživotní prevalenci, anebo prevalenci v období vzdělávání na vysoké škole.

Mezi další jevy, které negativně doprovázejí mládež v psychosociální oblasti, patří delikventní chování, často spojené s vandalismem. Delikventním chováním se označuje takové deviantní (odchylné) chování, které porušuje zákonem stanovené právní normy, ale také normy sociální. Jde o chování zahrnující protispolečenské (predelikventní) chování, jež vždy nemusí dosahovat stupně společenské nebezpečnosti trestného činu, ale také kriminální (delikventní) chování mladistvých, tedy osob bez plné trestní odpovědnosti. Označení delikvence se proto používá v souvislosti s nežádoucím a nepřijatelným chováním dětí a mládeže. Delikvenci a kriminalitu obecně je rovněž možné označit za projev poruchy sociálně adaptačních schopností a dovedností (Fischer, Škoda, 2009, s. 170; Nielsen Sobotková, 2014, s. 49). Hartl a Hartlová (2000, s. 100) vysvětlují delikvenci jako „obvyklé označení pro mladistvé (15-18 let) i mladé dospělé (18-24 let) pachatele trestných činů“.

Delikvence opět může mít široké spektrum faktorů, které vedou jedince k tomuto chování. Také lze delikventy rozlišovat dle způsobu páchaní delikvence, a to na delikventa socializovaného, nesocializovaného a osobnostně narušeného. Mezi charakteristické znaky delikvence se řadí: trestná činnost páchaná ve skupině, páchaní trestné činnosti pod vlivem momentální situace, pod vlivem návykové látky, hlavně

alkoholu, nedokonalost spáchání daného činu, neúměrná tvrdost a krádeže hmotných věcí, které se jedincům líbí, např. alkohol, cigarety, automobily, zbraně, oblečení atd. (Nielsen Sobotková, 2014, s. 51).

V českém i mezinárodním kontextu je důležitým výzkumem v oblasti delikvence studie ISRD, konkrétně její třetí vlna. Ze studie, provedené na vzorku 3245 respondentů ve věku 12-16 let, vyplývá, že více než třetina respondentů se dopustila alespoň jednoho deliktu. Více než čtvrtina respondentů se dopustila deliktu v posledním roce. Z celoživotní prevalence vychází, že nejrozšířenější jsou mezi adolescenty tyto delikty: krádeže v obchodě (13 %), vandalismus (11 %), nošení zbraně nebo účast v bitce (10 %), sprejerství (9 %). Studie rovněž potvrdila, že pohlaví a věk jsou faktory ovlivňující výskyt delikvence. Nejčastěji se tedy delikvence dopouštějí chlapci a se zvyšujícím se věkem mírně roste delikventní chování. Autoři dále porovnávali druhou a třetí vlnu studie, čímž se potvrdil celkově klesající trend delikvence, a to hlavně v oblasti majetkové kriminality (Moravcová, Podaná, Buriánek et al., 2015, s. 26-45).

Kdybychom se chtěli podívat na delikvenci, resp. kriminalitu, u starších jedinců, bylo by nutné se obrátit na policejní statistiky, analýzy trendů kriminality (studie IKSP) a další oficiální zdroje.

Intolerance, tj. nesnášenlivost či netolerantnost, je velmi často spojována s agresivním chováním v různé formě a intenzitě. Intolerancí se rozumí:

- extremismus – chování, které je vědomě konáno ve prospěch politických, náboženských a etnických hnutí a ideologií směřujících proti demokracii;
- rasismus – chování projevující se nepřátelstvím vůči lidem s odlišným biologickým, rasovým a národnostním původem;
- xenofobie – chování vyvolávající obavy ze subjektů, které jsou jedincem pojmány jako cizí, v krajním případě toto chování může vést k poškozování jedinců, kteří se nějak odlišují;
- antisemitismus – chování založené na negativních postojích vůči objektům a subjektům uznávajících židovství;
- homofobie – v nejširším slova smyslu zahrnuje nepřátelské postoje a chování vůči lidem s odlišnou sexuální orientací či pohlavní identitou; v užším pojetí můžou být homofobii vystavováni (MŠMT, 2010).

Všechny uvedené projevy intolerance mají ve školním prostředí vztah k šikanování, jež se odvíjí od daného projevu. Například česká retrospektivní studie ukázala, že s homofobní šikanou a obtěžováním na střední škole se setkala více než třetina mladých gayů a leseb (MŠMT, 2010). K intolerantnímu chování může docházet i ve spojitosti s dalšími rizikovými jevy, jak tomu bývá také u jiných forem rizikového chování.

Rizikové sexuální chování

Důležitým aspektem v životě adolescentů dozajista patří objevování vlastní identity, vlastní sexuality, vývoj sexuálních pohlavních znaků stávajících se plně funkčními, rozvoj psychosociálních vztahů a sexuálních aktivit. „Již psychoanalýza S. Freuda nahlíží na adolescenci jako na období znovuprobuzení sexuálních potřeb, které se v předešlém období latence nacházely více méně mimo zájem dítěte“ (Dolejš, 2010, s. 59).

V bouřlivém období adolescence, kdy dochází k řadě změn, může být jedinec při objevování a prozkoumávání vlastní sexuality být vystaven a vystavován určitému množství rizik. Hovoříme tak o rizikovém sexuálním chování, jež negativně ovlivňuje jedince, který se ho dopouští, a to jak v čase, kdy se odehrává, tak i v budoucnu, přičemž nejvíce ohrožený je psychický vývoj jedince (posun hodnot, oploštělost emocionality, posílení manipulativních technik) a jeho sociální život (navazování neadekvátních sociálních vazeb, ztráta vztahů nebo nekvalitní vztahové vazby, problémy v rodině). Důsledky onoho chování se mohou dále projevit v psychologicko-sexuologické oblasti (psychosexuální nezralost, preference patologických sexuálních aktivit, upřednostňování virtuálního erotického materiálu před normálním lidským kontaktem, nejasnost sexuální orientace) i oblasti zdravotní (pohlavně přenosné nemoci včetně HIV/AIDS, rizikové sexuální chování a narkomanie) (MŠMT, 2010).

Mezi rizika v sexuálním chování, jež ohrožují a ovlivňují všechny výše vyjmenované oblasti, se řadí:

- Časně zahájený pohlavní život – toto riziko patří mezi první projevy rizikového sexuálního chování. Časný sexuální život se pojí se zvýšenou konzumací pornografického materiálu před 15. rokem věku, ale především s prvním pohlavním stykem, ke kterému došlo ještě před zákonem

stanovenou hranicí pro sexuální aktivitu, opět tedy před 15. rokem věku. Studie HBSC (Health Behavior in School-Aged Children) z roku 2017 uvádí, že pohlavní styk již mělo 23 % 15letých chlapců a 24 % 15letých dívek. Nicméně Dolejš et al. (2017) ve svém výzkumu zjistili, že pohlavní styk mělo jen 14,21 % 15letých chlapců a 12,50 % 15letých dívek. Britské Centrum pro výzkum sexuálního zdraví provedlo rozsáhlý výzkum, kterým prokázalo vztah mezi věkem a sexuálním životem. Čím nižší byl věk počátku sexuálního života, tím více lidé v pozdější době litovali, že začali brzy intimně žít. Z tvrzení respondentů též vyplynulo, že brzký počátek sexuálního života tkví v tlaku partnera, vrstevníků, z pod vlivu návykové látky. Nízký věk má rovněž důsledky pro sexuální zdraví a sexuální kompetence.

- Frekventované střídání sexuálních partnerů, náhodné známosti a promiskuita – typické pro období adolescence. Uvádí se, že 4 a více sexuálních partnerů je rizikovým počtem pro sexuální chování v dospívání. Časté střídání partnerů má také souvislost s pohlavně přenosnými onemocněními.
- Pohlavně přenosné choroby a další onemocnění – sexuální život při častém střídání partnerů a nedbání na používání antikoncepce a jiné ochrany může způsobit přenos pohlavních nemocí (chlamydie, HIV/AIDS ad.) vedoucích k hlubokým pánevním zánětům, neplodnosti, mimoděložnímu těhotenství, infekcím, rakovině děložního čípku, nedonošení novorozence. Z biologického hlediska je u dívek ohrožena především imunita, která nedokáže zabránit infekci.
- Nechtěná těhotenství, potraty a jejich následky – např. v roce 2008 bylo provedeno 56 potratů u dívek do 14 let, u dívek do 19 let to bylo 2967 umělých i samovolných potratů. Nechtěná těhotenství mohou pro nepřipravené dívky působit negativně, což může vést k dalšímu nežádoucímu jednání.
- Nezávládnutí vztahů a rozchodů – v tomto věku může vést k jinému rizikovému chování, např. pokusy o sebevraždu, užívání návykových látek.
- Sexuálně motivované agresivní činy vůči vrstevníkům – tyto činy se mohou často překlenout do závažné trestné činnosti a mohou souviset s rozvojem a projevy sexuálních deviací. Podle výzkumů Weisse a Zvěřiny (2001), ale

také policejních statistik, vyplývá, že sexuálními agresory jsou v drtivé většině jedinci mužského pohlaví.

- Prostituce – bývá zapříčiněna vlastními zážitky sexuálního vykořisťování a zneužívání, neuspokojováním základních potřeb, násilím rodičů vůči dítěti, nedostatkem finančních prostředků na pokrytí základních nákladů na život, liberálním přístupem společnosti k prostituci a neinformovaností mládeže v oblasti sexuálního a sexuálně-komerčního zneužívání. Prostituci mohou provádět jak ženy, tak i muži, a to heterosexuální i homosexuální formou.
- Tlak vrstevnické skupiny – uvádí se, že tlak vrstevníků má vliv na sexuální chování, především jeho počátek. Výzkumy Vacka et al. (2008) a Šejvla et al. (2008) ukazují, že tlak vrstevníků k sexuálním aktivitám vnímá 25,5 % až 36,5 % respondentů v rozmezí cca 14-19 let.
- Nezralost adolescenta – nezralost může být osobnostní, jelikož se jedinec teprve hledá, nezná sám sebe ani své hodnoty. Brzký sexuální život může rovněž narušit, pozdržet či zastavit proces tvorby identity jedince. Belgická dlouhodobá studie uvádí, že 72 % respondentů, kteří začali sexuálně žít až okolo 18. roku věku, vnímá svoji psychosociální situaci v dospělosti významně pozitivně oproti jedincům, kteří začali sexuálně žít už v dospívání.
- Rizikové sexuální praktiky – jsou dalším rizikem pro jedince. Je možné do této skupiny řadit BDSM praktiky, krvavé sexuální praktiky, skupinový sex, sexuální styk bez použití kondomu a další (MŠMT, 2010; Dolejš, 2010, s. 59-; Hamanová, 2014, s. 245-248; Dolejš, Orel, 2017, s. 33).

Do problematiky rizikového sexuálního chování by se určitě dala řadit i rizika například ve spojení s asociálním chováním, agresí, drogami apod. Toto chování má také vazbu na chování uskutečňované ve virtuálním prostředí, např. formou sextingu a výrobou a nakládáním s pornografickým materiálem.

Další formy rizikového chování

Existuje mnoho dalších rizikových jevů, kterých se může adolescent dopouštět. Ve vztahu ke škole a školním zařízením se jedná především o záškoláctví a školní přestupky a problémy. Nelze však též opomenout, jak uvádí MŠMT (2010, 2013), adrenalinové a extrémní sporty, rizika spojená s dopravou, negativní působení sekt, nelátkové závislosti a experimentování s jídelním chováním, do kterého spadá strach

z přibývání na váze, časté sledování tělesné hmotnosti, zkreslené vnímání vlastního těla a manipulace s jídlem (Cvečková et al., 2010, s. 33). Do poslední zmiňované oblasti patří jevy jako mentální anorexie, mentální bulimie, ale také obezita.

Moderní informační společnost způsobila, že jedinci se mohou přesouvat do nového, tj. virtuálního, prostředí, které otevírá nové možnosti k experimentování a vystavování se rizikům a rizikovým jevům (viz kapitola 2 Média, komunikace a virtuální prostředí, kapitola 3 Rizikové chování ve virtuálním prostředí).

2 MÉDIA, KOMUNIKACE A VIRTUÁLNÍ PROSTŘEDÍ

Druhá kapitola se zaměřuje na obecnou charakteristiku médií, význam komunikace a popisuje jednotlivé druhy médií. Klíčovou roli zaujímá internet, virtuální prostředí a s tím spojená sociální, respektive mediální komunikace. V závěru kapitoly je snahou propojit téma médií v kontextu sociální pedagogiky a příbuzných oborů.

2.1 Charakteristika médií a komunikace

Termín médium, pocházející z latiny, označuje prostředek, prostředníka, zprostředkujícího činitele či to, co v prostředí zprostředkovává určitý děj. Jedná se o výraz, který se používá v přírodních, společenských i jiných vědách, proto se jeho výklad liší na základě oboru, podle kterého je vysvětlován. Z toho vyplývá fakt, že neexistuje jednotná definice médií. V našem případě představují média to, co zprostředkovává někomu nějaké sdělení určité podoby. Jde tedy o prostředky komunikace mezi komunikátorem (vysílajícím sdělení) a komunikantem (příjemcem sdělení), jež nesou komuniké (obsah sdělení). Souhrnně můžeme média pro naše potřeby označit jako média komunikační, která jsou předmětem zájmu oborů věnujících se projevům mezilidské, sociální komunikace (srov. s Urban, Dubský, Murdza, 2011, s. 48; Moravec, 2016, s. 28). Jelikož je sociální komunikace stavebním kamenem komunikačních médií, více si ji rozvedeme v následujícím textu.

Sociální komunikace

Pohledů na vymezení komunikace existuje velké množství, nicméně většina autorů se shoduje na tom, že komunikace znamená sdělování, výměnu informací či významů mezi jedinci pomocí znaků, symbolů, signálů a dalších (Jandourek, 2012, s. 127).

Obecněji můžeme nahlížet na sociální komunikaci jako na:

- mezilidskou sociální interakci;
- způsob nazírání na komunikaci;
- zjištění účelu a výsledku komunikace, a to mezi jedinci, jedincem a skupinou či institucí nebo mezi skupinami či institucemi navzájem (Musil, 2010, s. 35).

Jirák a Köpplová (2015, s. 22-26) popisují dva přístupy, které nám napomáhají popsat výklad sociální komunikace:

1. Přenosový model komunikace – chápe komunikaci jako „proces přenosu sdělení od nějakého zdroje (podavatele) k nějakému adresátovi (příjemci)“. Tento přístup je značně propojen s moderní společností, resp. s procesy modernizace, urbanizace a industrializace a vývojem nových technologií, jejíž schopností má být přenesení zasilky všeho druhu z jednoho místa na druhé, a to v pravý čas. Předpokladem modelu je přijetí a správné, nebo alespoň částečné, pochopení daného sdělení ve smyslu, v jakém bylo vysláno. Výklad je přirovnáván k interpersonální komunikaci, jelikož je zde možnost zpětné vazby.
2. Konstitutivní model komunikace – chápe komunikaci jako zdroj utváření a rozvoje kultury. V tomto případě vzniká možnost podílet se na konstituci společné (sdílené) kultury pomocí neustálého potvrzování a rozvíjení významů, hodnot a postojů v komunikativním chování. Dále je součástí modelu představa, že mezi komunikujícími „vzniká dynamický soubor komunikativních vztahů, které mají jak vůči sobě navzájem, tak vůči předmětu komunikace (osobě či tématu)“.

K mezilidské sociální komunikaci může docházet různými způsoby, proto rozlišujeme tyto druhy komunikace:

- a) přímá a nepřímá – tváří v tvář, nebo prostřednictvím médií;
- b) jednostranná a dvoustranná – podle možnosti zpětné vazby;
- c) dyadická (ve dvojici) nebo skupinová, popř. hromadná (masová);
- d) verbální a neverbální – podle toho, zda je obsah sdělení zprostředkován slovy, nebo neverbálními projevy, tedy mimikou (výrazy obličeje), gestikou (gesty), haptikou (doteky), proxemikou (vzdáleností komunikujících), posturikou (postoji celého těla), zabarvením hlasu, tempem řeči atd. (srov. s Kraus, 2014, s. 121).

Existují i další druhy komunikace, například komunikace intrapersonální, formální a neformální, symetrická a nesymetrická, akustická a vizuální, spontánní nebo cílená a řízená, ale také marketingová, pedagogická či mediální.

Celý proces komunikace se dle Krause (2014, s. 120) skládá ze 7 fází:

1. zrod obsahu sdělení – určitý nápad či myšlenka;
2. zakódování – formulace myšlenky (jakými slovy, gesty, postojem těla apod.);
3. vyjádření, vyslovení zformulovaného obsahu;
4. přenos vysílaného obsahu od vysílajícího k příjemci;
5. příjem daného sdělení;
6. dekódování sdělení příjemcem – interpretace přijatého sdělení;
7. akce, resp. chování příjemce, které bylo vyvoláno přijatým sdělením.

Komunikace má své vymezení, druhy, fáze či obsah. Disponuje však též praktickými vlastnostmi, které jsou významné pro její používání. Musil (2010, s. 14-15) uvádí následující praktické vlastnosti komunikace:

- přesnost – je míra shody toho, co komunikátor chce sdělit, s tím, co komunikant jako obsah sdělení pochopí;
- srozumitelnost – popisuje množství potenciálních příjemců, kteří jsou schopni dekódovat použitý znakový systém a dosáhnout přitom jisté přesnosti komunikace;
- komunikační efektivita – měří množství předané informace za jednotku času nebo za jednotkové náklady, a to různými způsoby pro různé konkrétní účely;
- citová působivost (podprahovost) – popisuje, na jaké vrstvy vědomí či nevědomí (podvědomí) komunikanta komunikace působí.

V rámci komunikace mezi lidmi nejde pouze o přenos informací. Člověk se může sebezpřítovat, sebezpotvrzovat, vyjadřovat své názory, postoje, aktuální stavy či nálady, čímž udává významy svému sociálnímu chování a svým sociálním vztahům s ostatními lidmi (Kolář et al., 2012, s. 65). Tím pádem je komunikace propojena se sociálním prostředím a procesem socializace (viz podkapitola 2.4 Média v kontextu sociální pedagogiky).

Prostřednictvím komunikace rovněž dochází k sociální interakci, která je spolu se sociální percepcí (vnímáním okolí) a samotnou sociální komunikací součástí sociálního kontaktu mezi jedincem a sociálním prostředím. „Jde o vzájemné sociálně-

psychologické působení a ovlivňování lidí, které probíhá na různých úrovních sociálních vztahů“ (Kolář et al., 2012, s. 57). Autoři dodávají, že tato společná činnost může vyvolat změny u obou přítomných činitelů.

Masová média a komunikace

Současná doba nabízí vedle běžně užívaného výrazu média také označení masová média, masmédia, hromadně sdělovací prostředky, prostředky masové komunikace či prostředky masové informace.

Masová média jsou „komunikační prostředky a instituce, které dokáží velkokapacitně vyrábět sdělení veřejného charakteru a distribuovat je směrem k rozptýlenému, rozmanitému a individuálně neurčenému publiku“ (Urban, Dubský, Murdza, 2011, s. 48). Podle McQuaila (2005, s. 4) můžeme doplnit, že masmédia jsou organizované prostředky komunikace, ke kterým může docházet na dálku, a to ve velmi krátkém čase k mnoha jedincům.

Výše uvedené definice hovoří o rozptýleném, rozmanitém publiku, tedy o velkém množství lidí. To je důvodem, proč jsou média označována jako masová. Samotné slovo masa vychází z latinského slova „massa“, jež je možné přeložit jako hmotu, tvárnou hmotu či těsto. Pojem masa lze vysvětlit ve dvojitěm pojetí:

- Kvantitativní pojetí – masa označuje veliké množství hmoty. Charakteristickým znakem je hromadný výskyt. Společenskou masou se má na mysli veliké množství osob, od kterých je odvozována hromadnost prevalence určitých sociálních jevů.
- Kvalitativní pojetí – důležitý je zde prvek tvárnosti. Masou se rozumí něco, co má slabou vnitřní organizovanost a uvědomělost (Urban, Dubský, Murdza, 2011, s. 37-38).

Ze sociologického pohledu hovoříme o pojmu masa jako o početné skupině lidí (množině osob), která má následující vlastnosti:

- vnitřní různorodost;
- anonymita;
- ztráta identity jedince;
- malé či žádné kontakty mezi jedinci;
- absence osobních či intimních vztahů mezi „členy“;

- absence pevné hierarchie a společného vedení;
- absence autonomních názorů a vizí – ty jsou dodávány vnějšími autoritami;
- objekt cíleného ovlivňování, indoktrinace a manipulace (srov. s Petrusek, Vodáková et al., 1996, s. 594; Urban, Dubský, Murdza, 2011, s. 38).

V běžném životě, ale též v odborných pramenech, se setkáváme s různými druhy masových médií. I když nejsou všechny zcela stejné, existují společné rysy, jež masová média charakterizují. Jsou jimi:

- dostupnost – masová média jsou dostupná neomezenému množství lidí, díky technickým, organizačním a distribučním možnostem;
- veřejná povaha – k médiím má přístup každý jedinec, jsou mu nabízeny veřejné obsahy;
- aktuálnost – rychlost masových médií dokáže ve velmi krátké době nabídnout jejím uživatelům aktuální informace, a současně je průběžně aktualizovat;
- obsahová použitelnost – nabízený obsah je z různých důvodů pro uživatele použitelný;
- popularita – masová média jako zdroj zábavy, relaxace, volně dostupných informací, realizace atp.;
- forma komunikace – všechny druhy masových médií umožňují sociálně komunikovat;
- spolutvůrce života společnosti – vliv masových médií a výše uvedené rysy vytváří a zasahují do toho, jak vypadá a bude vypadat sociální, kulturní a politický život dané společnosti (srov. s Jirák, Köpplová, 2015, s. 18-20).

Problematika masy a masových médií je dále spojena s pojmem masová společnost a masová kultura, kdy média mají převažující charakter v životě jedinců dané společnosti. Takovéto postavení médií může nést převažující negativní aspekty, nicméně možnost rychlého sdělování velkému počtu lidí, zaplnění volného času a další činnosti jsou příčinou rozvoje právě zmiňované masové kultury a masové společnosti. Co dočinění s rozvojem masové společnosti má též proces modernizace a rysy společnosti průmyslové, urbanizované, konzumní a společnosti volného času (Bílý, 2005, s. 137-138). To vše se však neobejde bez vysvětlení dalšího důležitého pojmu, kterým je masová komunikace a s ní spojená mediální komunikace.

Masová média a komunikace mají k sobě úzkou vazbu. Dá se říci, že užívání masových médií je svébytný typ sociální komunikace, který se v návaznosti na názvosloví mění na mediální komunikaci, konkrétněji na masovou komunikaci. Mezi těmito termíny existuje mírný rozdíl, jak uvádí Jiráček a Köpplová (2015, s. 21-22):

- mediální komunikace – typ sociální komunikace, kdy realizátorem či iniciátorem každé sociálně komunikační aktivity jsou tištěná, vysílací nebo síťová média;
- masová komunikace – typ mediální komunikace, kdy realizátorem či iniciátorem jsou masová média, resp. vysokonákladový periodický vycházející tisk, rozhlasové a televizní vysílání určené početným skupinám uživatelů a ekvivalenty médií v prostředí internetu.

Je tedy patrné, že mírným rozdílem mezi mediální a masovou komunikací je fakt, že mediální komunikace je pojem nadřazený, a současně neobsahuje prvek masovosti, tedy prvek, kdy jsou média určena pro početné skupiny uživatelů.

Dle Sekota (2004, s. 41-42) představuje masová komunikace:

- jednu z forem veřejného oznamování,
- která je prováděna specializovanými skupinami,
- s využitím vyspělých technických prostředků a postupů,
- je prováděna směrem k rozsáhlému, heterogennímu a široce rozptýlenému publiku,
- a to při prostorové nebo časové (respektive obojí) distanci komunikujících subjektů, které se zpravidla osobně neznají.

Pojetí masové komunikace vypovídá o tom, že všechny charakteristické rysy masových médií korespondují s prvky masové komunikace, a tím dokazují svoji významnost. Pokud se také vrátíme k výkladu pojmu masa, jedná se o stejnou situaci.

Masová komunikace je v kvantitativním pojetí masy význačná dostupností a hromadností sdělování, především ve spojení s moderními informačními a komunikačními technologiemi současné doby. V kvalitativním pojetí masy je komunikace důležitá pro analýzu sociálních příčin sdělování nebo na rozbor jejich důsledků a kontextů (Urban, Dubský, Murdza, 2011, s. 38).

V souvislosti s mediální komunikací je třeba se zmínit o termínech mediace a medializace. Mediací se rozumí proces, kdy mezi dvě strany vstupuje prostřední článek (mediátor), aby zajistil nebo ovlivnil vztah mezi danými dvěma stranami. V problematice médií je u mediace důležité slovo zprostředkování. V tomto procesu může být zprostředkovávané nějaké společenské poznání a kulturní hodnoty prostřednictvím určitého institucionalizovaného činitele, který poznání a hodnoty předává daným příjemcům. Takovýmto činitelem může být škola, ale také právě masová média. Zprostředkovat lze rovněž něco „skutečného“ (např. hádka v rodině) a podat o takové věci svědectví někomu jinému, kdo nemohl být u dané věci přítomen.

Mediací lze předat dál i něco „fiktivního“, tedy věc, jež byla vytvořena lidmi (např. televizní film). Důvodem, proč je nyní zmiňována mediace, je snaha ukázat, že nezáleží zcela na zprostředkovateli, ale na tom, co je zprostředkováváno, respektive nezáleží na médiu jako na zprostředkovateli. Důležité je, co skrze média je v procesu mediální komunikace zprostředkováváno. Média rovněž dávají procesu mediace určitou podobu, jež je dána povahou médií a pravidly, kterými se řídí. Podle těchto pravidel média podávají svědectví o světě, s nímž nemusí mít příjemci vlastní zkušenost, přesvědčují o výhodnosti nebo správnosti daného chování, umožňují vyjasnit názory a stanoviska, ale i baví, poučují, vzdělávají atd.

Medializace je pojem vztahující se k moderní společnosti, jejímž společensky významným a určujícím rysem je výše zmiňována mediace zajišťovaná masovými médii. Medializace (někdy též mediatizace) je tudíž „unikátní sociální změna, jejíž podstatou je nebyvalé rozšíření komunikačních médií a její stále zřetelnější podíl na životě společnosti.“ Tato změna je spojována s rozvojem každého druhu média a výsledek změny tkví v nástupu mediálně plně saturovaných společností (Jirák, Köpplová, 2015, s. 82-85).

U mediální komunikace můžeme dále uvést, že je jedinečná rozsahem svého působení, kterému dopomáhají technické prostředky (tisk, distribuční sítě, vysílání signálu apod.), což ji řadí mezi komunikátory, které nemají žádnou konkurenci (Burton, Jirák, 2001, s. 17-18).

Na závěr lze shrnout, že média, ve spojení s mediální komunikací, mají tři poznávací aspekty:

1. Každé médium v sobě zahrnuje užití určitých technologií a současně je jejich užitím vytvářeno.

2. Média mají současně postavení společenské instituce, což znamená, že mají vliv na iniciování, posilování či formování sociálních vztahů.
3. Média se podílejí na utváření kulturního prostředí (Jiráček, Köpplová, 2015, s. 90).

Funkce médií

Při studiu (masových) médií nesmíme opomenout funkce, které plní. Odborná literatura nám nabízí různé funkce dle různých hledisek. Na obecné rovině můžeme rozlišovat čtyři základní funkce médií, tedy funkci informativní, formativní, komunikativní a rekreativní (např. Kraus, 2014, s. 126-127).

Urban, Dubský a Murdza (2011, s. 50) uvádějí mírně odlišné funkce, a to informační, kontrolní, sociální, vzdělávací a zábavní funkci. Dále podle tezí R. Mertona, H. Laswella a Ch. Wrighta autoři rozdělují funkce na:

1. pozitivní (eufunkce) a negativní (dysfunkce);
2. zjevné (manifestační) a skryté (latentní) (Urban, Dubský, Murdza, 2011, s. 51).

Musil (2010, s. 66) definuje funkce médií zjednodušeným stylem. Funkcemi médií se chápe uspokojování potřeb jednotlivců a malých skupin. Jedná se o informační, zábavnou a komerční funkci.

K popisu funkcí médií jednoznačně patří funkcionalistický přístup, který přistupuje ke společnosti v tom smyslu, že se jedná o systém složený ze vzájemně provázaných subsystémů. Jedním ze subsystémů jsou definitivně média, jež s ostatními subsystémy přispívají ke kontinuitě a řádu ve společnosti tak, že saturují potřeby systému či potřeby jednotlivých členů. Tímto přístupem je chování médií ve společnosti určeno těmito funkcemi:

1. informování – poskytování informací o událostech a podmínkách života, jakož i o platném rozdělení moci a uspořádání mocenských vztahů, a usnadňování adaptace na změny podporou inovací a pokroku;
2. socializace – vysvětlování a komentování významů událostí, platných společenských vztahů a informací spolu s podporou ustálených autorit a společenských norem, dále vytváření konsensu a nastolování posloupnosti priorit;

3. kontinuita – podpora převládajících kulturních vzorců, včetně objevování subkultur a nových směrů ve vývoji kultury;
4. zábava – nabídka napětí, pobavení či rozptýlení, prostředek uvolnění a zdroj oslabování sociální napětí;
5. získávání – agitování pro společensky významné cíle, např. ve sféře politiky, ekonomiky či ekologie – záleží na dominantní hodnotové orientaci společnosti (Jirák, Köpplová, 2015, s. 83).

Dle Spousty (2001) se funkce médií projevují jako činnost určitého zaměření, významu a činí s různou intenzitou a důsledky. Autor rozpracovává čtyři základní funkce médií na dvě skupiny:

- a) centrální funkce: informativní a komunikativní;
- b) další funkce: formativní a rekreativní.

Dále jsou funkce autorem diferencovány do specifikovaných funkcí, které rozšiřují nabídku možností působení na člověka jako jedinečnou lidskou bytost i na společnost jako celek. Následující dělení ukazuje druh funkce, druh podfunkce a jejich dominantní rysy:

1. informativní – poskytování informací, dat a zpráv adresátům;
 - a) hodnotová – reprezentace duchovních hodnot;
 - b) hodnotící – hodnocení formou a způsobem prezentace;
 - c) kognitivní – zprostředkovávání poznání;
 - d) vzdělávací – rozšiřování obzoru a kultivace osobnosti;
 - e) petrifikační – uchovávání obrazu světa a doby;
2. komunikativní – spojení a přenos sdělení, dorozumívání;
 - a) socializační – zprostředkovávání zkušeností, názorů a pocitů;
 - b) stimulační – podněcování senzibility, fantazie a imaginace;
 - c) kulturní – poznávání a přejímání hodnot a ideálů;
 - d) kompenzační – uspokojování potřeb osobnostního vyrovnání;
3. formativní – utváření názorů a postojů adresátů;
 - a) humanizační – zlidšťování a upevňování altruismu;
 - b) výchovná – utváření, kultivace, vedení a výchova jedince;
 - c) akulturační – usnadnění adaptace imigrantů;
 - d) estetická – kultivace vnímání krásy a vztahu ke kráse;
 - e) magická – překračování do transcendentna;

- f) defrustrační – odstraňování deprese a pocitů bezvýchodnosti;
 - g) manipulativní – propagandistické a reklamní ovlivňování;
4. rekreativní – prostředek regenerace, odpočinku a zábavy;
- a) relaxační – navozování duševní rovnováhy;
 - b) solitární – vyvolání pocitu sociálního osvobození a samoty;
 - c) desolitární – zprostředkování kontaktu se světem;
 - d) hedonistická – provokace a prezentace požitků a rozkoše;
 - e) zábavná – zprostředkování odpočinku a zábavy (Spousta, 2001, s. 64-65).

Ze všech přehledů je patrné, že funkcí médií je velká řada. I když je v některých případech funkcí méně, a někdy více, očividně se vzájemně prolínají či spojují v jednu. Vše se odvíjí od autora a jeho výkladu.

V kontextu sociální pedagogiky je významná dozajista funkce hodnotová, kognitivní, vzdělávací, kulturní, kompenzační, humanizační, výchovná a desolitární. Nejdůležitější funkcí médií pro potřeby sociální pedagogiky můžeme považovat socializační funkci. Média jsou vnímána jako přední socializační činitel moderní doby, především u kategorie dětí a mládeže (viz podkapitola 2.4 Média v kontextu sociální pedagogiky).

2.2 Typologie médií

Nyní přecházíme z obecné roviny výkladu médií ke konkrétnímu popisu druhů médií. Existuje řada dělení médií, v dosti případech můžeme nalézt různé podobnosti mezi předkládanými děleními. Výhodou některých typologií je zapojení historického kontextu vývoje médií jako takových. Odborné publikace a elektronické zdroje nabízejí různorodé typologie:

1. typologie dle základních typů médií:
 - a) masová média – určená pro velké skupiny lidí, pro veřejnost, řadíme sem noviny, časopisy, rozhlas a televizi;
 - b) korporátní média – zaměřena na vymezené skupiny lidí podle zájmu jejich vydavatele, kterými jsou soukromé společnosti, úřady, městské části a další instituce, řadíme sem firemní časopisy, webové stránky, letáky, informační tabule, reklamní poutače apod.;

- c) sociální či zájmová média – podporují komunikaci skupin lidí se stejnými zájmy, přinášejí svým uživatelům novinky, rady, zábavu a různé nabídky, řadíme sem zájmová periodika, osobní a skupinové profily na sociálních sítích apod. (Kostner et al., 2015, s. 5).
2. typologie médií dle teorie M. McLuhana:
 - a) chladná média – jedná se o média, která jsou nízkodefiniční, což znamená, že je nutná participace a doplnění souvislostí přijímaných informací ze strany komunikanta; příkladem takového média je telefon, televize či samotná řeč, seminář nebo rozhovor;
 - b) horká média – jde o média vysokodefiniční, kdy participace komunikanta není ve vyšší míře zapotřebí, jelikož je informacemi přímo zaplaven; k těmto médiím bývá řazen rozhlas, film, přednáška či kniha (McLuhan, 1991, s. 33-34).
 3. typologie médií z hlediska technologie:
 - a) tištěná média – mezi tato média řadíme ta, která jsou materiální, tedy na bázi (knih)tisku – noviny, časopisy a knihy;
 - b) elektronická média – fungují na bázi přenosu vysílání a dat, hovoříme o rozhlase, televizi, CD/DVD, mobilním telefonu, internetu, ale též počítači či tabletu (Urban, Dubský, Murdza, 2011, s. 49).
 4. typologie médií dle Musila (2010, s. 43-60):
 - a) klasická tisková média – znovu se jedná o média, která vznikla vynálezem knihtisku: knihy, vyhlášky, noviny, časopisy, periodika, plakáty, informační brožury, látky apod.;
 - b) klasická elektronická média – tato média jsou zastoupena především rozhlasem a televizí, jež fungují prostřednictvím vysílání, které šíří signál s určitým obsahem z jednoho bodu k většímu počtu konečných příjemců;
 - c) internet – vysoce se rozvíjející elektronické médium, které má dle autora mírně odlišné postavení, jelikož oproti klasickým elektronickým médiím plní více funkcí a jeho technická stránka mizí do pozadí.
 5. typologie komunikačních médií:
 - a) Primární média – jsou základními komunikačními nástroji, jež se užívají v každé sociální komunikaci, resp. v komunikaci interpersonální pro zachování jednoty místa a času. Příkladem

takovéhoto média je přirozený jazyk, např. čeština, angličtina, a všechny prostředky neverbální komunikace (intonace, mimika, gestika, posturika, proxemika a další).

- b) Sekundární média – představují technické vynálezy, které překonávají místní a časová omezení komunikace. Jejich snahou je vytvořit záznam sdělení (kresby, obrázky, písmo, později tisk a nahrávací prostředky) a dále toto sdělení přenést ke vzdáleným adresátům (poslové, pošta, signalizace, telefon, počítačové sítě). Sekundární média slouží jako technická podpora primárních médií, i když se dá říci, že procesem digitalizace se onen podporovaný vztah mezi vzdáleností a časem v komunikaci hroutlí, jelikož jedinci jsou ochuzováni o vizuální dojmy, vizuální a auditivní zážitky a citové vazby. Tento deficit se však média snaží nahradit již nyní běžně používanými emotikony, neboli signály emoce.
- c) Terciární média – tvoří média, která modernizací společnosti nabyla prvek masovosti, řadíme sem tedy běžná masová média jako je periodický tisk, rozhlasové a televizní vysílání, film a masově distribuované nahrávky. Tato média již nemají interpersonální charakter, jsou deindividualizovaná, zespolečenštělá a používaná jako nástroje manipulace v komerční sféře.
- d) Síťová (kvartární, nová) média – tvoří poslední vlnu technologického rozvoje, který umožnil propojení sekundárních a terciárních médií v jedno integrované médium (počítač a jeho deriváty), které využívá pomocí počítačových sítí digitalizovaný signál. Kvartární média tak podporují interpersonální i masovou komunikaci. Do této skupiny médií patří portály tradičních masových médií, internetové zpravodajské portály, vyhledávače, blogy, mediální technologie a další (Jiráček, Köpplová, 2015, s. 32-33).

Je jasné, že se můžeme setkat i s dalšími typologiemi, které již nejsou na vyšší odborné úrovni. Příkladem může být web MediaGuru, kde autorky mezi typy médií řadí televizi, tisk, internet, rozhlas, outdoor (venkovní reklamy) a kina (Vojtěchovská, Straková, 2017, online).

Nyní si uvedeme jednu širší typologii, kterou nám nabízí Americká centra pro závislosti (v originále American Addiction Centers, Inc. – AAC), jež se specializují na různé psychické potíže, psychické zdraví a závislosti jako takové. V souvislosti se závislostí na internetu u dětí a problémy, jež souvisejí s médii, vymezují různorodá média. Každé zmiňované médium zahrnuje jak obsah, tak i zařízení nebo určitý objekt, skrze který je tento obsah doručován. Typologie dle AAC uvádí následující média:

- Tištěná média – neboli tradiční či stará média, která zahrnují noviny, časopisy, knihy, komiksy (či grafické novely). Dá se říci, že na technologické změny musela tato média reagovat, a proto vznikly např. elektronické čtečky knih, jako je Amazon Kindle, jež nabízejí ke stažení na jedno zařízení stovky knih, ale též elektronické noviny.
- Televize – dříve médium, které nabízelo pouze pár televizních programů, ale nyní nabízí stovky běžných a speciálních televizních kanálů, ze kterých si může divák vybrat. Dnes je rovněž možné sledovat film či epizodu televizního seriálu, kdy se nám jen zachce, jelikož existují služby pro přednostní zhlédnutí nebo pro online zhlédnutí. Epizody jde rovněž stáhnout či streamovat z internetu a dívat se na ně na svém počítači. Pokrok umožnil též sledování televizních programů pomocí chytrých telefonů.
- Filmy – jsou nejstarší forma technologie pohyblivých obrázků umožňující zachycení živých obrazů ve videu. Filmy můžeme sledovat v kině, v prostředí domova, na počítači, v telefonu, na DVD a Blu-Ray discích, ale také skrze počítačové aplikace jako je Netflix či Amazon, tedy skrze streamové služby.
- Videohry – k dostání od 80. let 20. století, jsou velice populární u mládeže. Dnešní pokročilá grafika a procesy, 3D herní prostředí s různými mapami a simulacemi umožňují soupeření proti protihráčům, a to prostřednictvím internetového připojení. Ke hraní videoher se využívají především herní konzole jako Nintendo Wii, Microsoft Xbox 360 či Sony Playstation. Příkladem velice populární videohry je World of Warcraft, jež v online světě sdílí různé simulace svých hráčů, kterých jsou tisíce. Hráčům je tak během připojení k internetu umožněno participovat na 3D světě, ve kterém každý z nich kontroluje jednoho či více „avatarů“ (postav) a komunikuje s ostatními hráči (Oswalt, 2010a, online).

- Hudba – patří k velice populárním médiím, prošla si také různým technologickým vývojem, a to od gramofonových desek, přes audiokazety, CD a MP3 přehrávače. Dnes nabývají na významu hudební streamovací služby, příkladem je iTunes či Spotify.
- Mobilní telefony – nejsou jednoduchými zařízeními, představují multimediální komunikační zařízení, umožňují psát textové zprávy, zasílat MMS, pořizovat fotografie, využívat internet, email a další množství aplikací. Nejnovější chytré telefony umožňují zobrazovat svoji polohu kdekoliv na Zemi, stahovat aplikace a transformovat telefon do víceúčelového zařízení, skrze které můžete též sledovat televizní pořady, surfovat na internetu atp.
- Software – umožňuje danému zařízení provádět různé úkony, tedy hrát počítačové hry, upravovat fotografie, videa a hudbu, nebo také kreslit přímo do zařízení. Softwarové programy umožňují mládeži se naučit, jak psát, pomáhají jim s domácími úkoly, učí je cizím jazykům atd.
- Internet (a další technologie umožňující připojení) – internet je komunikační technologie založená na milionech propojených počítačů, které jsou schopné okamžitě sdílet data. Většina lidí využívá internet skrze webové stránky a World Wide Web, tedy internetový protokol, ve kterém jsou umístěny všechny webové stránky. Internet umožňuje spojit jiné typy médií dohromady, tudíž můžeme přes internet číst knihy a časopisy, sledovat filmy a seriály (např. Hulu, YouTube), telefonovat a komunikovat (např. Skype), nahrávat zvukové stopy a organizovat software. Komunikaci s přáteli zajišťují weby sociálních médií, jako je Facebook či Twitter, které nemají žádné předchůdce (Oswalt, 2010b, online).

Z předchozího textu je zřejmé, že typologií médií je mnoho a záleží pouze na nás, kterými se budeme řídit. Je však jisté, že pomyslná hranice mezi všemi médii je tvořena technologickým rozvojem, který odděluje média umožňující připojení k internetu od těch, jež se k internetu nedají připojit.

Internet, osobní počítač, chytré telefony a další deriváty informačních a komunikačních technologií mají vazbu na problematiku rizikového chování ve virtuálním prostředí, a proto si tato média, označovaná jako nová, detailněji vylíšíme.

Podoba nových médií

Poslední vlna technologického pokroku vedla ke vzniku médií, která jsou v technologické rovině založena na digitálním kódování dat. Nejčastěji jsou tato média označována jako nová. Můžeme se také setkat s označeními jako média interaktivní, jež rozšiřují možnosti interakce mezi čtenářem a textem, média síťová, jelikož jsou vzájemně propojena počítačovými sítěmi, tedy mají možnost být připojena či jsou připojena k internetu, anebo média digitální, založená na přenosu digitálního signálu (Macek, 2013, s. 19).

Onu novost médií je těžké přesně vymezit, jelikož v určité době bylo každé nově vytvořené médium nové. Dá se říci, že novost je v tomto případě spíše proměnlivost ve smyslu nestálého, soustavného, radikálního vývoje. Inovace jsou tedy zdrojem podoby nových médií (Macek, 2011, s. 13).

Inovace utvářející podobu nových médií shledáváme v několika specifických procesech. Jedná se o proces:

- a) Konvergence – proces, při kterém dochází ke sblížení obsahu, médií a technologií. Existují různé podoby konvergence, přičemž můžeme vyzdvihnout technologickou konvergenci, která propojuje několik zařízení pro příjem mediálních obsahů do jednoho přístroje (Moravec, 2016, s. 29/37). Příkladem chytrého mobilního zařízení, které může sloužit jako nástroj telekomunikace, může být počítač, televizor, digitální fotoaparát nebo čtečka knih. Hlavní předností takového zařízení je možnost přijímat a vytvářet mediální obsahy za několik vteřin.
- b) Komputerizace – proces vybavování populace a společnosti informačními technologiemi, osvojování si počítačové gramotnosti, převádění veřejnosprávních agend do počítačových sítí, zpřístupňování těchto databází pomocí internetu, využívání informačních a komunikačních technologií ve všech oblastech života společnosti (Sak, Saková, 2004, s. 124; Sak, 2007b, s. 37).
- c) Digitalizace – proces převodu analogického signálu do digitální podoby, resp. převod informací do binárního kódu jedniček a nul. Tato nově vzniklá digitální informace má dle Feldmana pět charakteristik: manipulovatelnost (digitální informace není fixovaná, je možné ji dále transformovat), nestrannost (možnost nést libovolný obsah, tedy text, zvuk či obraz),

sít'ovatelnost (možnost přenosu a sdílení digitální informace pomocí sítí), zhuš'ovatelnost (přenos digitálních informací na malé fyzické ploše, např. na CD, paměťové kartě či flash disku) a kompresovatelnost (možnost zmenšení digitálních dat velkého objemu díky binárnímu kódu) (Moravec, 2016, s. 29-30).

Novost médií se dále vyznačuje mnohostí umožňující rozšířit pole možného jednání prostřednictvím médií. Podle Macka jsou tak nová média dělena na tyto myriády mediálních technologií:

- infrastruktury – internet;
- materiální artefakty – osobní počítač, tablet, mobilní telefon;
- sít'ové protokoly – weby;
- konkrétní webové služby – Google, YouTube, Facebook, Twitter;
- softwarové aplikace – počítačová hra, přehrávač videosouborů, mailový klient, webový prohlížeč, textový editor (Macek, 2011, s. 13-14).

Internet a sociální média dozajista patří mezi nejrozšířenější a nejrychleji se vyvíjející nová média, která slouží hlavně ke komunikaci, interakci, výměně dat a dalším aktivitám. Je možné, že život bez těchto médií, jež jsou součástí našeho každodenního života, bychom si již nedokázali ani představit.

Když vezmeme v potaz, že primárními atributy internetu jsou komunikace a přenos dat, určitě se každému ihned vybaví nějaká sociální síť. Pro tuto síť však již existuje širší pojem, a to sociální médium.

„Sociální média jsou kategorií online médií, ve které mohou lidé mluvit, participovat, sdílet, získávat kontakty a vytvářet záložky. Většina sociálních médií podporuje diskuze, zpětnou vazbu, hlasování, komentáře a sdílení informací od všech zúčastněných stran“ (Jones, 2009, online).

Pro lepší představu, co vlastně lze zařadit mezi sociální média, lze uvést jedno z možných dělení těchto médií:

- Social news („sociální zprávy“) – jedná se o stránky, které poskytují k přečtení různé nové články. Ty lze následně komentovat či o nich hlasovat. Články, které získají hlasováním nejvíce hlasů, postupují na vyšší pozici.

- Social sharing („sociální sdílení“) – tyto stránky umožňují vytvářet, nahrávat a sdílet videa či fotografie tak, aby je mohli vidět ostatní uživatelé. Příkladem může být YouTube nebo Instagram.
- Social networks („sociální sítě“) – jde o Facebook, LinkedIn, Twitter a další sítě, ve kterých může uživatel najít a spojit se s ostatními lidmi. Uživatelé jsou dostupná data, která jiný uživatel o sobě poskytl.
- Social bookmarking („sociální záložky“) – stránky slouží k nalezení a vytvoření záložek webových stránek a informací, které uživatele zajímají. Pomocí online uložení záložek má k nim uživatel přístup kdekoli (Jones, 2009, online).

Obecně za to jsou sociální sítě to hlavní ze jmenovaných sociálních médií. Konkrétními sítěmi jsou Facebook, umožňující sdílení příspěvků, komentování, sledování zájmových skupin, členství ve skupinách apod., dále Instagram, zaměřený na sdílení fotografií, videí a příspěvků, které jsou viditelné pouze na 24 hodin. Dalšími jsou Twitter, jenž umožňuje posílat a číst příspěvky zaslané jinými uživateli, tzv. tweety, Tinder, rozšířená online seznamovací síť, Snapchat, Tik Tok, Tumblr, Messenger, WhatsApp, Viber, LinkedIn a mnoho dalších.

Povaha a příležitosti využití internetu, a především sociálních sítí, vybízejí svého uživatele k širokému rozpětí aktivit v pozitivním slova smyslu, například k navazování kontaktu se starými známými, ke vzdělávání, vyhledávání potřebných informací apod. Bohužel i tato média mají své stinné stránky. V současné době došlo vlivem stále se prohlubující digitalizace k rozvoji aktivit, které mají za cíl poškodit, ublížit či zneužít jiného uživatele. Tím se dostáváme k podstatě určité části této práce, tedy k rizikovému chování, jež souvisí s médii a virtuálním prostředím (viz kapitola 3 Rizikové chování ve virtuálním prostředí).

Existence a možnosti nových médií jsou tak silné, že došlo ke vzniku tzv. virtuálního prostředí, které lze označit za paralelu přirozeného, respektive reálného prostředí, ve kterém žijeme. Pokud tedy může docházet k nějakému škodlivému, v našem případě rizikovému, jednání v přirozeném prostředí člověka, není tomu jinak ani ve virtuálním prostředí. Následující text má tudíž za úkol charakterizovat toto prostředí a jeho specifika vztahující se zejména k problematice rizikového chování.

2.3 Virtuální prostředí

Nástup internetu a dalších informačních a komunikačních technologií přivedl k životu, nebo spíše do našich životů, nové prostředí, které má v současnosti jednu z nejsilnějších vazeb na člověka, jeho aktivity, společenský život, volný čas a životní rytmus. Jedná o tzv. virtuální prostředí. Nejde však o jediné pojmenování, můžeme se setkat rovněž s pojmem online prostředí, online prostor, virtuální realita či kyberprostor (ang. cyberspace), který je ve většině odborných textech skloňován nejvíce, což nás též vede k jeho častému užití.

Pojem kyberprostor se poprvé objevil v 90. letech 20. století v povídce Williama Gibsona, který jej popsal následovně: „Konsenzuální halucinace každý den zakoušená miliardami oprávněných operátorů všech národů, dětmi, které se učí základy matematiky. Grafická reprezentace dat abstrahovaných z bank všech počítačů lidského systému. Nedomyšlitelná komplexnost. Linie světla seřazené v neprostoru myslí, shluky a souhvězdí dat. Jako světla města, ...“ (Gibson, 1984; In: Kolouch, Bašta et al., 2019, s. 35).

Širší povědomí o kyberprostoru přináší až Deklarace nezávislosti kyberprostoru (v originále A Declaration of the Independence of Cyberspace), ve které nalezneme tvrzení, že kyberprostor je novým domovem Mysli, nemá a nebude mít žádnou volenou vládu. Tento globální společenský prostor je přirozeně nezávislý na tyraních vlád. Kyberprostor neleží uvnitř hranic, jde o svět, který je zároveň všude a nikde, ale není tam, kde žijí tělesné schránky. Kyberprostor vytváří svět, kam mohou všichni vstoupit bez výsad a předsudků spjatých s rasou, ekonomickou mocí, vojenskou silou nebo místem narození. Vytváří také svět, ve kterém může kdokoliv a kdekoliv vyjádřit své přesvědčení, jakkoliv ojedinělé, aniž by se musel bát, že bude násilím umlčen nebo donucen se přizpůsobit (Barlow, 1996, online).

I když je zmiňovaná deklaráce stará více než 20 let, tak její text velice zajímavým způsobem vysvětluje podstatu kyberprostoru.

Pokud přejdeme k modernějšímu výkladu kyberprostoru, nalézáme různá vymezení, ale jádro je stejné. Kyberprostor bezprostředně souvisí s informačními a komunikačními technologiemi.

Kyberprostor je virtuální prostor/prostředí obývaný/é uživateli elektronických sítí, který/é umožňuje interakci a vytváří pocit nové formy společnosti, ze které může

vycházet nové pojetí identity člověka. Kyberprostor je jakýmsi vesmírem, který je tvořen věcmi, jež lze vidět a slyšet, ale současně nejsou fyzickými objekty, nýbrž výsledky výměny a akumulace informací a vědomostí z mnoha odlišných oblastí (Riva, Galimberti, 1991/2001; In: Viktorová, Zielina, 2015, s. 7).

Při vyzdvižení technologické stránky lze hovořit o kyberprostoru takto:

- Kybernetický prostor je „digitální prostředí umožňující vznik, zpracování a výměnu informací, tvořené informačními systémy, a službami a sítěmi elektronických komunikací“ (§ 2 písm. a) zákona o kybernetické bezpečnosti).
- Kyberprostor je „tvořen prvky informačních a komunikačních technologií, které vytvářejí pomocí protokolu TCP/IP celosvětovou, globální počítačovou síť a jednotlivými počítačovými systémy, které jsou do této sítě připojeny a které v ní interagují“ (Kolouch, Bašta et al., 2019, s. 36).
- Kyberprostor je prostor, ve kterém dochází ke kybernetickým aktivitám, a je vytvořený z informačních a komunikačních technologií, jež vytváří virtuální svět (či prostor) jako paralelu k prostoru reálnému. Přičemž tato virtuální realita nemá začátku ani konce, ale současně je její existence závislá na materiální technologii v reálném světě. Kyberprostor, jakožto nehmotné médium, je schopný se pomocí hmotných médií (počítačové sítě, systémy apod.) adaptovat a měnit v případě jejich poškození. Nicméně celkové zhroucení materiálního média vede k nezvratnému poškození či plnému zániku kyberprostoru jako takového (Kolouch, 2016, s. 43).

Jinou optikou nahlíží na kyberprostor antropolog Hakken. Ten charakterizuje kyberprostor jako sociální arénu, do které vstupují všichni sociální aktéři používající ke vzájemné sociální interakci informační technologie. Autor dále tvrdí, že kyberprostor utváří nové, respektive potencionální životní styly, jež jsou reálné, distinktivně odlišné od životných stylů, ve kterých nehrají roli informační technologie (Hakken, 1999; In: Macek, 2003, online).

Určitým způsobem zajímavý pohled na kyberprostor nabízí dokument Cyber Operations: Concept Capability Plan 2016-2028. Kyberprostor je zde chápán jako prostor složený ze tří vrstev, které se skládají z pěti komponentů:

- 1) Fyzická vrstva – obsahuje geographic component, který ukazuje přesné umístění síťových prvků ve fyzickém světě. Dále jsou její součástí fyzické

síťové komponenty představující infrastrukturu kabelů, řídicích prvků sítě (př. router) a další zařízení. V praxi to znamená, že na kyberprostor může být zaútočeno fyzicky v reálném světě, např. použitím hrubé fyzické síly, a také vzdáleně, pokud útočník zná fyzickou zranitelnost, kterou lze provést na dálku. Dopad na kyberprostor je stejný, ale provedení útoku odlišné.

- 2) Logická vrstva – obsahuje logické síťové komponenty, tedy síťovými komunikačními protokoly logicky propojené síťové uzly, mezi které je možné zařadit počítače, mobilní telefony a další síťová zařízení.
- 3) Sociální vrstva – obsahuje komponenty označené jako kyberosobnost a osobnost. Kyberosobností rozumíme identifikaci osoby na síti, např. emailovou adresou, IP adresou či telefonním číslem. Komponenta osobnost je složena ze skutečných osob připojených k síti. Jedna osoba může mít více kyberosobností, ve formě osobního emailu, pracovního emailu, soukromého a pracovního telefonní čísla. Jedna kyberosobnost však může být využívána více jedinci, příkladem může být školní email, který sdílí jedna celá skupina (Kolouch, Bašta et al. 2019, s. 37-38).

Sak (2007) přistupuje ke kyberprostoru jako k časoprostorové entitě, která se odlišuje od časoprostoru přirozeného světa. Vstup do kyberprostoru znamená, že člověk opouští přirozený svět, jakési reálné místo, a skutečný čas mizí, mění se na ohnisko, které časově protíná všechny online uživatele po celé planetě. Autor se rovněž zmiňuje o prostoru, který je v přirozeném světě omezený. V kyberprostoru se tato omezenost prostřednictvím webů, serverů, chatů, blogů, online konferencí a online hovorů ruší a jedinci se tak nacházejí neomezeně po celém světě. Kybernetické prostředí je zásadní inovace v lidské společnosti, životním stylu a vnitřním světě člověka, u které lze očekávat, že postupně promění společnost, lidskou civilizaci, životní pole člověka a člověka samotného (Sak, 2007a, s. 30-31).

Propojení kyberprostoru s činnostmi člověka vedlo ke vzniku nových fenoménů, jež jsou se současným člověkem spjaty. Mezi tyto nové fenomény se řadí:

- Virtuální identita a způsob jejího formování – při vstupu člověka do kyberprostoru vzniká jeho virtuální realita, čímž je utlumena jeho přirozená identita. Tato nově vzniklá virtuální identita nemusí mít jednu podobu, je flexibilní. Jedinec se tak může na základě předem daných kritérií, situace či potřeb v kyberprostoru měnit.

- Homogenizace planetárního kyberčasu – v přirozeném světě existují časová pásma, která segmentují čas na různých místech. V kyberprostoru však existuje pouze jeden čas, a to jediný planetární online čas.
- Vytvoření planetární kyberkultury – v minulosti se určité dílo šířilo ze svého epicentra, místa vzniku, po jakýchsi časových vlnách. Dnes sdílení díla do kyberprostoru znamená zrušení postupného šíření, dílo je dostupné ihned a všude, kde je možné připojení.
- Virtuální planetární vědomí – komunikace, sdílení obsahů, informací, názorů a idejí jsou zdrojem pro vznik skupinového, ba dokonce planetárního vědomí, jelikož je dostupné všude a všem.
- Planetizace člověka – pohybem a komunikací v kyberprostoru, s vazbou na virtuální planetární vědomí, se člověk formuje v planetárního člověka. Jeho myšlení se rozpíná od přirozené lokality k planetárnímu rozměru. Člověk tak prožívá svůj život v planetárních souvislostech a hodnotách (Sak, 2007a, s. 32-35).

Kyberprostor vzniká nejen technickými zařízeními a připojením k internetu, ale rovněž vstupem, zásahem a aktivitami jedinců. Proto se jedná o sociální prostředí, kde se lidé mohou potkávat, komunikovat, spolupracovat, jednat, ale také vnímat a hodnotit druhé, určitým způsobem se prezentovat a chovat.

V kyberprostoru se vytváří virtuální svět či realita, jež svým důsledným vlivem zapříčiňuje změny v sociálním zrání, vývoji, chování a percepci. To je důvodem, proč se o online prostředí a médiích hovoří jako o socializačních činitelích.

Důležité je si též uvědomit, že virtuální realita kyberprostoru může zasahovat do přirozené reality člověka a stírat hranice mezi těmito dvěma světy, což může vyvolat určité změny u člověka, například změnu vnímání času a škodlivé jednání (srov. s Hulanová, 2012, s. 27-28).

Co vede člověka ke škodlivému jednání v kyberprostoru můžeme interpretovat na základě psychologických aspektů tohoto prostředí. Suler (1998) vymezil následující psychologické aspekty:

- Omezená percepce – při komunikaci v kyberprostoru se nejvíce využívá psaný text, čímž je jedinec omezován na svých smyslech, není tedy schopen vnímat výraz obličeje, řeč těla, změny v hlase či postoj člověka na druhé

straně. Uživateli je tak omezena schopnost empatie, která při komunikaci tváří v tvář nechybí.

- Psaný text – komunikace skrze e-maily, SMS, chaty či blogy nedokáže vystihnout, jaký člověk ve skutečnosti je. Kyberprostor nabízí člověku vystupovat pod různými identitami, které může dle potřeby měnit, a omezuje ho při vnímání identity druhého.
- Flexibilita identity – tento aspekt souvisí se psaným textem. Jedinec může v kyberprostoru prezentovat svoji vlastní, pravdivou identitu nebo může být pouze pozorovatelem, čímž se nabízí anonymita uživatelů, jež může posloužit různými způsoby.
- Změněné vnímání – jedinci mohou v kyberprostoru činit různé úkony, které v reálném světě nejsou možné. Při neustálém opakování těchto aktivit může dojít ke stírání virtuální a přirozené reality, což se může stát pro člověka tak atraktivní záležitostí, že již nebude chtít tento svět opustit a stane se na něm závislý.
- Rovnost statusu – při pohybu v kyberprostoru mizí sociální status a sociální role. Všichni se stávají rovnými, což každému umožňuje mít stejnou příležitost se vyjádřit, sdělovat své myšlenky a názory a určit jejich vliv.
- Transcendentální prostor – v tomto smyslu dochází k vymizení zeměpisné vzdálenosti a hranic, které by v reálném světě znamenaly určitou potíž. Tento aspekt je považován za negativní hlavně z důvodu možného škodlivého jednání ze strany jedinců s asociálními motivacemi.
- Časová flexibilita – kyberprostor vytváří takový prostor, ve kterém je možné „natahovat čas“, to znamená, že odpověď či reakci na určitou věc si můžeme odložit a promyslet. Aktéři rizikových aktivit ve virtuálním prostředí tento aspekt napomáhá konat své jednání promyšleně a také dlouhodobě (např. kyberšikana, kyberkriminalita).
- Možnost záznamu – veškerá komunikace a aktivita v kyberprostoru je sledována, zaznamenávána a může být dlouhodobě uchovávána. To nese určitá rizika pro běžné uživatele a otevřené možnosti pro pachatele a jejich škodlivé jednání.
- Disinhibice (opadnutí zábran) – efekt disinhibice, neboli odložení zábran, znamená stav jedince, během kterého dochází k překonání rozpaků, ostychu, plachosti, ale též k obcházení zákazů a zákonů. Jedinec na internetu říká

to, co by ve skutečnosti neřekl, a dělá to, co by ve skutečnosti nedělal. Ve vztahu k rizikům kyberprostoru popisuje Suler škodlivou disinhibici, která se v online komunikaci se projevuje užitím hrubého jazyka, vzteku, nenávisťnými projevy, hrozbami, existencí temných zákoutí internetu s vyobrazením pornografie a násilí. Disinhibice se vyznačuje anonymitou (nikdo neví, kdo jsem), neviditelností (nikdo neví, jak vypadám), asynchronitou komunikace (nemusím odpovídat ihned, reakci si mohu promyslet), neutralizací sociálního statusu (nezáleží na mém reálném postavení), solipsistickými introjekcemi (fantazie, online dění je jen v mé hlavě, vše si domyslím a tím vytvářím nereálný svět) a interakčními efekty (Suler, 1998; In: Hulanová, 2012, s. 28-33).

Je zřejmé, že kyberprostor má různé aspekty, které souvisejí s jejich uživateli, a mohou je přímo vybízet k nežádoucím aktivitám. V popředí stojí zmiňovaná disinhibice, jež napomáhá rizikovým aktivitám a nám ve vztahu k jejich objasňování způsobuje značné problémy.

Shrneme-li kyberprostor, můžeme říci, že se jedná o složité prostředí, ve kterém může docházet k širokému množství aktivit, jež mohou být zjevné, ale rovněž skryté. Kolouch (2016, s. 46-47) uvádí, že si kyberprostor můžeme představit jako pomyslný ledovec, kde viditelná část je prostorem, ve kterém se pohybuje běžný uživatel při své rutinní práci s ICT. Tento ledovec má tři části: Surface Web, Deep Web a Dark Web.

Surface Web představuje onu běžnou práci v kyberprostoru, kde uživatelé používají sociální sítě jako Facebook, Twitter a další weby a sociální média. Deep Web a Dark Web patří mezi Darknety, které nejsou běžně dostupné, nicméně tvoří 96 % kyberprostoru. Pro Dark Web je charakteristickým znakem výskyt negativních jevů jako je prodej drog, prodej zbraní, dětská pornografie či obchodování s lidmi (Kolouch, 2016, s. 48-49).

Na závěr se zastavíme u pojmu kyberkultura, který úzce souvisí s kyberprostorem. Lévy kyberkulturu označuje za „soubor technik (materiálních a intelektuálních), praktických zvyklostí, postojů, způsobů uvažování a hodnot, které se rozvíjí ve vzájemné vazbě s růstem kyberprostoru“ (Lévy, 2000, s. 15). Tím, že je kyberprostor otevřený všem a stal se rozcestníkem pro aktivity v reálném životě člověka, panuje názor, že se v kyberkultuře odráží naše sociální chování, způsob komunikace a většinový vkus (Harmanová, Šmahaj, 2015, s. 36).

2.4 Média v kontextu sociální pedagogiky

Sociální pedagogika jako vědní obor si prošla rozmanitým vývojem nejen u nás, ale především v zahraničí. Vývoj tohoto oboru v zahraničí dominoval a vlivem společenských událostí u nás stagnoval. To je jeden z důvodů, proč v českém prostředí hovoříme o sociální pedagogice jako samostatné vědní disciplíně až na počátku 21. století (viz publikace *Člověk – prostředí – výchova, Základy sociální pedagogiky*).

Můžeme říci, že sociální pedagogika je relativně transdisciplinární mladý obor, který ovšem umí a má umět odpovídat na otázky výchovy v sociálních souvislostech, na otázky proměňující se společnosti a formulovat úlohu výchovy a průvodních procesů v rozličných sociálních prostředích.

Dostupná literatura nabízí různá pojetí výkladu sociální pedagogiky. V souvislosti s médii se jako vhodná definice nabízí tato: Sociální pedagogika je pedagogickou disciplínou, která navazuje na sociologii výchovy a je tou částí pedagogiky, jež se orientuje na problematiku výchovy v závislosti na postupující industrializaci, technizaci, nyní hojně se rozšiřující digitalizaci, rozvoji forem spolužití, kulturních proměn i změn společensko-právních norem. Bere v potaz měnící se prostředí a podmínky výchovy, které sleduje v obecné a konkrétní rovině, kdy v různých situacích může být ohrožen morální vývoj a socializace jedince (srov. s Lipkowski, 1966, s. 59; Kolář et al., 2012, s. 98).

Proč by vlastně měla být a jsou média tématem pro sociální pedagogiku? Na tuto otázku je možné odpovědět, pokud aplikujeme téma médií na aktuální úkoly sociální pedagogiky:

- úkol popisovat a analyzovat prostředí – možnost deskripce a analýzy mediálního prostředí, kyberprostoru, jeho fungování, proměn, účinků a vlivů především na mladší jedince;
- úkol zkoumat, jak poskytovat pomoc jedincům, kteří se ve virtuálním prostředí chovají rizikově či využívají informační a komunikační technologie jako prostředky k rizikovému (až kyberkriminálnímu) chování;
- úkol reflektovat globální problémy společnosti – zabývat se problémy týkající se médií a jejich působení, dále informatizací, digitalizací a jejich dopadů na společnost;

- úkol přispívat k utváření zdravého životního stylu – důraz na efektivní využívání médií, především internetu a informačních a komunikačních technologií, efektivní využívání volného času bez využívání médií, preventivní programy zaměřené na mediální výchovu, rozvoj kritického myšlení, problematiku online rizikového chování a mediální závislosti;
- úkol rozpracovat formy a specifické metody sociálně výchovné činnosti – ve směru k profylaxi, kompenzaci a mediaci v předcházení a/nebo řešení problémů způsobených aktivitami jedinců v online prostředí;
- úkol vyvíjet maximální snahu o uplatnění poznatků v praxi – tedy, jak může sociální pedagog, učitel a další výchovní pracovníci využít vědění o médiích, mediální pedagogice a sociálně výchovné činnosti v práci s jedinci, kteří jsou zasaženi negativním mediálním vlivem či jsou průvodci nebo oběťmi rizikových a nonkonformních jevů ve virtuálním prostředí (srov. s Kraus, 2014, s. 49-50).

Sociální pedagog může při práci, ve spojení s médii, využít poznatky ze zmiňované mediální pedagogiky, která se zabývá využíváním médií v edukačním procesu a jejím předmětem je využívání médií v procesu socializace jedince, mediální výchova a využívání médií v procesu vyučování a učení žáků (Kolář et al., 2012, s. 97).

Dnešní média vstupují do života každého z nás a představují významný prostředek nejen vzdělávání a výchovy, akulturace (osvojování si odlišných kulturních vzorců), multikulturní výchovy, ale i prostředek socializace jedince (Kraus, 2014, s. 127). Socializace ve spojení s médii má relativně důležitou roli, a proto si ji více přiblížíme.

Socializace je celoživotní a sociálně interakční proces, jež se vyznačuje osvojováním si specificky lidských forem chování a jednání, jazyka, poznatků, norem, hodnot, kultury, vzorů, zvyků, idejí, tradic, symbolů a sociálních rolí. Tímto procesem se člověk začleňuje do společnosti a učí se dovednostem, které bude ve společném životě s dalšími lidmi potřebovat. Během tohoto procesu není jedinec pouze pasivním příjemcem sociálního prostředí, ale i aktivním členem vzájemného působení s druhými lidmi, společností a kulturou (srov. s Jandourek, 2012, s. 208; Kolář et al., 2012, s. 127).

Nejčastěji se proces socializace dělí na fázi primární a sekundární. Primární socializace se uskutečňuje především v rodině a je spojována s výchovou. Sekundární socializace je následující fáze, během které se jedinec s již téměř hotovou osobností dostává do kontaktu s vnějším společenským světem. Tento vnější svět je tvořen plněním různých sociálních rolí, osvojováním si hodnot, ale rovněž socializačními faktory jako je škola, vrstevníci (různé sociální skupiny, subkultury) a média. Socializace je doprovázena především sociální komunikací, do které patří v souvislosti s médii i komunikace mediální.

Rosengren uvádí, v čem vidí jedinečnost soudobých masových médií v procesu socializace, a proč je označuje za vlivný socializační faktor. Masová média:

- vyskytují se po několik hodin denně každý den v roce v podstatě ve všech domácnostech společnosti.
- nabízejí prakticky nekonečný proud zábavy a informací.
- ustavují agendu politických, ekonomických a kulturních diskuzí.
- zajišťují formální, na vzdělání zaměřenou socializaci.
- pomáhají konzervovat existující struktury moci a současně připravují půdu pro ty probíhající procesy, jež jsou životně důležité pro moderní industriální a postindustriální společnosti a pravděpodobně vůbec pro všechny postmoderní společnosti (Rosengren, 2000, s. 144).

K problematice médií a socializace se věnují také Sak a Saková. Autoři mají za to, že nástup informačních a komunikačních technologií do života společnosti a vznik kyberprostoru, s utvářející se virtuální realitou, vede k proměně socializace, sociálního zrání a sociability, tedy schopnosti člověka být společenskou bytostí. Kyberprostor vytváří nový typ prostředí, ve kterém se mohou jedinci pohybovat, přebírat nové virtuální sociální normy, hodnoty či formy komunikace. Vytváří se tím možnost oprostít se od tradičních socializačních, edukačních a sociálních obsahů. Úzce s tímto souvisí fakt, že jedinci se již nepohybují v tradiční kultuře, ale kyberkultuře, jež má své aspekty, své normy a svůj kybernetický časoprostor.

V kyberkultuře, oproti tradiční kultuře, vzniká možnost interaktivnosti a potencionální komunikativnosti každého s každým, a dochází ke kvalitativnímu posunu od přirozených spontánních lidských citů a emocí k virtuálnímu produkování emocí, lidské jednání a prožívání je tudíž technizováno.

V této nové kyberkultuře pomocí digitalizace dochází i k převodu přirozeného životního pole (prostoru), životního stylu a aktivit člověka do jejího kyberprostoru. Člověk se z reálného časoprostoru přesouvá do prostoru virtuálního, kde realizuje stále více aktivit, a střídá přechod mezi těmito světy. Aktivity, které jedinec provádí v jednom prostoru, ovlivňují aktivity v prostoru druhém. Životní pole je rozpínáno časově i prostorově, nejdříve v kyberprostoru a poté i v přirozeném světě (Sak, Saková, 2007, s. 250-258).

O kyberkultuře se dá také říci, že se stává nebezpečnou, jelikož síť o nás ví vše, sleduje nás a jsme pro ni otevřená kniha. Kyberprostor může také ohrozit naše zdraví, například formou stalkingu nebo kyberšikany. „Nacházíme se v době dobrovolné ztráty soukromí. Někteří hovoří i o digitální demenci, protože se stále víc a víc spoléháme na technologie a náš mozek zakrňuje a společně s ním i naše intuice. Kyberprostor změnil vnímání všeho kolem nás, mnozí žijí více v kyberprostoru než v realitě. Kyberkultura je pro mnohé cennější a potřebnější než jakákoli jiná kultura“ (Hartmanová, Šmahaj, 2015, s. 36-37).

Kyberprostor, kyberkultura a informační a komunikační technologie jsou považovány za významné socializační činitele pro dnešní generaci mládeže. Tato generace mládeže začala být označována jako generace sítě, net generace, online generace, kybergenerace.

Sak hovoří o kybergeneraci, dle jeho výzkumů v pořadí o páté generaci mládeže, jako o generaci mládeže, která přichází kolem roku 2000, digitalizuje se její životní styl, technologie jsou pro ni dostupné, vstupuje do kyberprostoru a účastní se kyberkultury. Přechod k páté generaci mládeže nemá ostrou hranici, jejím důležitým faktorem poznání je vstup informačních a komunikačních technologií do jejího života. Sak mezi hlavní charakteristiky této generace řadí její mimořádnou diferencovanost, orientaci na konzumerismus, zájem o život v zahraničí, ztrátu smyslu v přirozeném světě, souběžné zvládání studia vysoké školy a zaměstnání, rychlé formování virtuálních názorů a postojů, připomínajících explozi či epidemii, a extrémní trávení času s informačními a komunikačními technologiemi, což může vést nejen k závislosti, ale rovněž k narušení normálního vývoje neuronů v mozku. Tato poslední charakteristika je Spitzerem označena pojmem digitální demence (Sak, 2016, online).

3 RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ VE VIRTUÁLNÍM PROSTŘEDÍ

Třetí kapitola je sjednocením první a druhé kapitoly, tedy sjednocením problematiky rizikového chování a médií, sociální a mediální komunikace s kyberprostorem. Nejdříve se seznamujeme s negativy médií a virtuálního prostředí, jež mohou vyvolat potíže v reálném i virtuálním světě. Poté je úkolem charakterizovat rizikové chování ve virtuálním prostředí a jeho konkrétní projevy, jež lze v současnosti považovat za přední negativní činitele kybernetického prostředí a výzkumné jevy.

3.1 Nástrahy médií a virtuálního prostředí

Nežli si představíme rizikové chování, ke kterému může docházet ve virtuálním prostředí, je nutné se zamyslet nad tím, jaké stinné stránky se vyskytují ve virtuálním prostředí (tj. kyberprostoru) a jaké negativní účinky, dopady a vlivy médií se derou na povrch prostřednictvím jejich užívání.

Názory na negativní účinky (dopady) médií vyvolávají řadu diskuzí. Některé výzkumy a někteří autoři mají za to, že média a jejich zobrazovaný obsah, především násilného charakteru, nijak závažným způsobem nesouvisí s negativními projevy v lidském chování, hlavně u dětí a mládeže. Jiní naopak tvrdí, že mediálně vyobrazované násilí je úměrné k agresivním projevům v chování, přičemž takovéto projevy jsou typické právě u dětí a dospívajících.

Chceme-li se zamyslet nad tím, jaké vlivy mají média na jednotlivce i společnost, je možné se opřít o tyto parametry jejich působení:

1. časový rozměr sledovaného působení – uvádí, jak dlouho trvá vliv média;
2. přímé či nepřímé působení média – vyvolává otázky nad dopady působení, tedy zda je dopad média vyvolán podnětem z médií přímo, nebo zda je někým nepřímo zprostředkován či se projeví až dalšími vlivy a okolnostmi;
3. záměrnost či nezáměrnost – respektive plánované nebo neplánované, spontánní působení médií;
4. povaha účinku média;
5. cílenost – udává, koho se změna týká, nebo na kom je pozorována;
6. míra intenzity působení (Jirák, Köpplová, 2015, s. 311).

Modifikací výše uvedených parametrů bylo Jirákem a Köpplovou stanoveno dělení předpokládaných dopadů působení médií:

1. krátkodobé a dlouhodobé dopady:
 - a) krátkodobé dopady – představují jakousi okamžitou reakci na nějaký mediální podnět, která bývá převážně pomíjivá, velmi emocionální, konativní či fyziologická; příkladem reakce na podnět je pocit napětí, strachu, změna v tepové frekvenci, pocit pohoršení či ohrožení atd.;
 - b) dlouhodobé dopady – jsou založeny na představě, že jedinci (příjemci) jsou médiím vystaveni opakovaně či dlouhodobě, a tudíž je u nich možné pozorovat proměny důležitější povahy, tj. proměny postojů, názorů, hodnotové orientace nebo životního stylu;
2. přímé a nepřímé dopady:
 - a) přímé dopady – bývají spojovány s působením nabízeného mediálního obsahu jako rozhodujícího podnětu, který se pohybuje v myšlenkovém modelu „podnět → reakce“; součástí tohoto modelu je víra v možný úspěch záměrného působení média, ale také obava z možného zneužití média (např. manipulací); panuje přesvědčení, že pornografický, násilně či xenofobně laděný obsah má přímý vliv na jednotlivce, zvláště, pokud není dospělou osobou (možný negativní dopad na jeho mravní a citový vývoj), či na skupinu nebo společenské klima;
 - b) nepřímé dopady – mediální obsah může být různými způsoby zprostředkován, např. názorovými vůdci nebo významnými druhými, což vede k jeho nepřímému vlivu, který se může projevit až s odstupem času;
3. plánované (záměrné) a neplánované (nezáměrné) dopady:
 - a) plánované dopady – jsou založeny na stanoveném cíli, k jehož dosažení je využíváno přesvědčování, manipulace nebo sugerování potřeby změnit své postoje nebo chování ve veřejném i soukromém životě; plánové dopady zahrnují účinky reklamy na spotřebitelské chování, účinky politických kampaní na volby, účinky osvětových a sociálních kampaní na chování jednotlivců, účinky propagandy na ideologii a účinky mediálních rituálů na sociální kontrolu;

- b) neplánované dopady – média a mediální produkty mají tu moc, že mohou rovněž nezáměrně působit na jednotlivce, skupiny i společnost; nejčastěji se hovoří o účinku mediálního násilí na agresivní chování, dopadu mediálních výjevů na sociální konstrukci reality, účincích předpojatosti médií na stereotypizaci, účincích erotických a sexuálně explicitních obsahů na postoje a jednání, ale také o tom, jak jednotlivé typy mediálních produktů ovlivňují poznávání a životní styl;
4. dopady povahy kognitivní (poznávací), postojové, emocionální, fyziologické:
- a) kognitivní povaha dopadů – neboli poznávací, schopnost médií, aby nabízely takové podněty, které je možné se naučit; autoři navazují na teorii sociálního učení A. Bandury, která tvrdí, že lidé se učí žít ve společnosti tak, že přejímají modely chování, jichž jsou svědky, nebo které jim společnost různou formou nabízí; tuto nabídku poskytují také média, jejichž obrazy se tak mohou stát zdrojem sociálního očekávání v chování, sociálních rolí nebo různých situací; do této kategorie je zařazena úvaha o tzv. ohlupujícím účinku médií, protože nabízejí fiktivní i nefiktivní obraz světa ve zjednodušené, trivializované a schematizované podobě, a větší důraz médií na emoce než na kritickou racionalitu;
- b) postojová povaha dopadů – vychází z předpokladu, že média jsou skrze nabízené obsahy schopny vytvářet, formovat a rozvíjet názory, postoje a přesvědčení svých uživatelů; média lze rovněž chápat jako nástroje, jež posilují již existující názory, postoje a předsudky;
- c) emocionální povaha dopadů – má vliv na jedincovo prožívání a emocionální rozpoložení; média mohou vyvolat různě silné citové odezvy jako je smutek, nostalgie, nuda, ale také strach, zuřivost či slast, záleží na tom, jak mediální produkt vyvolal danou emocionální reakci; autoři se v tomto kontextu zmiňují o tzv. habitualizaci (zncitlivění), což znamená, že časté a dlouhodobé vystavování se emociálně vzrušivým podnětům (např. filmy a seriály násilného charakteru), založených na strachu, děsu a napětí, může později „okorat“; jedinec si tedy na dané podněty zvykne a jeho tolerance se vůči těmto podnětům zvýší, je tak schopen přijímat ještě brutálnější obrazy;

- d) fyziologická povaha dopadů – povaha těchto dopadů se odvíjí od přijímaného podnětu; lidský organismus může na napínavý příběh reagovat zvýšením krevního tlaku nebo zrychlením srdečního tepu, horor může vyvolat zrychlené dýchání či pocení, jindy může naskakovat „husí kůže“; sledování erotického materiálu může zase vyvolat pohlavní vzrušení; přijetí zprávy výhrušného charakteru může naopak vyvolat psychosomatickou reakci, například spojení úzkosti a „stažení žaludku“;
5. dopady na chování jednotlivců a skupin – panuje názor, že behaviorální účinek na člověka má médium za předpokladu vystavení se určitému mediálnímu obsahu, jež má sílu podpořit, nebo snad i vyvolat, změnu ve spotřebitelském chování, komunikačním chování i v chování a postojích k nejbližšímu okolí; příkladem vlivu médií na chování je sekundární viktimizace oběti trestného činu, kdy se oběť stává předmětem zájmu medií, což vyvolává znovuprožití si dané zkušenosti trestně právní povahy; dále to může být možnost nápodoby mediálně vyobrazeného sociálně nežádoucího jednání, zobrazování určitých fyzických vzorců (extrémně vyhublé modelky, kulturisté apod.), změny ve volebním chování nebo posuny v sociálním kontaktu, kdy je přímá sociální interakce nahrazena interakcí prostřednictvím síťových, především sociálních, médií (srov. s Jirák, Köpplová, 2015, s. 312-340).

V odborné literatuře je možné často narazit na problematiku zobrazování mediálního násilí. Mediální obraz násilí je spolu s obrazem lásky, krásy, sexu a krve řazen mezi neustále se opakující stereotypní znaky, se kterými je možné se dnes a denně setkat v kyberprostoru a skoro veškeré mediální tvorbě (srov. s Kraus, 2015, s. 131).

Mediální násilí bývá někdy považováno za jednu z nejzávažnějších příčin agresivního chování dětí i mládeže, i když výzkumy nehovoří o tomto jevu zcela jasně. První výzkumy byly zaměřeny na sledování televize u dětí, kde různí autoři dochází k názoru, že děti jsou příjemci různého typu agrese, a to v nejen (akčních) filmech, ale i v dětských pořadech. Například televize Nova byla v prvotních výzkumech zařazena mezi televizní stanice, které nejvíce zobrazují tyto negativní jevy:

- samoučelné zobrazování násilí a jeho zlehčování;
- vulgární zobrazování sexu a lidského těla snižující lidskou důstojnost;

- agresivita zaměřená proti některým náboženským, politickým, sociálním, etnickým či jiným skupinám,
- špatný příklad pro děti a mladistvé ohrožující jejich psychický, morální a sociální vývoj (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 101).

Výše zmíněné negativní jevy by šly samozřejmě aplikovat také na další média. Jak víme z předchozího textu, technologická konvergence umožnila propojení různých technologických vynálezů v jeden přístroj, multimédium, takže i televizní násilí je v dnešní době možné vidět pomocí jiných technologií. Mohli bychom říci, že se již nejedná pouze o televizní násilí, ale násilí obecně vyskytující se v médiích a kyberprostoru.

Problémem mediálně zobrazovaného násilí a jeho škodlivých účinků je, že dochází ke stírání hranice mezi fiktivním a reálným obrazem. Pozorované násilí může být dětmi vnímáno jako přípustné, povolené a morálně ospravedlnitelné, jelikož oběť si násilí přeci zaslouží.

Mediální násilí může být také viděno jako způsob řešení konfliktu. Stírání hranice fiktivního a reálného obrazu může přijít ve chvíli, kdy dítě vidí svého kladného hrdinu, jak pomáhá svým blízkým či slabým, nicméně k této pomoci a ochraně používá agrese a násilí. Tento obraz může utkvět dítěti v paměti. Když se samo dostane do konfliktní situace, může si na tento obraz vzpomenout a projeví se tzv. oživení scény násilí, kdy si dítě řekne: „Jak by se asi v této situaci zachoval můj kladný akční hrdina?“ a dané chování napodobí. V tomto duchu je možné se rovněž setkat s termínem „pondělní syndrom“, který označuje výskyt vyššího agresivního chování u dětí ve školkách a školách, jež je způsoben nabytím obrazů agresivně jednajících televizních a filmových postav během víkendu (srov. s Martínek, 2015, s. 94-95; Matoušek, Matoušková, 2011, s. 100-104).

Bylo již zmíněno, že nepanuje jasný a obecně přijatý názor na vliv mediálního násilí vůči reálně projevené agresi. Existují různé výzkumy, teorie a hypotézy, avšak každé z nich mají své výsledky, pozitivní i negativní. I přes to se však ustálily různé teze o účincích mediálního násilí:

- Teorie sociálního učení, nápodoba – vycházející z teorie A. Bandury, která tvrdí, že agrese je naučená. Dochází k nápodobě určitého agresivního vzorce chování, jež je pro příjemce určitým způsobem přitažlivé. Dle Bandury

televize učí dovednostem, které jsou užitečné pro spáchání trestného činu, a imitace násilí se může u dětí stát součástí jeho kognitivní zábavy.

- Instrumentální učení – paralela k sociálnímu učení, která je Vaculíkem vztažena ke krvavým počítačovým hrám, jež fungují na bázi odměn za zabití „nepřítele“. Vaculík (2002, s. 16) je přesvědčen, že „hraní počítačových her vede k rozvoji agresivních vzorců chování, způsobuje sociální izolaci, vede k odtržení od reálného světa a vyrušuje hráče od důležitějších činností, jako je např. příprava do školy“.
- Teorie kognitivního primingu (podpory) – má za to, že násilné filmy vytvářejí scénáře, které příjemce později může použít v problémových sociálních situacích jako odpověď na danou situaci, anebo které generují agresivní myšlenky. Teorie je přisuzována jedincům s nízkou kognitivní schopností, nízkou inteligencí, fantazií a obrazotvorností, jelikož jsou nuceni se spoléhat na vnější zdroje, např. scénáře násilných filmů.
- Katarzní teze – pokud dětský příjemce sleduje násilný obsah, jeho odhodlání projevit se agresivně klesá. Agresivita je vypouštěna pouze ve fantaziích.
- Inhibiční teze – vystupňovaná katarzní teze, která tkví v tom, že příjemce mediálního násilí má přímý strach z agrese, a proto ji tlumí.
- Teze habitualizace (znormálnění, zcítlivění, snížení kontroly, normativní hodnocení násilí, návyk, desenzitizace) – opakovaně pozorované násilí je přijímáno jako normální chování, čímž se jedinec stává tolerantnějším vůči mediální i reálné agresi, které je svědkem. Murray (2008) takovéto snížení emoční excitace přirovnává k drogovému účinku, kdy závislý potřebuje silnější dávku.
- Teze stimulace – sledování násilného obsahu v tomto případě způsobuje, že u jeho příjemce se zvyšuje odhodlanost k agresivitě (srov. s Giles, 2012, s. 38-39; Suchý, 2007, s. 41-43).

K výše uvedeným tezím a mediálně zobrazovanému násilí obecně je zapotřebí dodat, že agresivní projevy u daného jedince se neodvíjejí pouze od přijímaných negativně orientovaných obsahů, ale také od faktorů. Mezi faktory ovlivňující způsob zpracování mediálního násilí a následného agresivního a rovněž rizikového chování patří určitě:

- dědičné a konstituční faktory, predispozice k agresivnímu chování;

- rodina, (ne)výchova, rodičovský nezájem či nepřátelství;
- širší společenské prostředí;
- příslušnost ke skupinám, jež sdílejí deviantní normy;
- negativní zážitky, kterými si jedinec prošel v průběhu svého vývoje;
- vyhledávání mediálního násilí a pasivní formy odpočinku před obrazovkou, resp. před obrazovkami moderních konvergenčních technologií (srov. s Martínek, 2015, s. 97; Matoušek, Matoušková, 2011, s. 104; Suchý, 2007, s. 45).

Média a virtuální prostředí nabízí pozitivní, ale i negativní obsahy a možnosti jejich využití, o čemž jsme se, i přes polemiku, přesvědčili v předchozím textu. Je dobré brát v potaz, že ony obsahy a možnosti využití médií může jedinec používat v reálném prostředí, tedy v přirozeném časoprostoru, ale rovněž ve virtuálním prostředí. Nemusí tedy kyberprostor vůbec opouštět a jednat rovnou v něm.

K rizikovému chování ve virtuálním prostředí mohou tedy dopomoci přijímané škodlivé obsahy, avšak nesmíme zapomenout na Sulerovy psychologické aspekty kyberprostoru, jež také přispívají ke kuráži rizikově jednat. Především pokud si spojíme disinhibici a sociální média, máme téměř hotový nástroj pro online rizikové chování.

Z pozice původce rizikového (negativního) jednání patří mezi nástrahy virtuálního prostředí, s odkazem na vyspělost dnešních informačních a komunikačních technologií, tzv. kybernetické útoky. Kybernetický útok lze vymezit jako „jakékoli protiprávní jednání útočníka v kyberprostoru, které směřuje proti zájmům jiné osoby. Toto jednání nemusí mít vždy podobu trestného činu, podstatné je, že narušuje běžný způsob života poškozeného. Kybernetický útok může být dokonán, stejně jako může být ve stádiu přípravy či pokusu“ (Kolouch, 2016, s. 55).

V tomto duchu lze označit kybernetickými útoky i vybrané formy rizikového chování ve virtuálním prostředí, například kyberšikanu, kyberstalking, sexting, kyberkriminalitu a další.

Různé nástrahy na nás číhají v přirozeném i virtuálním časoprostoru, ale „pokud se chce člověk přizpůsobit podmínkám dnešní společnosti, je nevyhnutelné, aby se den co den dostával do kontaktu s médii a informačními technologiemi. Je však

důležité dbát na to, aby je lidé dokázali využívat způsobem, při kterém nedochází k narušení biopsychosociální podstaty člověka, a při kterém se člověk nestane otrokem moderních technologií“ (Dulovics, 2012, s. 19).

3.2 Vymezení a formy rizikového chování ve virtuálním prostředí

Současná doba je charakteristická pohybem na internetu, tj. ve virtuálním prostředí, který je vnímán jako přední aspekt a způsob lidského života. Kdo není na internetu, jako by nebyl. Pokud se jedinec může chovat nějak rizikově ve svém přirozeném prostředí, není problémem takové chování činit i v kyberprostoru. Média, internet, informační a komunikační technologie, experimentování s riziky, proměny socializace, vývojové úkoly adolescenta, změny ve způsobu trávení volného času (např. výzkum ESPAD, 2015), přechod z přirozeného časoprostoru do prostoru virtuálního, možnosti (škodlivého) jednání v kyberprostoru, především v podobě opadnutí zábran, to vše jsou atributy, které napomáhají jedinci konat rizikové aktivity ve virtuálním prostředí.

Rizikovitost již není záležitostí reálného světa, ale světa virtuálního, do kterého jedinci vstupují doma, ve škole či ve veřejném prostoru, a to přes počítač, tablet či mobilní telefon. To je i důvodem proč by výzkumy, preventivní aktivity, ale též obecná osvěta, měly být vedeny tímto směrem (Bělík, Hoferková, 2018, s. 33-34). Je nutné, aby se fenomén rizikovitosti vznesl do obecného povědomí, a lidé se mu tak mohli snažit alespoň v určité míře vyhybat. Z předešlého textu víme, že nejvíce ohroženou skupinou, která je vystavována virtuální rizikovitosti, je mládež, též nazývaná jako kybergenerace.

Výzkum EU Kids Online: Příležitosti a rizika z roku 2009 se zaměřil na problematiku užívání internetu dětmi, respektive na nalezení způsobů „boje“ s riziky, kterým je daná skupina vystavována. Riziko je ve výzkumu chápáno jako pravděpodobnost výskytu negativního jevu či jako jakákoliv nežádoucí událost, jež může, ale také nemusí nastat. Autoři výzkumu rešerší vlastních výsledků a výsledků jiných výzkumníků stanovili základní klasifikaci online rizik, které se od sebe odlišují podle povahy nebezpečí na internetu. Klasifikace zobrazuje třídění nežádoucích jevů dle oblastí, do kterých spadají, ale také do způsobů, jak se s nimi dítě setkává. Dle mého názoru je možné citovanou klasifikaci aplikovat nejen na děti, nýbrž i na adolescenty, mladé dospělé a další uživatele internetu, a proto je upravena

na obecnou úroveň, tedy na klasifikaci online rizik pro všechny uživatele internetu (stále s ohledem na mladší generace). Klasifikace (tab. 4) rozlišuje čtyři typy rizika, kterým může uživatel internetu čelit ve třech kontextech.

Tab. 4: **Klasifikace online rizik pro uživatele internetu**

Typ rizika	Obsah uživatel jako příjemce	Kontakt uživatel jako účastník	Počínání (chování) uživatel jako „pachatel“
Komerce	reklama, spam, nabádání k poskytnutí peněžní podpory	získávání a uchování osobních údajů	(online) gambling, nelegální stahování, hackování
Násilí	násilný, nenávistný či děsivý obsah	oběť kyberšikany, online obtěžování či pronásledování	pachatel kyberšikany, online obtěžování či pronásledování
Sexualita	pornografie a jiný sexuálně škodlivý obsah	setkávání se s neznámými lidmi z internetu, sexuální zneužívání	vytváření a nahrávání pornografických materiálů
Hodnoty	rasistické a jiné zkreslené, zavádějící informace či rady (např. o drogách)	sebepoškozování, nevíтанé přesvědčování a manipulace ze strany druhých	poskytování (zavádějících) rad, např. ohledně hubnutí nebo sebevraždy

Zdroj: Livingstone, Haddon, 2009; In: Ševčíková et al., 2014, s. 10

Uvedená tabulka se základními online riziky předkládá jeden z možných pohledů na virtuální rizika a současně vypovídá o roli uživatele internetu „při setkání s online riziky a díky jejímu důrazu na kontext nabádá k reflexi, čím vším mohou být zkušenosti mladých uživatelů internetu ovlivněny“ (Ševčíková et al., 2014, s. 10).

V návaznosti na rizikovost potvrzuje změnu oné rizikovosti, resp. rizikového chování, krom Bělíka a Hoferkové (2018) rovněž Marešová, která ve shodě s kriminologií konstatuje, že „část kriminality, zejména té, kterou má na svědomí mladší věková kategorie delikventů, se přesouvá tzv. z ulice na internet (sociální sítě)

a je, co do rozsahu, orgány činnými v trestním řízení nezmapována“ (Marešová, 2015, s. 11). Ke klesajícímu trendu rizikového chování v reálném prostředí obdobně přistupují i výzkumy jako ESPAD (2015), ISRD-3 (2013) a další.

Jestliže navážeme na elementární definici rizikového chování, jež byla vymezena v první kapitole, a virtuálního prostředí, lze rizikovým chováním ve virtuálním prostředí označit deviantní chování ve virtuálním prostoru, kterým jedinec vědomě nebo nevědomě ohrožuje sebe a své okolí. Do této kategorie je možné zařadit online projevy nemající v minulosti obdobu, ale i některé specifické formy kybernetické kriminality (Dulovics, 2018, s. 7).

Rizikové chování ve virtuálním prostředí, též označované jako online rizikové chování, lze dle povahy rizikových aktivit rozdělit do dvou základních rovin:

1. rizikové užívání internetu:

- vyhledávání nevhodného obsahu;
- nadměrný čas strávený na internetu;
- komunikace s neznámými lidmi;
- aktivita v rizikových online skupinách (podporujících sebevražedné jednání, sebepoškozování, extremismus, experimentování s drogami);
- neuvážené zveřejňování osobních údajů;
- neuvážené rozesílání vizuálních materiálů (fotografie, videa) a informací o své osobě;

2. rizikové chování v prostředí internetu:

- šíření nevhodných obsahů (poplašné nebo zavádějící zprávy, obsahy hanobící rasu, národ nebo náboženství);
- všechny známé formy kyberšikany;
- nevhodné sexuální chování, jehož výsledkem je mravní nebo jiné ohrožení druhých osob;
- všechny známé formy kyberkriminality (Dulovics, 2018, s. 8).

První rovina se vztahuje především k negativnímu obsahu, do kterého lze zařadit obrazy násilí (ve filmech, seriálech, počítačových hrách), obsahy prezentující chování, jež se vymyká společenským normám a hodnotám (projevy intolerance jako xenofobie, rasismus, extremismus) a pornografii, která je bohužel běžně dostupná i dětem mladším osmnácti let. Dále se v této oblasti hovoří o nadměrném času

stráveném na internetu, který může vyústit až v závislostní chování, netolismus, a to ve vztahu k samotnému internetu, sociálním sítím, počítačovým hrám, pornografií či gamblingu. V této rovině je problematickým aspektem také sdělování informací. Pokud jedinec zveřejňuje velké množství osobních údajů, stává se tak snadným terčem pro možné pachatele kybernetických útoků. Kybernetický útok může být chápán jako zneužití osobních údajů či shromažďování informací o jedinci/uživateli internetu za účelem útoku v reálném prostředí (např. sdílení fotografie z dovolené: možnost pro pachatele, aby vykradl jedincovo obydlí v době jeho nepřítomnosti). V tomto je nutné, aby jedinec nesděloval důležité informace o své osobě, a chránil tak své soukromí.

Adolescenti ve věku 13-17 let jsou ve sdělování osobních informací rizikovější skupinou než adolescenti (mladší dospělí) ve věku 18-24 let. Dokládá to studie zaměřená na výskyt v podstupování online rizik. Celkem 66 % respondentů mladší věkové kategorie uvedlo, že sdílelo osobní informace. Oproti tomu starší skupina sdílela své informace pouze v 35 %. Co se týká vytváření si přátel v kyberprostoru, které jedinec nezná, rizikovější skupinou jsou opět mladší jedinci (65 %). Nicméně nadpoloviční většina (58 %) starších respondentů si rovněž na internetu vytváří přátele, které nikdy neviděla (White, Gummerum, Hanoch, 2015, s. 1412-1413).

Druhá rovina představuje rizikové jevy, kterých se mohou jedinci prostřednictvím kyberprostoru dopouštět. U některých jevů je možné, že jejich původce (pachatel, agresor, iniciátor) se rovněž stane i obětí. Příkladem může být problematika zneužití erotického materiálu, který byl sice zaslán dobrovolně, nicméně později bych rozeslán dalším stranám bez souhlasu odesílatele fotografie. Jestliže k tomu jednání došlo mezi nezletilými jedinci, hovoříme již o šíření dětské pornografie.

Využívání internetu a pohyb v kyberprostoru může být pro jedince v lecčem nápomocný, např. pro vzdělávání a vyhledávání informací. V případě, že jedinec provádí nějakým způsobem neadekvátní aktivity, jeho jednání přináší negativní důsledky. Dulovics (2018, s. 8-9) na základě analýzy teorie a empirických výzkumů dělí důsledky rizikového chování ve virtuálním prostředí do čtyř úzce propojených a často prolínajících se oblastí:

1. ohrožení reálné identity neuváženými aktivitami ve virtuálním prostředí – reálná identita jedince je ohrožena, pokud jedinec souhlasí s osobním setkáním s neznámou osobou, se kterou komunikoval prostřednictvím

sociálních sítí nebo jiného sociálního média (kybergrooming); navštěvuje webové stránky s obsahy, jež mohou poškodit zdravý psychosociální vývoj, především u dětí (pornografie, propagace rasismu, extrémismu, sebepoškození, drog, kultů a sekt) a má sklony k návykovému chování ve vztahu k subsystémům internetu (sociální sítě, online počítačové hry, online gambling);

2. ohrožení virtuální identity neuváženými aktivitami ve virtuálním prostředí – virtuální identita je v tomto případě ohrožena nelegálními aktivitami jako jsou phishing a clickjacking, jejichž účelem je získání identifikačních a přihlašovacích údajů oběti za účelem podvodu; dále je jedinec na virtuální identitě ohrožen, jestliže neuváženě sdílí osobní údaje, informace a fotografie, které mohou být zneužity pachatelem k vytvoření falešných profilů apod.;
3. vědomé poškození jiné osoby nebo skupiny osob – do této oblasti jsou řazeny všechny dosud známé formy kyberšikany, tedy od zveřejňování zesměšňujících fotografií a komentářů, přes ponižování v chatové komunikaci až po krádeže identity, vyhrožování, kyberstalking nebo happy slapping;
4. nevědomé poškození jiné osoby nebo skupiny osob – online chování může také vést k nevědomému poškození druhých jedinců, i když vůbec nebylo plánováno; poškození druhého může být důsledkem pokusu o vtip; jedná se o zveřejnění statusu nebo fotografie na sociální síť bez úmyslu ublížit; ohrožení druhého může eskalovat, pokud je zveřejněný obsah zneužit třetí osobou.

Další rešerší dostupné literatury a odborných zdrojů by dozajista bylo možné najít i jiné, rozmanitější důsledky, které s sebou jednání a chování jedince ve virtuálním prostředí přináší. Nezapomínejme, že důsledky onoho chování se vždy odrážejí od osobnosti původce, jeho biopsychosociální podstaty a konkrétní formy online rizikového chování.

Následující text se zaměřuje na charakterizování jednotlivých aktivit, jež jsou ve virtuálním prostředí považovány za rizikové. Nejedná se o vymezení všech rizikových jevů, ale pouze několika vybraných.

Formy rizikového chování ve virtuálním prostředí

Kyberprostor a internet poskytují prostřednictvím disinhibice a dalších psychologických aspektů virtuálního prostředí různé cesty k možnému rizikovému chování. Jelikož se jedná o téma, které je velmi populární, je možné najít řadu odborných zdrojů zabývajících se tímto fenoménem.

O některých jevech byla již zmínka v předchozím textu. Nyní je připojíme k dalším jevům, a vytvoříme tak základní vzhled rizikových aktivit ve virtuálním prostředí. Do kybernetických forem rizikového chování jsou nejčastěji řazeny následující rizikové jevy/aktivity: kyberšikana, kybergrooming a sociální inženýrství, kyberstalking, kyberkriminalita, sexting, kybersex, netolismus, gaming a online gambling, happy slapping, pro-mia a pro-ana weby, hate speech, hoax, flaming, webcam trolling, phishing a pharming. Některé formy kybernetických rizikových aktivit mohou spadat do formy jiné, což dokazuje vzájemnou úzkou propojenost mezi danými jevy. Nyní si vymežeme několik vybraných jevů.

Pokud se hovoří o online rizikovém chování ve vztahu k mládeži, jako první může člověka napadnout pojem kyberšikana, který představuje formu rizikového chování, jejíž definice vychází ze samotné tzv. tradiční šikany.

Kyberšikana (ang. cyberbullying) označuje záměrné, agresivní a opakující se jednání či chování vůči jednotlivci nebo skupině, proti kterému je těžké se bránit, zotročuje oběti, využívá manipulaci, a to za pomoci určité informační či komunikační technologie, tudíž počítače, mobilního telefonu, tabletu či dalších zařízení (srov. s Kopecký et al., 2015, s. 11).

Hlavním atributem kyberšikany je opakovatelnost. Pokud k ní nedochází, jedná se spíše o jednorázové útoky, nezáměrnou agresivitu a situace, kdy příjemce nepovažuje iniciátorovo jednání za nepříjemné.

Kyberšikanování lze považovat za zastřešující termín pro další formy online rizikového chování. Jelikož je možné kyberšikanu vnímat jako další stupeň tradiční šikany, tak i její projevy vycházejí z oné „reálné“ šikany. Mezi nejvíce se vyskytující projevy kyberšikany odborná literatura řadí:

- publikování ponižujících záznamů nebo fotografií – jedná se o případ, kdy agresor za účelem ponížení a posměchu úmyslně sdílí do kyberprostoru materiál, na kterém je vyobrazena jeho oběť, tedy objekt kyberšikany;

- ponižování a pomlouvání – zahrnuje sdělování nepravdivých informací, jež má vést k ostrakizaci oběti; toto jednání není primárně cíleno na oběť, ale na přihlížející jedince, kteří mohou nepravdivé informace šířit extrémní rychlostí mezi další osoby;
- impersonace (krádež identity), zneužití identity, krádež hesla – jde o situace, kdy se agresor v kyberprostředí vydává za svoji oběť, aby o ni mohl šířit nepravdivé informace, zneužít její informace a materiály, ke kterým má přístup, komunikovat s přáteli oběti, a způsobit tak značné škody v jejích interpersonálních vztazích;
- ztrapňování pomocí falešných profilů či příspěvků umístěných na sociálních sítích – projevy úzce souvisejí s impersonací;
- happy slapping – fyzický útok spojený s vytvořením záznamu, jež je umístěn do prostředí internetu a dále šířen;
- flaming (provokování a napadání uživatelů v online komunikaci) – označuje situace, kdy například na sociální síti dojde mezi dvěma a více jedinci k prudké hádce, jež zahrnuje nadávky, útočnou rétoriku, urážky až výhrůžky; cílem agresora, který hádku záměrně vyvolal, je opět poškodit vyhlédnutého jedince (flaming je vnímán jako forma kyberšikany, pokud oběť vnímá situaci za ubližující);
- odhalení a podvádění – znamená zveřejňování cizích tajemství s cílem poškodit oběť; nejčastěji se jedná o zveřejnění osobních a intimních informací včetně fotek, ale také např. odhalení homosexuality;
- kyberharašení – podstatou je obtěžování oběti, a to formou zasílání opakovaných zpráv, neustálého prozvánění či volání; kyberharašením se označuje také původně nevinná konverzace, která se později změnila v nepříjemnou a někdy i neukončitelnou komunikaci;
- kyberstalking – je dlouhodobé obtěžování oběti v kyberprostoru prostřednictvím zasílání výhrůžných zpráv, útočných a zavražďujících sdělení; i když se jedná o online jev, kyberstalking se může lehce změnit ve stalking a následné fyzické ohrožení (Černá et al., 2013, s. 25-27; Kopecký et al., 2015, s. 14-15).

Kyberšikana má své virtuální projevy, ale může zahrnovat prvky tradiční šikany, tedy dehonestování (ponižování, urážení), vyhrožování, vydírání atd.

Je očividné, že kyberšikana zahrnuje široké množství prvků, kterými se může opakovaně projevat. Pro pojmenování jedné konkrétní formy kyberšikany je možné využít její tři základní složky, které spolu s příklady zobrazuje následující tabulka (tab. 5).

Tab. 5: Kyberšikana jako tříložkový komplex

Formy psychické šikany	Formy šikanujícího obsahu	Nástroje pro šíření kyberšikany
dehonestování (ponižování, nadávání, urážení)	text	veřejné chaty (textové, videochaty), emaily, instant
pomlouvání	videozáznam	messengery, ankety,
provokování	audiozáznam	sociální sítě, virtuální
vyhrožování, zastrašování	grafický záznam (fotografie, obrázek, karikatura)	vzdělávací prostředí, online
vydírání	volání, prozvánění	hry, VoIP, SMS, MMS,
obtěžování	krádež identity	webové stránky, online
pronásledování	a další...	datová uložiska atd.

Zdroj: Kopecký, 2013, s. 10

Z hlediska nástrojů šíření kyberšikany, roste význam mobilních zařízení pro páchání tohoto škodlivého jednání (Görzig, Frunkin, 2013, s. 17).

Důvodem, proč je kyberšikana významným typem online rizikového chování, jsou její dopady, jež jsou prokázané, mají různou délku trvání a netýkají se pouze obětí kyberšikany, ale rovněž pachatelů (agresorů). V případě obětí se jedná zejména o různé negativní emoce jako je strach, smutek, bezmoc či úzkost, dále o psychosomatické potíže (bolesti hlavy, nevolnost, spánkové poruchy) či frustraci a zlost vyvolávající agresivní chování u obětí, sebevražedné tendence, nezáměr o různé aktivity či nedůvěru v jiné osoby. Z dlouhodobých dopadů se může jednat o narušené sebehodnocení a snižování sebedůvěry, což může u jedince opakovaně vyvolávat výše uvedené důsledky a ovlivnit celý jeho život i po ukončení kyberšikany.

U agresorů se objevují dopady na stejných úrovních jako u obětí, tedy na úrovni emocionální, fyzické a na úrovni chování. Původci kyberšikany mohou vykazovat nízké i vysoké sebehodnocení a sebedůvěru, posílené agresivní chování, především

pokud nejsou potrestáni, narušené vztahy v rodinném, školním a vrstevnickém prostředí. Musíme dodat, že agresori jsou lidé s různými osobnostními rysy, jež mohou dopady kyberšikany posilovat (Dědková, Macháčková, 2013, s. 86-100).

Problematika kyberšikany je rovněž aktuálním tématem pro výzkumné aktivity. Mezi přední výzkumy jednoznačně patří výzkum Rizikové chování českých dětí v prostředí internetu (Kopecký et al., 2015), který se zaměřil na respondenty ve věku 11-17 let (n=28 231) a možnou prevalenci online rizikového chování v posledním roce. Výsledky vypovídají o prokazatelné existenci pachatelů i obětí kyberšikany mezi českými dětmi. Obětmi kyberšikany se stalo 7-35 % respondentů. Nejčastěji děti potvrdily prolomení jejich účtu (34,80 %) a verbální útoky vůči jejich osobě (34,33 %). Poměrně znepokojivým zjištěním je, že skoro pětina respondentů (17,84 %) zažila na internetu vyhrožování a zastrasování. Krom ponižování a ztrapňování videem jsou děvčata častějšími obětmi kyberšikany, a to až v 62,17 %.

Z druhého pohledu je ve výzkumném vzorku 2,5-25 % pachatelů kyberšikany. Nejvíce dětští pachatelé potvrzují, že někomu pronikli na účet (24,93 %). Ve vztahu k pohlaví jsou pachateli kyberšikany v drtivé většině chlapci. Výjimkou jsou verbální útoky, kterých se častěji dopouštějí dívky (Kopecký et al., 2015, s. 55-58).

Kopecký (2013) rovněž provedl šetření zaměřené na online rizikové aktivity u skupiny vysokoškoláků, konkrétně u studentů Univerzity Palackého v Olomouci. Výskyt obětí kyberšikany u vysokoškoláků se pohybuje od necelých 2 % do zhruba 40 %, přičemž obtěžování prozváněním jako forma kyberšikany je na prvním místě. Mezi studenty se vyskytuje 0,3-5 % pachatelů kyberšikany. Přitom bylo zjištěno, že se studenti nejvíce dopouštějí ponižování šířením fotografie (Kopecký, 2013, s. 29-36)

Kybergrooming představuje další rizikový jev, se kterým je možné se při online komunikaci setkat. Nejohroženější skupinu v tomto případě tvoří děti. Termín označuje chování uživatele internetu, který se manipulativními technikami snaží v oběti vyvolat falešnou důvěru a přimět ji k osobní schůzce, jež může skončit sexuálním zneužitím oběti, fyzickým násilím vůči oběti, zneužitím dítěte za účelem výroby a šíření dětské pornografie a provozování dětské prostituce. Blízkým pojmem ke kybergroomingu je sociální inženýrství, které se chápe jako soubor manipulativních strategií pro získání osobních a citlivých materiálů vyhlédnuté oběti (Kopecký, 2013, s. 18-19).

Mezi formy rizikového chování patří také sexting, který můžeme charakterizovat jako dobrovolné „elektronické rozesílání textových zpráv, vlastních fotografií či vlastního videa se sexuálním obsahem, ke kterému dochází v prostředí virtuálních elektronických médií, zejména internetu“ (Kopecký et al., 2015, s. 43). Sexting je fenoménem mladé generace, jež si neuvědomuje, jaké následky vůbec může mít pro současný i budoucí život. Mládež jev vnímá jako možnost zábavy, intimního sbližování či sebe prezentace. Nicméně znalost rizik by měla vést jedince k tomu, aby se takovému jednání vyvaroval. Mezi frekventovaná rizika sextingu patří:

- oběť poskytující citlivý materiál, který může být zneužit k různým formám útoku (kyberšikana, manipulace, vydírání apod.);
- citlivý materiál, jež může být na internetu i několik let;
- ztráta společenské pověsti a prestiže (nadávky, urážky, útoky, problémy sehnat si a udržet zaměstnání, udržovat sociální vztahy);
- zdravotní potíže, především úzkost (myšlenky na sebevraždu) (Kopecký et al., 2015, s. 44-45).

Důvodem, proč vlastně sexting neprovozovat, je skutečnost, že pokud osoba do 18. roku věku pořizuje nebo zveřejňuje materiály sexuální povahy, může se sama dopouštět trestných činů, jako je výroba dětské pornografie, přechovávání dětské pornografie, případně také šíření dětské pornografie.

Výzkum sextingu u českých dětí ukázal, že 7,41 % dětí ve věku 11-17 let dobrovolně sdílí vlastní intimní materiál na internet. Dívky takový materiál umísťují častěji než chlapci, nicméně rozdíl je minimální, 53 % (dívky) ku 47 % (chlapci). Odeslat někomu jinému svoji intimní fotografii nebo video potvrdilo 12,14 % dětí. Výsledek týkající se znalosti o rizikovitosti sextingu (77,50 %) lze považovat za velmi příznivý, i když by v současné době bylo na místě, aby povědomí o rizikovitosti sextingu bylo mezi dětmi mladšími 18 let vyšší (Kopecký et al., 2015, s. 64-65).

U vysokoškolské mládeže je možné zpozorovat vyšší výskyt sextingu. S umístěním vlastního erotického materiálu na internet nemělo problém 12,42 % respondentů. Odesílání takového materiálu jiným osobám je oproti sdílení na internet skoro dvojnásobné (23,28 %). Lze předpokládat, že „vysokoškoláci plně žijí sexuálním životem, ke kterému v současnosti pravděpodobně sdílení intimních materiálů patří“ (Kopecký, 2013, s. 63).

Současná doba též změnila možnosti, jak se mohou lidé seznamovat. Seznamování přes internet, sociální sítě a příslušné aplikace se stává běžnou součástí cesty za nalezením ideální partnerky či partnera. Především mladí lidé si vytvářejí kontakty a utvářejí „citové vazby bez toho, aby se v reálném životě alespoň jednou potkali“ (Dulovics, 2018, s. 42). I takové vazby však mohou vyvolat u jedince nutnost uspokojit své touhy a sexuální potřeby. V případě, že jedinec uspokojuje své sexuální potřeby prostřednictvím kyberprostoru, hovoří se o tzv. kybersexu.

Divínová charakterizuje kybersex jako „interakci dvou nebo více osob, realizovanou formou online simultánního rozhovoru na sexuální témata, přičemž může jít o vzájemné zprostředkování sexuálních fantazií, vyměňování pornografických materiálů a podobně, a to za současně probíhající masturbace všech zúčastněných. U některých zmiňovaných aktivit je zvýšené riziko, že budou vykonávané excesivně, a proto jsou potenciálně návykové, nejpravděpodobnější to je při používání online pornografie pro masturbační účely, při zapojení se do online vztahů skrze chat, Skype a email, a při internetové sexuálně motivované kriminalitě“ (Divínová, 2005, s. 94).

Jasným signálem rizikovosti je zvýšená frekvence využívání kyberprostoru pro sexuální aktivity, tedy pro kybersex a jiné aktivity. Takové chování může vést k problémům v navazování skutečných partnerských vztahů, ztrátě zájmu o skutečného partnera, ale rovněž k sexuálním poruchám (např. impotence).

Provozování kybersexu může dále vést k důsledkům, jež negativně ovlivňují psychiku člověka. Jedná se o deprese, pocity zahanbení, nenávisť vůči sobě samému, nízkou sebeúctu, beznaděj, intenzivní úzkost, pocity osamělosti, rozpory mezi etickými hodnotami a vlastním chováním, výčitky svědomí a další (Divínová, 2005, s. 105).

Porušování nejen právních norem je jedním z dalších atributů rizikového chování. Analogií pro kriminalitu a delikvenci v reálném prostředí je kyberkriminalita (ang. cybercrime). Termín se využívá v českém prostředí, ale je možné se také setkat s pojmy jako počítačová kriminalita, IT kriminalita a další.

Kyberkriminalita se váže především na kybernetickou bezpečnost, nicméně v obecnější rovině představuje trestnou činnost, která je páchána v kyberprostoru či počítačové síti, přičemž informační a komunikační technologie jsou předmětem nebo nástrojem kybernetického útoku (srov. s Kolouch, 2016, s. 34). Aby mohl kybernetický útok naplňovat široké spektrum zmiňované definice, musí se jednat

o jakékoli protiprávní jednání útočníka v kyberprostoru, které směřuje proti zájmům a běžnému způsobu života jiné osoby. Samotné jednání je ovšem nutno brát s nadhledem, jelikož kybernetický útok nemusí být zároveň kybernetickým trestným činem, avšak kybernetický trestný čin je kybernetickým útokem pokaždé. Kybernetický útok nabývá podobné, ne-li stejné, povahy jako standardní trestný čin. Může být dokonán, ale také být ve fázi přípravy či pokusu (Kolouch, 2016, s. 55).

Pro definování kybernetických trestných činů se v 65 státech světa, včetně České republiky, využívá Úmluva o kybernetické kriminalitě, která obsahuje čtyři oblasti:

1. trestné činy proti důvěrnosti, integritě a dostupnosti počítačových dat a systémů – průniky do systému a oklamání uživatele, malware a poškození systému, DoS a DDoS, respektive odmítnutí online služby;
2. trestné činy týkající se porušení autorského práva a práv souvisejících s právem autorským (porušování práv duševního vlastnictví) – zneužití mediálních obsahů uploadem a downloadem, útoky vůči softwaru;
3. trestné činy související s počítačem – podvody internetových obchodů, zneužívání platebních karet formou skimmingu, nigerijské dopisy atd.;
4. trestné činy spočívající ve vytváření a šíření škodlivého (nelegálního nebo nežádoucího) obsahu – dětská pornografie, sexting, násilí a extremismus, kybergrooming, kyberšikana, spam a další (srov. s Grivna, Scheinost, Zoubková, 2014, s. 339-348; Kolouch, 2016, s. 38).

Úmluva o kybernetické kriminalitě reflektuje, že jevy pro nás rizikové, tudíž kyberšikana, sexting, kyberstalking a i kybergrooming, jsou vnímány a brány jako důležité i na poli trestního zákona.

Kyberšikana, sexting, kyberstalking a kybergrooming jsou označovány za specifické útoky, jejichž výskyt je charakteristický v prostředí sociálních sítí, tj. v celém kyberprostoru. I přesto, že český trestní zákon zmiňované formy, krom kyberstalkingu, nezná, naskytuje se po nabytí skutkové podstaty jiného protiprávního jednání možnost je postihnout konkrétními paragrafy trestního zákoníku.

Netolismus je rizikový jev, který se pro naše potřeby řadí do oblasti závislostního chování. Jedná se o závislost na tzv. virtuálních drogách, tedy na aktivitách, které jsou určitým způsobem pro jedince tak atraktivní, že mohou vyvolat nutkavou potřebu onu aktivitu stále opakovat. Někteří autoři se závislostí na virtuálních drogách nesouhlasí, nicméně i přesto se hovoří o jevech jako je gaming (hraní počítačových her), online

gambling (hazardní hraní v kyberprostoru), nadužívání internetu, sociálních sítí, informačních a komunikačních technologií či dříve televize, která se v dnešních dobách dá vnímat jako konvergentní médium. Problematika online závislostního chování nebude více rozebrána, a proto je možné se více dočíst u Ševčíkové et al. (2014), Blinky et al. (2015), Nešpora (2011), Dulovicse (2012, 2018) a dalších.

3.3 Analogické formy rizikového chování v reálném a virtuálním prostředí

Následující část má za úkol představit vybrané rizikové jevy, které jsou typické pro reálné a virtuální prostředí. Zároveň je snahou v přehledové tabulce (tab. 6) ukázat analogické formy rizikového chování, tedy takové formy, jež k sobě mají blízko, či jsou skoro stejné, a jejich jediným rozdílem je prostředí, ve kterém se uskutečňují. Tabulka opět rozděluje rizikové jevy do tří oblastí, kopírujících hlavní oblasti SRCH-D, a do jedné dodatečné kategorie mimo obecnou teorii SRCH-D.

Tab. 6: Analogické formy rizikového chování

	Reálné prostředí	Virtuální prostředí
Závislostní chování	užívání alkoholu	nadměrné užívání internetu (závislost na internetu – netolismus)
	kouření cigaret	závislost na televizi
	kouření marihuany	nadměrné užívání mobilního telefonu (závislost – nomofobie)
	užívání tvrdých drog	gaming
	gambling	online gambling
	oniomanie/shopaholismus	online shopaholismus
	hypersexualita	kybersexuální závislost

	Reálné prostředí	Virtuální prostředí
Negativní jevy v psychosociální oblasti	šikana	kyberšikana
		kybergrooming
		sociální inženýrství, phishing
	stalking	kyberstalking
	otevřené projevy intolerance	hate speech a flaming
	kriminalita a delikvence	kyberkriminalita
Rizikové sexuální chování	nechráněný sex	kybersex
	časté střídání sexuálních partnerů	
	rizikové sexuální praktiky	sexting
Další formy rizikového chování	poruchy příjmu potravy	pro-ana a pro-mia weby

Pozn.: Analogické rizikové jevy, které jsou více méně totožné, jsou na stejné úrovni.

Výčet analogických rizikových jevů určitě není zcela kompletní. Bylo by možné narazit i na další jevy, které souvisí především se vzrůstající rolí internetu, kyberprostředím, s rozvojem informačních a komunikačních technologií a kreativitou lidského faktoru.

Zvyšující se prevalence konkrétní formy rizikového chování by samozřejmě mohla vést k pravidelně se opakujícímu jednání, což by znamenalo, že jedinec opouští jakési období experimentování a přijímá závažnější formu osobnostně a společensky škodlivého jednání. V tom případě by se již nedalo hovořit o rizikovém chování, nýbrž o chování sociálně patologickém.

Uvědomění si analogických forem rizikového chování může přispět k širšímu povědomí o problematice, pochopení provázanosti těchto prostředí, k efektivnějšímu vytváření metodických materiálů zaměřených na prevenci jednotlivých rizikových jevů, ale také ke zlepšení praktických dovedností, jak se nestát původcem i obětí škodlivých aktivit a útoků, kterým čím dál častěji bývá jedinec v přirozeném i virtuálním prostoru vystaven.

4 ŠKOLNÍ DOCHÁZKA A PREVENCE RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ

Čtvrtá kapitola se zaměřuje na charakteristiku školní docházky, čímž poskytuje základní vhled do vzdělávací soustavy České republiky. Dále je pro potřeby práce školní docházka uvedena do kontextu s obdobím adolescence. Součástí kapitoly je obecné vymezení prevence, její druhy a možnosti preventivního působení ve vztahu k rizikovému chování.

4.1 Charakteristika školní docházky

Školní docházka představuje základní atribut k získání příslušného vzdělání na dané vzdělávací úrovni. K procesu vzdělávání a ke školní docházce se vážou určitá práva a povinnosti, jež vyplývají z každé vzdělávací úrovně, ve které se žák či student momentálně nachází.

Pomyslně lze školní docházku rozdělit na povinnou a nepovinnou, přičemž povinná školní docházka je ukotvena zákonem, konkrétně zákonem č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, ve znění pozdějších předpisů. O příslušném zákonu se běžně hovoří jako o školském zákonu.

Povinnost docházet do školy vyplývá z části třetí, hlavy první příslušného zákona, ve kterém se školní docházka pokládá za povinnou po dobu devíti školních roků, nejvýše do konce takového školního roku, ve kterém žák dosáhne sedmnácti let, vztahuje se na státní občany České republiky, občany členského státu Evropské unie pobývajících v ČR déle než 90 dnů, cizince s oprávněním pobývat na území ČR trvale nebo přechodně po dobu delší 90 dnů a na účastníky řízení o udělení mezinárodní ochrany. V případě, že není dítěti povolen odklad, jeho školní docházka začíná šestým rokem věku a končí ve většině případů 15. rokem věku. Hlavní institucí, ke které se váže povinná školní docházka, je základní škola, zřízená příslušnou obcí nebo svazkem obcí, nebo základní škola příslušící školskému zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy či školskému zařízení preventivně výchovné péče, ve kterém je žák umístěn (§ 36 školského zákona).

V současné době je povinnost účastnit se procesu vzdělávání rozšířena o povinný poslední školní rok v rámci předškolního vzdělávání, který se týká všech dětí starších pěti let a předchází povinné školní docházce jako takové.

Pomyslně nepovinná školní docházka je v našem prostředí tvořena institucionálním vzděláváním, jež navazuje na povinnou školní docházku, a do kterého se jedinec rozhodne přihlásit, následně se ho účastnit a plnit veškeré povinnosti ze studia vyplývající.

Školní docházka souvisí s jednotlivými stupni vzdělávacího systému, do kterého se v českém prostředí řadí vzdělávání preprimární (předškolní), primární a nižší sekundární (základní), vyšší sekundární (střední) a terciální (vyšší odborné a vysokoškolské). Pro mezinárodní srovnání jsou všechny vzdělávací stupně označovány kódy mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání ISCED (International Standard Classification of Education), která je jednou z klasifikací OSN (EACEA, 2018, s. 13).

Ve vztahu k charakteru práce a výzkumnému šetření tvoří základní (nižší sekundární), střední a vysokoškolské vzdělávání klíčové oblasti naší pozornosti. Obecně jsou tyto stupně vzdělávání charakterizovány následovně:

- Základní vzdělávání – cílem základního vzdělávání je vést žáky k tomu, aby si „osvojili potřebné strategie učení a na jejich základě byli motivováni k celoživotnímu učení, aby se učili tvořivě myslet a řešit přiměřené problémy, účinně komunikovat a spolupracovat, chránit své fyzické i duševní zdraví, vytvořené hodnoty a životní prostředí, být ohleduplní a tolerantní k jiným lidem, k odlišným kulturním a duchovním hodnotám, poznávat své schopnosti a reálné možnosti a uplatňovat je spolu s osvojenými vědomostmi a dovednostmi při rozhodování o své další životní dráze a svém profesním uplatnění“ (§ 44 školského zákona).
- Střední vzdělávání – navazuje na povinnou školní docházku a jeho snahou je rozvíjet „vědomosti, dovednosti, schopnosti, postoje a hodnoty získané v základním vzdělávání důležité pro osobní rozvoj jedince. Poskytuje žákům obsahově širší všeobecné vzdělání nebo odborné vzdělání spojené se všeobecným vzděláním a upevňuje jejich hodnotovou orientaci. Střední vzdělávání dále vytváří předpoklady pro plnoprávný osobní a občanský život, samostatné získávání informací a celoživotní učení, pokračování v navazujícím vzdělávání a přípravu pro výkon povolání nebo pracovní činnosti“ (§ 57 odst. 1 školského zákona).

- Vysokoškolské vzdělávání – představuje nejvyšší možný článek vzdělávací soustavy, který je vnímán jako centrum vzdělanosti, nezávislého poznání a tvůrčí činnosti. Jeho klíčovou úlohou je vědecký, kulturní, sociální a ekonomický rozvoj společnosti, který je umožněn uchováváním a rozhojňováním dosaženého poznání; demokratickým přístupem k vysokoškolskému vzdělání; získáváním, rozšiřováním, prohlubováním nebo obnovováním znalostí z různých oblastí poznání a kultury; podílením se na celoživotním vzdělávání; aktivním přístupem k veřejné diskusi o společenských a etických otázkách; pěstováním kulturní rozmanitosti a vzájemného porozumění; utvářením občanské společnosti a přípravou mladých lidí pro život v ní a také rozvojem regionální, národní a mezinárodní spolupráce (§ 1 zákona o vysokých školách).

Každý vzdělávací stupeň má svá specifika, která umožňují rozvoj lidského potenciálu, avšak vždy tomu tak nemusí být a samotná instituce a k ní přidružené psychosociální souvislosti mohou v jednotlivci posílit iniciativu k rizikovému chování.

Důvodem orientace na citované stupně vzdělávacího procesu je též poznatek, že jsou obdobou pro adolescenci, tedy vývojové období člověka, které je vnímáno jako životní fáze pro plnění širokého množství vývojových úkolů, hledání svého místa ve společnosti, nalezení budoucí časové perspektivy, hledání identity, ale rovněž jako fáze experimentování, kdy je snahou jedince poznat své možnosti a limity.

Nejen experimentování, nýbrž i socializace, poznávání nových jedinců a kolektivů, učení se novým schopnostem, dovednostem a vlastním limitům, ukončení jednoho vzdělávacího stupně a vstup do stupně nového, psychické rozpoložení, sociální vztahy a další události a změny významné pro život mohou určitým způsobem vést adolescenta k vystavení se riziku, které může poškodit nikoli jen jeho, ale i jeho okolí. Nicméně dopouštění se rizikových aktivit je vnímáno jako přirozený jev v období adolescence. Rizikové chování se může zvyšovat, snižovat, stagnovat či zcela vymizet, a to jak ve vztahu ke zvyšujícímu se věku adolescenta, tak k jeho životním událostem, např. formou změny vzdělávací instituce a vyrovnáním se s onou novou životní situací (dále viz podkapitola 1.1 Období adolescence).

4.2 Definice prevence a její druhy

Prevence neboli předcházení označuje všechny aktivity, jejichž snahou je předejít nějakým nežádoucím jevům, např. nehodám, úrazům, nemocem, trestným činům, konfliktům, násilí, školnímu nebo sociálnímu selhání apod., ale též minimalizovat jejich vznik, rozvoj a recidivu (srov. s Čech, 2015, s. 143).

Prevenci lze rozdělit na několik druhů, jež postupně konkretizují svoji zaměřenost a snižují počet jedinců, ke kterým je směřována. Obecně se rozlišuje:

1. primární prevence – představuje předcházení ohrožujícím jevům v celé sledované populaci, přičemž může být nespécifická, podporující žádoucí formy chování obecně, nebo specifická, která se zaměřuje na určité konkrétní riziko;
2. sekundární prevence – orientuje se na rizikové skupiny, jež jsou zvláště ohrožené negativním sociálním jevem;
3. terciární prevence – je zaměřena na jedince, u nichž se negativní jev již projevil, jde o snahu zmírnit následky, které problémový jev způsobil (Hartl, Hartlová, 2000, s. 450).

Preventivní působení se odlišuje na základě disciplín, ke kterým se daná problematika váže. Ať se jedná o jakoukoli disciplínu, základem prevence je ochrana jednotlivce i společnosti před nežádoucími jevy. Otázkami prevence se zabývá zejména:

- pedagogika – v tomto případě se nejedná o pedagogiku obecnou, ale o dílčí pedagogické disciplíny, především o pedagogiku volného času, sociální pedagogiku a etopedii jakožto speciálně pedagogickou disciplínu;
- sociologie – napomáhá k popisu sociální reality prostřednictvím sociologie města, rodiny, školy, sociální patologie, ale také skrze metodologii či sociologii výchovy;
- psychologie – využívá prevenci hlavně v rámci psychologie zdraví, osobnosti či sociální psychologie;
- medicína – v popředí s adiktologií se zabývá preventivními kroky ve vztahu k závislostem;
- kriminologie – zaměřuje se na právní aspekty prevence včetně využívání probace a mediace či systému včasné intervence;

- penologie – smyslem penologie, jako vědy o trestech a trestání, penitenciární a postpenitenciární péče je využívání prevence terciární, resp. prevence recidivy;
- sociální práce – v kontextu terciární prevence se zaměřuje na sociální vyloučení jedince z občanské společnosti (Bělík, Hoferková, 2018, s. 35-36).

Je možné říci, že sociální pedagogika patří mezi disciplíny, které mají nejužší vazbu k prevenci. Oblast prevence je v této disciplíně nazývána také jako profylaxe a je považována za jednu ze dvou základních funkcí oboru. Prevence je vhodným prostorem pro koncepční rozvoj disciplíny, nýbrž i nástrojem pro utváření životního způsobu zdravé populace (primární prevence) a vyhledávání lidí s potenciálně sociálně patologickým jednáním (sekundární prevence). Spadá sem činnost středisek prevence, protidrogových center, linek důvěry apod. (Kraus, 2014, s. 46).

Wroczyński (1968, s. 65) vnímá profylaxi jako „osobitou činnost, která souvisí s neutralizací vlivu činitelů vyvolávajících potencionální ohrožení. ...Obvykle se profylaxe utváří v průběhu výchovné činnosti jako důsledek nahromaděných zkušeností a předvídání výchovných situací, které se ještě neobjevily, ale jejichž objevení se pokládá za možné a za pravděpodobné.“

Problematika prevence se váže především na rizikové chování, u kterého je prokázána zvýšená možnost ohrožení zdraví rizikově jednajícího i jeho okolí. Jelikož lze zdraví ohrozit v různém kontextu, tak se za prevenci rizikového chování považují „jakékoli typy výchovných, vzdělávacích, zdravotních, sociálních či jiných intervencí směřujících k předcházení výskytu rizikového chování, zamezujících jeho další progresi, zmírňujících již existující formy a projevy rizikového chování nebo pomáhajících řešit jeho důsledky“ (Miovský, Skácelová, Zapletalová et al., 2015, s. 29).

S ohledem na předchozí text je zřejmé, že preventivní působení může mít podobu formální i neformální. Prevence by měla probíhat jak v rodině, tak i ve formálních institucích. Jedním z primárních aktérů prevence rizikového chování je dozajista škola, ke které se váže i řada legislativních dokumentů vydaných Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, např. Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019-2027 či Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních z roku 2010.

4.3 Prevence rizikového chování ve školství

Prevence rizikového chování, jak již bylo řečeno, je ukotvena různými legislativními dokumenty a váže se k procesu výchovy a vzdělávání ve školách a školských zařízeních. Základním principem prevence nejsou pouze aktivity zaměřené na předcházení rizikového chování, ale i výchova k předcházení a minimalizaci rizikových projevů chování, ke zdravému životnímu stylu, zdravému sebevědomí, rozvoji pozitivního sociálního chování, rozvoji psychosociálních kompetencí

a dovedností, ale též výchova k efektivnímu řešení konfliktů a zvládání zátěžových situací (srov. s MŠMT, 2010; Ciklová, 2016, s. 7).

Prevence ve školách se má orientovat na všechny základní formy rizikového chování, které jsou uvedeny v metodickém doporučení k primární prevenci. Tento dokument obsahuje i rozšířený materiál, ve kterém jsou uvedena východiska konkrétního rizikového jevu, jeho rizikové a protektivní faktory, legislativní rámec, možnosti specifické a nespecifické prevence, vhodné i nevhodné postupy a metody pedagoga k prevenci. Součástí dokumentu jsou i sítě partnerů a následných služeb, se kterými může škola v prevenci spolupracovat či na které se může obrátit v případě sekundární a terciární prevence. Rozšířený materiál se tedy jednotlivě zaměřuje na návykové látky, blíže na alkohol a tabák, rizikové chování v dopravě, poruchy příjmu potravy, syndrom CAN, školní šikanování, kyberšikanu a další formy kybernetické agrese, homofobii, extremismus a s ním spojený rasismus, antisemitismus a xenofobii, vandalismus, záškoláctví, krádeže, krizové situace spojené s násilím, netolismus, sebepoškozování, nová náboženská hnutí, příslušnost k subkulturám, domácí násilí a na hazardní hraní (MŠMT, 2010).

Hlavní složkou prevence, zajišťovanou ve školním prostředí, je specifická primární prevence zaměřující se na práci s populací, u které lze předpokládat ohrožení nějakým rizikem a jeho možným negativním vývojem. Proto je její snahou předcházet a omezovat nárůst výskytu daného rizika.

Specifická primární prevence se dělí do tří úrovní, jež jsou definovány cílovou skupinou programu a mírou jejího ohrožení rizikovým chováním. Od toho se dále odvíjí intenzita, prostředky a nástroje programu, ale také zvolené speciálně pedagogické, psychologické a psychoterapeutické techniky a postupy.

Specifická primární prevence se dělí na úroveň všeobecnou, selektivní a indukovanou:

- Všeobecná primární prevence – zaměřuje se na všechny děti a mládež ve školách a školních zařízeních bez ohledu na rozdělování na méně či více rizikové skupiny. Skupiny jsou rozdělovány podle věku a jsou početně větší, např. třída či menší sociální skupina. Aktivity zde mají za cíl předcházet a omezovat výskyt rizikových projevů, např. zamezit nebo oddálit užívání návykových látek, ovlivňovat postoje, hodnoty a samotné chování.
- Selektivní primární prevence – cílovou skupinu tvoří menší počet jedinců, u kterých se předpokládá zvýšený výskyt rizikového chování, resp. jsou již přítomny rizikové faktory pro vznik a vývoj různých forem rizikového chování. Rizikové skupiny lze v tomto případě identifikovat přítomností biologických, psychologických, sociálních či environmentálních rizikových faktorů, dále podle věku, pohlaví, rodinné anamnézy, lokality nebo úrovně sociálního znevýhodnění. Selektivní prevence je mířena na děti ze sociálně slabších rodin, děti problémových konzumentů alkoholu, děti se slabým/zhoršeným prospěchem či děti, které neukončily studium, děti s poruchami chování apod. Snahou preventivních aktivit u dané skupiny je posílit sociální dovednosti, komunikační dovednosti, vzájemné vztahy atd.
- Indukovaná primární prevence – zaměřuje se již na jednotlivce či skupinu, u kterých je identifikováno rizikové chování nebo jsou výrazně ovlivněny rizikovými faktory. Snahou je zjistit problém co nejdříve to je možné, správně posoudit a vyhodnotit potřebnost intervence a případně ji okamžitě zahájit. Cílem je snížit prevalenci rizikového chování a zmírnit následky, které rizikové chování způsobilo. Tento typ prevence předchází sekundární prevenci, jež se zabývá jedinci, u kterých je pravděpodobnost výskytu trestné činnosti a dalších sociálně patologických jevů, a to jak ze strany pachatele, tak ze strany oběti (srov. s MŠMT, 2019, s. 10-11; Ciklová, 2016, s. 8; Bělík, Hoferková, 2018, s. 37-38).

Veškeré preventivní aktivity jsou mířeny především k dětem a mládeži, jež jsou součástí edukačního procesu. Dle strategie MŠMT je možné rozdělit cílové skupiny prevence na skupiny primární a další.

Primární cílové skupiny zahrnují obecnou populaci dětí a mládeže, ke které směřují aktivity všeobecné primární prevence. Tuto skupinu lze rozlišovat podle věku na: předškolní věk (3-6 let), mladší školní věk (6-12 let), starší školní věk (12-15 let), mládež (15-18 let) a mladí dospělí (18-26 let). Je zřejmé, že prevence není zaměřena pouze na děti v mateřských školách, základních školách, na studenty středních škol, ale také studenty vysokých škol. Prevence je tedy součástí celého vzdělávacího procesu až do doby jeho ukončení. Dále to jsou specifické skupiny dětí a mládeže se zvýšeným rizikem problémů s chováním, ke kterým je směřována selektivní primární prevence, a rovněž jednotlivci vykazující rysy rizikového chování, vůči kterým jsou zaměřovány programy indukované primární prevence (MŠMT, 2013, s. 7).

Dle MŠMT (2013, s. 7-8) mezi další cílové skupiny prevence patří rodiče, resp. rodiny s rizikovými faktory (užívání návykových látek, domácí násilí, trestná činnost), laická i odborná veřejnost, která má vliv na vývoj jedince, a tím je nezbytné její zapojení do prevence rizikové chování, a pracovníci v primární prevenci rizikového chování, jež svými znalostmi, dovednostmi a způsobilostmi podle úrovně primární prevence zajišťují naplňování preventivních cílů a úspěšnost primárně preventivních programů. Na úrovni škol jsou mezi pracovníky v primární prevenci řazeni ředitelé škol, pedagogové nesoucí preventivní a výchovný potenciál, tedy školní metodici prevence, výchovní poradci, školní psychologové, učitelé etické výchovy, učitelé občanské výchovy a základů společenských věd, učitelé výchovy ke zdraví, výchovy multikulturní, osobnostní a sociální, mediální apod.

V České republice je vytvořen systém řízení primární prevence rizikového chování, který na základě stanovených kompetencí koordinuje všechny preventivní aktivity a kroky, jež je nutné podstoupit, aby mohlo k prevenci dojít. Hlavním článkem je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT), jež zabezpečuje koordinaci preventivního systému ve spolupráci s krajskými úřady, krajskými školskými koordinátory prevence, metodiky prevence v pedagogicko-psychologických poradnách, řediteli škol a školských zařízení, školními metodiky prevence a třídními učiteli (MŠMT, 2010).

Prevence samozřejmě není zajišťována pouze systémem řízení primární prevence rizikového chování, školami a školskými zařízeními, jak uvádí metodický pokyn MŠMT. Do celého procesu je možné zařadit i organizační složky státu, např. Ministerstvo zdravotnictví ČR, Policie ČR, Probační a mediační služba ČR,

Hasičský záchranný sbor ČR, neziskové organizace, např. Salinger, z.s., Semiramis, z.ú, Laxus, z.ú, Společnost Podané ruce, Prostor Pro, o.s., Rizika internetu a komunikačních technologií, o.s., Projekt E-Bezpečí – Centrum prevence rizikové virtuální komunikace při Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a mnoho dalších.

Jako jeden z konkrétních příkladů prevence online rizikového chování, především kyberšikany a sextingu, můžeme uvést projekt „Blind Love aneb nad čím nepřemýšláš“, který vznikl v roce 2018. Projekt vytvořili studenti Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové ve složení Tereza Cimmerová, Monika Vostrčilová a Martin Knytl za podpory oddělení tisku a prevence Policie ČR při Krajském ředitelství policie Královéhradeckého kraje. Projekt je reprezentován videem, ve kterém je zmapován příběh patnáctileté dívky a chlapce, kteří spolu randí. Vztah je na dobré úrovni až do chvíle, kdy chlapec požádá dívku o intimní fotografie. Ta chvíli váhá, ale nakonec žádosti podléhá a fotografie zašle. Po několika měsících vztah skončí. Příběh pokračuje po 10 letech, kdy chlapec, nyní muž, narazí přes sociální síť na svou bývalou přítelkyni a vidí, že se jí daří. Jeho žárlivost ho dovedla k nalezení deset let starých intimních fotografií a následnému vyhrožování bývalé přítelkyně. Přes změť událostí žena kontaktuje Policii ČR a svěřuje se se svým problémem. Policejní orgán se snaží ženě pomoci a potrestat pachatele, ale upozorňuje, že fotografie se z kyberprostoru již odstranit nedají. Oběť tohoto činu je však sama potrestána, jelikož se její intimní fotografie dostaly do rukou jejího zaměstnavatele, který v zájmu firmy podává ženě výpověď. Cílem tohoto preventivního programu je „poukázat na úskalí internetu, jež jsou s ním bezpochyby spojena. Projekt je primárně určen žákům 6.-9. třídy, nicméně poselství může předávat i jejich rodičům a studentům vyšších ročníků“ (Cimmerová, Vostrčilová, Knytl, 2019, v tisku).

5 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ ZAMĚŘENÉ NA RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ V REÁLNÉM A VIRTUÁLNÍM PROSTŘEDÍ

Poslední kapitola je věnována kvantitativní strategii a výsledkům provedeného výzkumného šetření, které bylo zaměřeno na zjištění prevalence rizikového chování v reálném a virtuálním prostředí ve stanovených obdobích školní docházky. Cílovou skupinou se stali studenti a studentky vysokých škol.

5.1 Výzkumný problém a hypotézy

Výzkumné šetření se zabývá fenoménem rizikového chování, který se váže především na období adolescence, jakožto na specifické vývojové období, kdy člověk takzvaně hledá sám sebe a experimentuje s riziky, prostřednictvím kterých zjišťuje, kde jsou jeho možnosti a limity. Nicméně je nutné poznamenat, že tímto chováním jedinec vystavuje sebe a své okolí určitému ohrožení, jež může mít momentální, krátkodobý i dlouhodobý dopad.

V současné době existuje celá řada výzkumů orientujících se na rizikové chování, čímž je možné sledovat určité vývojové trendy. Pro účely předkládaného výzkumného šetření se vychází ze zjištění, že výskyt rizikového chování postupně zaznamenává klesající tendence. Příkladem mohou být výsledky výzkumu ISRD-3 (2013), které potvrzují klesající trend v delikvenci české mládeže. Dalším opěrným bodem je poslední uskutečněná vlna studie ESPAD (Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách), jež proběhla v roce 2015. Zde se rovněž potvrzuje klesající výskyt rizikových jevů, především v užívání návykových látek, ale zároveň ukazuje, že dochází k vyrovnávání pohlaví, respektive dívky „dohánějí“ chlapce v rizikovém chování.

Ze studie ESPAD rovněž vzešlo zjištění, že dochází k proměnám v trávení volného času mládeže, které mohou být důvodem ke snižující se prevalenci rizikového chování v reálném, tj. přirozeném, prostředí. Proměny ve způsobu trávení volného času jsou vztahovány k virtuálnímu prostředí (kyberprostoru), jež zapřičiňuje méně stráveného času „venku“ a více stráveného času online, tedy na internetu a sociálních sítích.

Nárůst významu kyberprostoru potvrzuje ve svých tvrzeních také Sak (2007, 2016), který vyzdvihuje úlohu právě virtuálního světa. Dochází k tomu, že jedinec

po připojení na internet opouští přirozený časoprostor a vchází do virtuálního časoprostoru, jenž určitým způsobem mění jedincův svět. K tomuto tvrzení bychom mohli přiřadit Sulerovy (1998) psychologické aspekty kyberprostoru, které mohou zásadně přeměnit možnosti v komunikaci a samotné jedincovo chování.

Lze tedy říci, že když dochází ke změnám trávení volného času, může také docházet ke změnám v chování, v našem případě v určitém sociálně nepřijatelném chování. Tento argument potvrzují například Bělík a Hoferková (2018), kteří soudí, že rizikovost není již záležitostí reálného světa, ale světa virtuálního. Obdobným způsobem výrok stvrzuje Marešová (2015), která ve vztahu ke kriminalitě uvádí přesun delikventů z ulice do prostředí internetu.

I takzvaný „boom“ v online rizikovém chování potvrzují výzkumy na ono chování zaměřené, kdy příkladem mohou být výzkumy Centra prevence rizikové virtuální komunikace v rámci projektu E-Bezpečí.

Výzkumné šetření zde předkládané se opírá o výpovědi cílové skupiny, kterou tvořili studenti a studentky vysokých škol. Impulzem pro výběr vysokoškoláků jako specifické cílové skupiny, která se nachází na jakési pomyslné hranici mezi adolescencí a mladou dospělostí, je shoda s tvrzením Šmaheje (2011), který soudí, že v České republice chybí dostatek studií zaměřených na studenty vysokých škol a jejich rizikové chování. Autor vztahuje své tvrzení k jedné formě online rizikového chování, konkrétně ke kyberšikaně, nicméně z našeho pohledu je nutné, aby výzkumy rozšířily své zorné pole i na další oblasti rizikového chování, a to nejen ve virtuálním, ale i reálném prostředí. Zajímavým příspěvkem k takto zaměřeným výzkumům by mohl být pohled do historie rizikového chování u dané skupiny vysokoškoláků.

Shrneme-li uvedené argumenty, je možné definovat výzkumný problém diplomové práce. Chráska (2016, s. 13-14) uvádí, že „správně formulovaný výzkumný problém je otázka, která by měla vyjadřovat vztah mezi proměnnými (měla by se tázat, zda mezi proměnnými existuje vztah)“ a jeho znění má respektovat následující doporučení:

- Problém by měl být formulován zcela konkrétně, jednoznačně a pokud možno v tázací formě.
- Problém musí implikovat možnost empirického ověřování.
- Problém by měl vyjadřovat vztah mezi dvěma nebo více proměnnými.

Výzkumný problém zní tedy následovně: *Jaká je prevalence rizikového chování v reálném a virtuálním prostředí ve vztahu k pohlaví a věku respondentů?* Pro zodpovězení výzkumného problému je nutné vymezit cíl výzkumného šetření.

Cílem výzkumného šetření je zjistit retrospektivní a současný stav prevalence rizikového chování v reálném a virtuálním prostředí ve vztahu k pohlaví a věku respondentů. Věk respondentů jako proměnná v tomto případě označuje věkové kategorie, které jsou paralelami k jednotlivým obdobím školní docházky, tudíž ke 2. stupni základní školy, ke střední a vysoké škole, a jež umožňují poskytnout retrospektivní pohled na rizikové chování u cílové skupiny.

Prevalence rizikového chování v reálném a virtuálním prostředí je ve výzkumném šetření zjišťována prostřednictvím oblastí rizikového chování, které zní následovně: závislostní chování, negativní jevy v psychosociální oblasti a rizikové sexuální chování.

K výzkumnému problému a k cíli výzkumného šetření je zapotřebí formulovat hypotézy. Podle Gavory (2008, s. 67) se hypotézou rozumí tvrzení, které je v oznamovací větě a na konci výzkumu se musí přijmout nebo odmítnout. Dále hypotéza vyjadřuje vztah mezi dvěma proměnnými, což vytváří pravidlo, že hypotéza musí být vždy formulována jako tvrzení o rozdílech, vztazích nebo následcích. Hypotéza se také musí dát testovat (empiricky zkoumat), a proto proměnné musí být měřitelné, anebo se musí dát kategorizovat.

Pro zjištění výsledků výzkumného šetření a možné testování hypotéz je operováno s tzv. statistickými hypotézami – hypotetickými tvrzeními o vztazích mezi jevy vyjádřenými statistickými termíny. Statistické hypotézy se neověřují přímo, sami o sobě, ale vždy proti nějakému jinému tvrzení, většinou proti nulové hypotéze, která tvrdí, že mezi proměnnými neexistuje vztah (Chráška, 2016, s. 62).

Předkládané výzkumné šetření tedy pracuje se statistickými hypotézami, které jsou rozděleny do dvou segmentů:

Segment A: Prevalence rizikového chování & pohlaví

- **H1:** Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a závislostním chováním v reálném prostředí.
- **H2:** Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a závislostním chováním ve virtuálním prostředí.

- **H3:** Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a negativními jevy v psychosociální oblasti v reálném prostředí.
- **H4:** Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a negativními jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí.
- **H5:** Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a rizikovým sexuálním chováním v reálném prostředí.
- **H6:** Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a rizikovým sexuálním chováním ve virtuálním prostředí.

Segment B: Prevalence rizikového chování & věkové kategorie

- **H7:** Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a závislostním chováním v reálném prostředí.
- **H8:** Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a závislostním chováním ve virtuálním prostředí.
- **H9:** Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a negativními jevy v psychosociální oblasti v reálném prostředí.
- **H10:** Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a negativními jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí.
- **H11:** Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a rizikovým sexuálním chováním v reálném prostředí.
- **H12:** Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a rizikovým sexuálním chováním ve virtuálním prostředí.

5.2 Strategie a metody výzkumného šetření

Výzkumné šetření vychází z kvantitativně orientovaného výzkumu, kterým se označuje záměrná a systematická činnost, při které se empirickými metodami zkoumají (ověřují, verifikují, testují) hypotézy o vztazích mezi jevy. Kvantitativně orientovaný typ výzkumu je použitelný pro jakékoliv oblasti vědy, např. pro vědy sociální a pedagogické. Aby bylo možné provést určitým způsobem efektivní klasický (pedagogický) výzkum, je nutné dodržovat následující fáze:

1. stanovení problému;
2. formulace hypotézy;

3. testování (verifikace, ověřování) hypotézy;
4. vyvození závěrů a jejich prezentace (Chráska, 2016, s. 11).

První a druhá fáze byly v našem případě již provedeny. Fáze třetí a čtvrtá budou realizovány v následujících podkapitolách.

Pro výzkumné šetření byla zvolena kvantitativní metoda v podobě dotazníku. Dle Gavory (2008, s. 122) jde o „způsob písemného kladení otázek a získávání písemných odpovědí. Dotazník je určený především pro hromadné získávání dat.“

Pro potřeby výzkumného šetření byl sestaven nestandardizovaný dotazník vlastní konstrukce. Před finální verzí dotazníku byl proveden předvýzkum, jehož cílem bylo ověřit, zdali respondent rozumí zadání a je schopen odpovědět na položky dotazníku. Předvýzkum byl proveden u 10 vysokoškolských studentů, kteří poskytli doplňující poznámky. Na základě věcných připomínek byl dotazník upraven a získal tak finální podobu (viz příloha 1).

Dotazník obsahuje předmluvu a čtyři části, které celkově obsahují třicet otázek. V předmluvě je představen autor, účel a cíl dotazníkového šetření, ale rovněž etika šetření, která ujišťuje o anonymitě respondenta. Po předmluvě následují zmiňované čtyři části, které zní následovně:

- Část I: Sociodemografické informace o výzkumném souboru;
- Část II: Závislostní chování;
- Část III: Negativní jevy v psychosociální oblasti;
- Část IV: Rizikové sexuální chování.

První část dotazníku je zaměřena na základní údaje o respondentech. Skládá se ze čtyř uzavřených (Q1, Q3, Q4, Q6) a dvou otevřených (Q2, Q5) otázek zaměřených na respondentovo pohlaví, věk, bydliště, studovanou univerzitu a studijní obor.

Části II-IV jsou zaměřeny na oblasti rizikového chování a jsou obdobné k hlavním oblastem vycházejícím ze syndromu rizikového chování v dospívání (SRCH-D). Celkově se tyto části skládají z dvaceti čtyř otázek (Q7-Q30), respektive ze sedmdesáti dvou otázek. Každá otázka je totiž rozdělena tak, aby mohl respondent odpovídat pro výskyt daného rizikového jevu v období 2. stupně základní školy, střední školy a vysoké školy zvlášť, a tím je tedy základní počet otázek ztrojnásoben.

Položky v částech II-IV jsou škálového typu. Jedná se o numerické posuzovací škály, kdy má posuzovatel (respondent) před sebou řadu čísel, jež odpovídají různým mírám výskytu posuzovaného jevu s tím, že má označit jedno číslo. Tyto škály jsou tedy měřicí. Můžeme o nich hovořit také jako o škálách ordinálních, jejichž kategorie lze uspořádat do pořadí (srov. s Mareš, Rabušic, Soukup, 2015, s. 35; Chráška, 2016, s. 153).

V našem případě respondenti měli možnost vybrat jednu odpověď na pětibodové škále: „nikdy“ (1), „jen jednou“ (2), „občas“ (3), „často“ (4) a „pravidelně“ (5). Jelikož jsou respondenty vysokoškolští studenti, kteří v šetření mapují také retrospektivní pohled (2. stupeň základní školy, střední škola) na výskyt daného rizikového jevu, byla k pětibodové škále přiřazena možnost „nevím/nevybavuji si“ (N; 99). Pokud respondent zvolil možnost „nevím/nevybavuji si“, tak byla jeho odpověď vyřazena z výsledků (viz N – chybějící).

Posuzovací škály byly vztaženy ke konkrétním rizikovým jevům v částech II-IV. Každá z těchto částí obsahuje rizikové jevy reálného prostředí a rizikové jevy virtuálního prostředí, které jsou v tomto případě pojímány jako analogie. Pro vyšší míru efektivnějšího testování je v každé části stejný počet „reálných“ a „virtuálních“ jevů. Důležitým aspektem je, že i když jsou posuzovací škály vztaženy ke konkrétním jevům, výzkumného šetření je testováno hromadně, a to všech zmiňovaných oblastech.

Část zabývající se závislostním užíváním obsahuje rizikové jevy, jejichž nadměrné a dlouhodobé užívání může vést k určitému škodlivému návyku (závislosti). Mezi rizikové reálné jevy je řazeno: užívání alkoholu (Q7), kouření cigaret (Q8), kouření marihuany (Q9), užívání tvrdých drog (Q10) a také nelátková forma gambling (Q11). Virtuálními rizikovými jevy byly zvoleny: užívání internetu a sociálních sítí (Q12), užívání mobilního telefonu, počítače a dalších IKT (Q13), gaming (Q14), sledování televize, filmů a seriálů (Q15) a online gambling (Q16).

Druhá část dotazníku se orientuje na negativní jevy v psychosociální oblasti. Mezi tyto jevy se řadí především takové projevy chování, které mají úzkou vazbu k různým formám agrese. Mezi negativní psychosociální jevy v reálném prostředí byla zařazena šikana (Q17), stalking (Q18), otevřené projevy intolerance (Q19), kriminalita a delikvence (Q20). Analogickými formami v kyberprostoru jsou v tomto případě kyberšikana (Q21), kyberstalking (Q22), projevy intolerance v prostředí internetu a sociálních sítí (Q23) a kyberkriminalita (Q24).

Poslední část dotazníku byla věnována jevům, které se týkají rizikového sexuálního chování. Mezi reálné jevy byl zařazen nechráněný sex (Q25), střídání sexuálních partnerů (Q26) a rizikové sexuální praktiky (Q27). Mezi jevy, jež se vztahují k virtuálnímu prostředí, byl zvolen sexting, konkrétně v podobě sdílení erotického materiálu na internet (Q28) a odesílání vlastního erotického materiálu (Q29). K těmto položkám byl rovněž zařazen kybersex (Q30).

Respondenti tedy měli ve třech oblastech a ve dvaceti čtyřech položkách za úkol mapovat své rizikové chování, respektive chování, které vzešlo z jejich iniciativy. V takovém případě je možné říci, že se jedná o tzv. self-reportový výzkum.

Self-report je metoda založená na anonymní výpovědi respondenta, který subjektivně vypovídá „o sobě formou sebehodnocení (vědomé prožívání vlastní sociální pozice) nebo sebezposouzení (představa sebe sama v určité reálné nebo imaginární situaci, či při hypotetických volbách řešení této situace). Jde buď o výpověď o tom, co si zkoumaná osoba myslí (nebo myslela), jak se cítí (nebo cítila), k čemu se přiklání (nebo přikláněla), jak jedná (nebo jednala) v dané situaci“ (Cejp, 2018, s. 110).

Self-report se využívá především v kriminologickém výzkumu, kdy se zkoumá, zdali se jedinec v minulosti (retrospekce) dopustil nějakého trestného činu. U mládeže nehovoříme o kriminalitě, ale o páchání delikventních činů. Při self-reportu však není důležité, zda byl pachatel po spáchání trestného či delikventního činu dopaden a potrestán. Hlavní výhodou této metody je možnost získat informace o rozsahu kriminálního (delikventního) chování v populaci či konkrétní skupině respondentů. K výhodám také patří schopnost zachytit i jiné formy problémového chování, jež mohou s kriminalitou (delikvencí) korelovat. V případě mládeže jde například o užívání návykových látek či záškoláctví (srov. s Moravcová, Podaná, Buriánek et al., 2015, s. 14; Cejp, 2018, s. 110-111). Self-reportová metoda se využívání hlavně ve formě dotazníkového šetření, které bylo zrealizováno i v našem případě.

Bylo již řečeno, že na hlavní položky dotazníku (Q7-Q30) respondenti odpovídali pomocí škálových odpovědí. Aby bylo možné říci, že se jedná o dobré měření, je nutné zjistit, jaká je reliabilita takového měření. Reliabilitou (tj. spolehlivost a přesnost měření) se rozumí „stupeň shody výsledků, nebo měření výsledků jedné osoby nebo jednoho objektu provedeného za stejných podmínek. U testů složených z mnoha položek odpovídá konzistenci hodnot různých podmnožin položek mezi

sebou“ (Hendl, 2004, s. 48). Stupeň reliability se vyjadřuje koeficientem reliability, tedy číslem, které může nabývat hodnot od 0 do +1, přičemž 0 vyjadřuje nulový stupeň reliability a +1 vyjadřuje maximální (ideální) stupeň reliability. V tomto případě byla reliability dotazníku zkoumána jako vnitřní konzistence. Pro její stanovení byl využit Cronbachův koeficient α . Uvádí se, že obvykle požadovaná hodnota tohoto koeficientu je pro výzkumné šetření vyšší než 0,7. Tento požadavek byl splněn.

Reliability výzkumného šetření zkoumala stupeň shody měření výsledků jedné osoby (respondenta) provedeného za stejných podmínek. Když se zaměříme na reliability všech položek (72 položek) dotazníku, vychází nám poměrně vysoká hodnota Cronbach $\alpha = 0,893$. V případě, že je zkoumána reliability pro konkrétní věkové kategorie (období školní docházky), vychází pro jednotlivých 24 položek hodnoty:

- Cronbach α (období 2. stupně ZŠ) = 0,766;
- Cronbach α (období SŠ) = 0,777;
- Cronbach α (období VŠ) = 0,766.

Všechny hodnoty Cronbach α pro položky zaměřené na jednotlivá období školní docházky splňují požadovanou hodnotu koeficientu, tedy vyšší než 0,7.

Pro zjištění výsledků výzkumného šetření a verifikaci výzkumných hypotéz jsou použity tzv. statistické testy významnosti, kterými se ověřuje, zda „mezi proměnnými existuje vztah (závislost, souvislost, rozdíl). Výsledkem testů významnosti je rozhodnutí, zda mezi jevy existuje tzv. statisticky významný vztah. Pokud je výsledek výzkumu statisticky významný (signifikantní), znamená to, že je velmi nepravděpodobné, že by byl způsoben náhodou“ (Chráska, 2016, s. 63).

Prokázání statisticky významného vztahu se odvíjí od signifikance, tj. významnosti. Signifikance značí pravděpodobnost (riziko), že se dopustíme chyby, tedy že odmítneme platnou nulovou hypotézu. Platí, že čím nižší je pravděpodobnost chyby, tím je větší statistická významnost. Pro správnou interpretaci výzkumného šetření slouží následující:

- vysoká hodnota signifikance (tj. $\alpha > 0,05$) – držíme nulovou hypotézu, neexistuje vztah mezi proměnnými;
- nízká hodnota signifikance (tj. $\alpha < 0,05$) – zamítáme nulovou hypotézu, existuje vztah mezi proměnnými.

Pro zjišťování signifikance se využívá interval spolehlivosti, tudíž riziko možné chyby. Obvykle se používá 95% interval spolehlivosti, hovoří se, že hypotéza je testována na hladině významnosti 0,05 (5% riziko chyby). Pokud se používá 99% interval spolehlivosti, je hypotéza testovaná na hladině významnosti 0,01 (1% riziko chyby) (srov. s Mareš, Rabušic, Soukup, 2015, s. 227).

Výzkumné šetření operuje se dvěma statistickými testy významnosti. Pro segment A, ve kterém je zjišťována prevalence rizikového chování ve vztahu k pohlaví respondentů, je používán t-test. Segment B, vztažený k věkovým kategoriím, používá korelační analýzu. Oba statistické testy významnosti byly používány ve speciálním statistickém systému IBM SPSS.

T-test, neboli testování hypotézy o shodě dvou populačních průměrů, je testem statistické významnosti rozdílu dvou středních hodnot (aritmetických průměrů). Řeší se tedy, zda jsou dva populační průměry stejné nebo zda mezi nimi není rozdíl. Konkrétně je využit t-test pro dva nezávislé výběry (Independent-Samples T Test), který „srovnává průměry dvou skupin případů a ukazuje, zdali se statisticky liší dva parametry (dva populační průměry).“ T-test probíhá ve dvou krocích. Nejdříve se zjišťuje, zdali pravděpodobnostní výběry mají či nemají stejný rozptyl (Equal variances assumed x Equal variances not assumed). K tomu se používá Leveneho test (F-test). Dle výsledku F-testu se pokračuje v testování pomocí t-testu (Mareš, Rabušic, Soukup, 2015, s. 214/217).

Korelační analýza je dalším typem statistického testu, který se používá pro posuzování těsnosti vztahu mezi proměnnými. Korelací se tedy rozumí „míra stupně asociace dvou proměnných. Říkám, že dvě proměnné jsou korelované (resp. asociované), jestliže hodnoty jedné proměnné mají tendenci se vyskytovat společně s určitými hodnotami druhé proměnné“ (Hendl, 2004, s. 240).

Míru asociace vyjadřuje tzv. korelační koeficient, který nabývá hodnot v rozsahu $\langle -1; +1 \rangle$. „Vztah mezi proměnnými je tím těsnější (a tím více působí jedna na druhou), čím více se absolutní hodnota koeficientu blíží jedné“ (Mareš, Rabušic, Soukup, 2015, s. 274). V našem případě je použit koeficient pořadové korelace Kendalllovo *tau b*.

Jelikož může korelační koeficient nabývat různých hodnot, a to od -1 do $+1$, je vhodné pro jeho interpretaci využívat klasifikaci (tab. 7), jež ukazuje, co je nízká a co vysoká korelace.

Tab. 7: Interpretace hodnot korelačního koeficientu

Hodnota korelace	Interpretace souvislosti
0,01 – 0,09	triviální, žádná
0,10 – 0,29	nízká až střední
0,30 – 0,49	střední až podstatná
0,50 – 0,69	podstatná až velmi silná
0,70 – 0,89	velmi silná
0,90 – 0,99	téměř perfektní

Zdroj: Mareš, Rabušic, Soukup, 2015, s. 291

Z tabulky je patrné, že čímž vyšší bude výsledek korelačního koeficientu, tím vyšší bude vztah (souvislost) mezi proměnnými.

Data (výsledky) získaná z výzkumného šetření jsou za využití popsaných testů statistické významnosti zpracována pomocí četnostních tabulek, grafů a tabulek s charakteristikami poloh (aritmetický průměr, medián, modus) a charakteristikami rozptýlení (směrodatná odchylka).

5.3 Sběr dat a výzkumný vzorek

Sběr dat pro účely kvantitativně orientovaného výzkumného šetření probíhal v únoru 2019. Pro možnost rychlého šíření dotazníku a sběr dat byl využit nástroj Formuláře Google, který dostupností online umožňuje snadný přístup k dotazníku, poskytuje možnost vyplnění za časový interval, který respondentovi vyhovuje, ale rovněž zachovává anonymitu respondenta.

Cílovou skupinou se pro výzkumné šetření stali vysokoškolští studenti, jež jsou v našem případě pojímáni jako skupina, u které není zcela v dostatečné míře zjištěn výskyt rizikového chování, a to jak v reálném, tak i virtuálním prostředí. Jelikož má cílová skupina blízko ke kybergeneraci a používání informačních a komunikačních technologií je jí více než vlastní, je online dotazník pojímán jako vhodný nástroj k získání výzkumných dat.

Výběr respondentů, tedy studentů vysokých škol, proběhl za použití metody sněhové koule (ang. snowball sampling method). Tato metoda výběru bývá někdy označována jako řetězový, referenční nebo záměrný výběr.

Jedná se o typ nepravděpodobnostního (nenáhodného) výběru, do kterého nemají šanci se zařadit všechny jednotky příslušící k cílové skupině. Metoda sněhové koule je založena také na bázi dostupnosti a spočívá ve vyhledávání několika osob a následném „nabalování“ respondentů podle doporučení předchozích respondentů (srov. s Vojtíšek, 2012, s. 21; Řehák, 2018, online).

Dotazníkové šetření bylo cíleno především na studentky a studenty vysokých škol v prezenční formě studia. Pro platnost odpovědi byla stanovena následující kritéria:

- věk respondenta v rozmezí 19-26 let – ten byl z důvodu participace studentů medicíny později rozšířen do rozmezí 19-28 let;
- uvedení názvu momentálně studované vysoké školy.

Výzkumného šetření se online formou zúčastnilo celkově 1853 respondentů. Po kontrole sesbíraných odpovědí bylo z výzkumného šetření vyřazeno 111 respondentů. Důvodem vyřazení bylo nesplnění stanovených kritérií: respondenti nespádali do věkového rozmezí nebo neuvedli název studované univerzity. Z výzkumného vzorku byli vyřazeni také respondenti, kteří uvedli, že jsou zatím stále studenty střední školy, anebo jsou absolventy vysoké školy. Validní výzkumný vzorek je tak zastoupen 1742 respondenty.

Na základě získaných odpovědí z první části dotazníku je možné vyčíst charakteristiky výzkumného vzorku, které jsou uvedeny v následujících přehledových tabulkách.

Tab. 8: **Struktura respondentů dle pohlaví**

Pohlaví	Absolutní četnost	Relativní četnost
Muži	702	40,3 %
Ženy	1040	59,7 %

Do výzkumné šetření se zapojilo 1742 respondentů. Z toho celkem 702 mužů – studentů vysokých škol (40,3 %) a celkově 1040 žen – studentek vysokých škol (59,7 %). Je očividné, že výzkumný vzorek je v nadpoloviční většině tvořen studentkami vysokých škol.

Tab. 9: **Struktura respondentů dle věku**

Věk	Absolutní četnost	Relativní četnost
19	115	6,6 %
20	352	20,2 %
21	334	19,2 %
22	278	16,0 %
23	284	16,3 %
24	165	9,5 %
25	12	6,9 %
26	60	3,4 %
27	17	1,0 %
28	17	1,0 %

Výzkumné šetření je reprezentováno studentkami a studenty vysokých škol ve věkovém rozmezí 19-28 let. Průměrný věk respondentů činí 22 let. Z tabulky 9 lze vyčíst, že nejvíce se zapojilo studentů ve věku 20 let (20,2 %) a 21 let (19,2 %). Následovali respondenti ve věku 22 let a 23 let. Po sečtení četností dostáváme výsledek, že výzkumný soubor je v 71,7 % (absolutní četnost 1248) zastoupen mladší věkovou skupinou, konkrétně ve věkovém rozmezí 20-23 let.

Tab. 10: **Struktura respondentů dle studijního oboru**

Studijní obor	Absolutní četnost	Relativní četnost
Humanitní	229	13,1 %
Společenskovední	494	28,4 %
Obchod, administrativa, právo	92	5,3 %
Přírodní	308	17,7 %
Technické	474	27,2 %
Zdravotní	145	8,3 %

Respondenty je možné strukturovat také podle univerzity, ve které se momentálně vzdělávají. Výzkumný soubor je nejvíce zastoupen studenty

společenskovedních oborů (28,4 %) a technických oborů (27,2 %). Naopak nejméně se výzkumného šetření zúčastnilo studentů, jejichž studijní obor je zaměřen na obchod, administrativu či právní vědu (5,3 %).

Výzkumný vzorek lze dále strukturovat podle studované univerzity. Do výzkumného šetření se zapojili studenti z 24 českých univerzit, konkrétně z 18 veřejných univerzit a 6 univerzit soukromých. Nejvíce se zapojilo studentů z Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (33,75 %), Technické univerzity v Liberci (14,75 %), Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava (14,75 %) a z Univerzity Hradec Králové (13,43 %). Detailnější struktura respondentů podle studované univerzity se nachází v příloze 2.

Pro zjištění více sociodemografických informací o výzkumném souboru byly do dotazníku zařazeny i otázky, které se dotazují na konkrétní respondentovo bydliště. Otázky byly do šetření zařazeny z důvodu pozdějšího využití. Momentálně s nimi nebude operováno. Pro zajímavost jsou výsledky uvedeny v příloze 3 a příloze 4.

5.4 Výsledky výzkumného šetření

Následují výsledky výzkumného šetření, které zjišťují retrospektivní a současný stav prevalence rizikového chování v reálném a virtuálním prostředí ve vztahu k pohlaví a věku respondentů. Tím, že je výzkumné šetření zaměřené na dvě prostředí, výsledky umožňují určit, jaké rozdíly se v rizikovém chování ve vztahu k prostředí u výzkumného vzorku vyskytují.

Výzkumné šetření přináší ojedinělý pohled na rizikové chování, jelikož neprezentuje výsledky výskytu konkrétních rizikových jevů, ale výsledky výskytu rizikových oblastí, které obsahují jednotlivé rizikové jevy (viz podkapitola 5.2 Metodologie výzkumného šetření; příloha 1).

Diplomová práce tak ve výzkumném šetření prezentuje prevalenci rizikového chování, která je vyhodnocena hromadně, přičemž bere v potaz proměnné, tedy jednotlivá prostředí, pohlaví a věkové kategorie.

Výsledky jsou rozděleny do dvou segmentů. První segment se zabývá prevalencí rizikového chování ve vztahu k pohlaví a za pomoci statistického testu významnosti – t-testu pro dva nezávislé výběry testuje a odpovídá na statistické hypotézy H1-H6. Druhý segment vypovídá o prevalenci rizikového chování ve vztahu k věkovým

kategoriím. Tento segment tak prezentuje retrospektivní i současný stav prevalence rizikového chování u jednoho výzkumného souboru. Statistické hypotézy H7-H12 jsou testovány korelační analýzou.

Segment A: Prevalence rizikového chování & pohlaví

Prevalence rizikového chování je v tomto případě zaměřena na zjištění pouze současného stavu. Současný stav prevalence určuje, v jakém prostředí se studenti a studentky vysokých škol projevují rizikově.

Segment A operuje s odpověďmi, které se vztahují jen na vysokoškolské období. Výsledky jsou testovány t-testem a prezentovány v tabulkách. V tabulkách jsou využívány zkratky: N (absolutní četnost), M (průměr) a SD (směrodatná odchylka).

Tab. 11: Závislostní chování ve vztahu k prostředí

		Reálné prostředí	Virtuální prostředí
N	Platné	1730	1725
	Chybějící	12	17
Průměr		1,7849	3,3724
Medián		1,6000	3,4000
Modus		1,40	3,40
Směrodatná odchylka		,53997	,52948

Tabulka 11 pomocí deskriptivní statistiky uvádí výsledky závislostního chování. Na první pohled je patrné, že respondenti vykazují velmi nízkou míru rizikovosti v reálném prostředí. V případě reálného prostředí nicméně pozorujeme, že průměr odpovědí činí 1,7849. Víme, že průměr je velmi náchylný na krajní hodnoty, proto se můžeme zaměřit na medián, který činí 1,6000. Z hodnot vyplývá, že se pohybujeme na škále mezi odpověďmi „nikdy“ (1) a „jen jednou“ (2). Vysokoškoláci tak mají více méně nulové sklony k závislostnímu chování v reálném prostředí. V případě, že bychom se orientovali na relativní četnosti (viz příloha 5), zjišťujeme, že více než polovina respondentů (63,5 %) v současné době nemá sklony k závislostnímu chování. Ostatní hodnoty se pohybují mezi 8,0-18,8 %, přičemž k občasnému závislostnímu chování se přiklonilo 18,8 % respondentů.

Závislostní chování ve virtuálním prostředí již vykazuje jiné hodnoty oproti prostředí reálnému. Průměr odpovědí činí 3,374 a medián 3,4000. Pohybujeme se tedy na škále odpovědí „občas“ a „často“. S odkazem na relativní četnosti (viz příloha 6) však pozorujeme, že hodnoty jsou oproti průměru rozdílné. Nejvíce respondentů se přiklonilo k odpovědi „pravidelně“ (36,4 %) a „nikdy“ (23,5 %).

Soudíme, že současní vysokoškoláci mají momentálně blíže k aktivitám ve virtuálním prostředí. Je nutné mít na paměti, že v případě zvolení jiných baterií rizikových jevů bychom mohli dojít k jiným výsledkům. Současně by výsledky mohly být rozdílné, pokud by byly jevy zkoumány odděleně.

Tab. 12: Závislostní chování ve vztahu k prostředí a pohlaví

	Pohlaví	N	M	SD
Závislostní chování v reálném prostředí¹	Muž	696	1,8330	,58263
	Žena	1034	1,7524	,50697
Závislostní chování ve virtuálním prostředí²	Muž	696	3,4868	,56746
	Žena	1029	3,2950	,48745

Pozn.: t-test: sig¹. ,003; sig². ,000

Tabulka 12 zobrazuje rozdíly mezi průměry výskytu závislostního chování u mužů a žen. Testujeme hypotézy H1 a H2:

H1: Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a závislostním chováním v reálném prostředí.

Průměry testujeme pomocí F-testu, ze kterého vyplývá sig. 0,000. Výsledek signifikance umožňuje zamítnout nulovou hypotézu, která tvrdí, že průměry se od sebe neodlišují. Následuje t-test, jehož výsledkem je sig. 0,003, která je nižší než 0,05. Docházíme k závěru, že lze odmítnout nulovou hypotézu, a proto je **hypotéza H1 přijata**. Mezi pohlavím a závislostním chováním v reálném prostředí existuje statisticky významný rozdíl, i když jsou hodnoty nízké.

H2: Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a závislostním chováním ve virtuálním prostředí.

Průměry testujeme pomocí F-testu, ze kterého vyplývá sig. 0,000. Výsledek signifikance umožňuje zamítnout nulovou hypotézu. Provedený t-test nabývá

sig. 0,000, která je nižší než 0,05. Docházíme k závěru, že lze odmítnout nulovou hypotézu, a proto je **hypotéza H2 přijata**. Mezi pohlavím a závislostním chováním ve virtuálním prostředí existuje statisticky významný rozdíl.

Testováním hypotéz H1 a H2 je prokázáno, že záleží na tom, jaké pohlaví se dopouští rizikových aktivit. Z průměrů vyplývá, že mezi současnými vysokoškoly jsou rizikovější skupinou muži. Ti mají vyšší tendence k závislostnímu chování, a to jak v reálném, tak i virtuálním prostředí.

Tab. 13: **Negativní jevy v psychosociální oblasti ve vztahu k prostředí**

		Reálné prostředí	Virtuální prostředí
N	Platné	1728	1729
	Chybějící	14	13
Průměr		1,1043	1,1063
Medián		1,0000	1,0000
Modus		1,00	1,00
Směrodatná odchylka		,32741	,36762

Tabulka 13 pomocí deskriptivní statistiky uvádí výsledky, které se zaměřují na výskyt negativních jevů v psychosociální oblasti. Rizikové chování v reálném i virtuálním je v „období vysokoškolské docházky“ de facto nulové, což dokazují hodnoty průměru, mediánu i modu.

S ohledem na relativní četnosti můžeme pozorovat, jaké odpovědi jsou na škále nejvyšší a nejnižší. V reálném prostředí (viz příloha 7) se 94 % vysokoškoláků nedopouští žádného škodlivého jednání. S možnou vzrůstající mírou takového jednání, klesá rovněž relativní četnost daného jednání. Relativní četnosti dosažené pro virtuální prostředí (viz příloha 8) jsou téměř shodné s předchozími četnostmi. Vysokoškoláci jsou ve virtuálním prostředí dokonce méně rizikovější než v reálném prostředí.

Tab. 14: Negativní jevy v psychosociální oblasti ve vztahu k prostředí a pohlaví

	Pohlaví	N	M	SD
Negativní jevy v psychosociální oblasti v reálném prostředí ¹	Muž	693	1,1703	,40616
	Žena	1035	1,0601	,25254
Negativní jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí ²	Muž	693	1,1685	,46014
	Žena	1036	1,0647	,28240

Pozn.: t-test: sig¹. ,000; sig². ,000

Tabulka 14 zobrazuje rozdíly mezi průměry výskytu negativních psychosociálních jevů u současných studentů a studentek. Testujeme hypotézy H3 a H4:

H3: Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a negativními jevy v psychosociální oblasti v reálném prostředí.

Provedením F-testu vychází sig. 0,000, lze tedy zamítnout nulovou hypotézu. Následuje t-test, jehož výsledkem je opět sig. 0,000. Nulovou hypotézu zamítáme, a tím je **hypotéza H3 přijata**. I přes téměř nulový výskyt tohoto typu rizikového chování, je prokázán rozdíl mezi pohlavím a negativními jevy v psychosociální oblasti, ke kterým dochází v reálném prostředí.

H4: Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a negativními jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí.

F-test nabývá sig. 0,000. Následuje t-test, jehož hodnota nabývá sig. 0,000. Odmítá se nulová hypotéza a **hypotéza H4 je přijata**. Mezi pohlavím a negativními jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí existuje statisticky významný rozdíl.

Výsledky t-testu prokazují přijetí hypotéz H3 a H4. Ve výzkumném souboru je znovu dokázán statisticky významný vztah mezi rizikovou oblastí virtuálního prostředí a pohlavími. Z průměrů vyplývá, že pokud dochází k nějakému škodlivému jednání ze strany respondentů, častějšími iniciátoři jsou muži. Rizikovitost mužů v reálném prostředí mírně převyšuje jejich rizikovitost ve virtuálním prostředí.

Tab. 15: Rizikové sexuální chování ve vztahu k prostředí

		Reálné prostředí	Virtuální prostředí
N	Platné	1726	1738
	Chybějící	16	4
Průměr		1,6653	1,2244
Medián		1,3333	1,0000
Modus		1,00	1,00
Směrodatná odchylka		,78615	,46707

Tabulka 15 pomocí deskriptivní statistiky přináší výsledky o rizikovém sexuálním chování vysokoškoláků. Při porovnání průměrných hodnot a mediánů lze usuzovat vyšší míru rizikového sexuálního chování v reálném prostředí. Záleží však, zdali k danému chování u výzkumného souboru opravdu dochází, jelikož hodnoty průměrů pro obě prostředí jsou opět na velmi nízké úrovni.

Relativní četnosti (viz příloha 9 a 10) ukazují, že nadpoloviční většina vysokoškoláků se nepodrobuje rizikům v sexuální oblasti. Odpověď „nikdy“ byla pro reálné prostředí označena v 66,9 % případů a pro virtuální prostředí v 86,4 % případů.

Tab. 16: Rizikové sexuální chování ve vztahu k prostředí a pohlaví

	Pohlaví	N	M	SD
Rizikové sexuální chování v reálném prostředí ¹	Muž	695	1,7381	,85229
	Žena	1035	1,6162	,73460
Rizikové sexuální chování ve virtuálním prostředí ²	Muž	696	1,2480	,54780
	Žena	1029	1,2085	,40328

Pozn.: t-test: sig¹. ,002; sig². ,103

Tabulka 16 přináší rozdíly mezi průměry prevalence rizikového sexuálního chování. Testujeme hypotézy H5 a H6:

H5: Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a rizikovým sexuálním chováním v reálném prostředí.

F-test na hodnotě sig. 0,000. Následuje t-test, jehož výsledkem je sig. 0,002. Signifikance je nižší než 0,05. Je možné odmítnout nulovou hypotézu a konstatovat,

že **hypotéza H5 je přijata**. Ve výzkumném souboru existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a rizikovým sexuálním chováním v reálném prostředí. V případě rizikových sexuálních aktivit představují muži – vysokoškoláci rizikovější skupinu.

H6: Existuje statisticky významný vztah mezi pohlavím a rizikovým sexuálním chováním ve virtuálním prostředí.

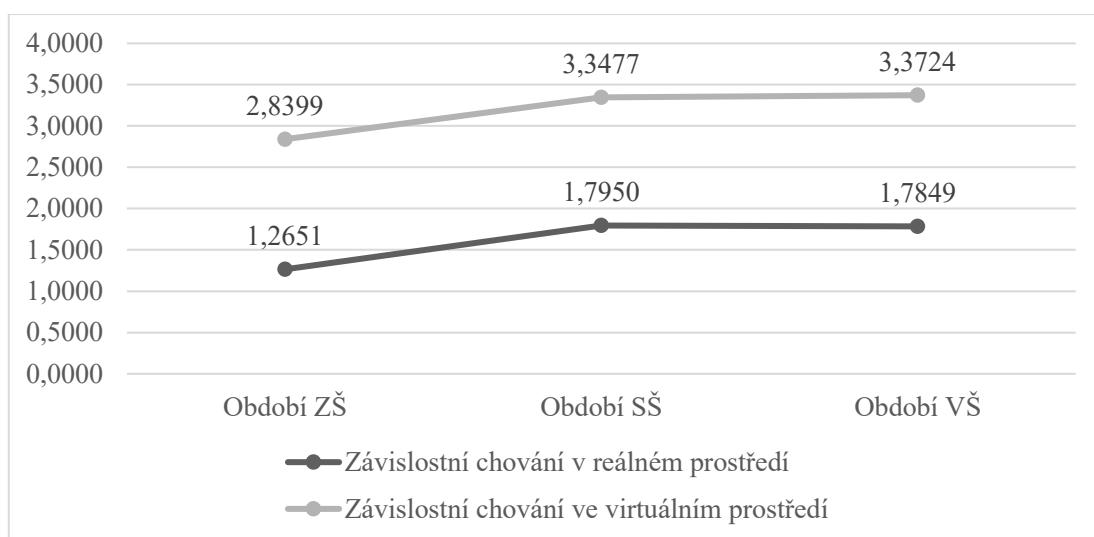
Průměry testujeme pomocí F-testu, ze kterého vyplývá sig. 0,000. Výsledek signifikance umožňuje zamítnout nulovou hypotézu. Provedený t-test však nabývá hodnoty sig. 0,103, tedy vyšší než 0,05, což vede k situaci, kdy není možné nulovou hypotézu odmítnout. **Hypotéza H6 je odmítnuta**. Mezi pohlavím a rizikovým sexuálním chováním neexistuje statisticky významný vztah. Hodnoty průměrů jsou srovnatelné a není možné dojít ke statisticky významnému rozdílu.

T-testy provedené pro hypotézy H5 a H6 dokládají odlišné výsledky. H5 je i přes malé rozdíly přijata, vysokoškoláci se chovají rizikověji než vysokoškolačky. V případě H6 nebyl prokázán statisticky významný rozdíl, proto lze konstatovat, že pokud dochází k online rizikovým sexuálním aktivitám, dopouštějí se jich muži a ženy ve stejném počtu.

Segment B: Prevalence rizikového chování & věkové kategorie

Segment B přináší výsledky korelační analýzy, ze které je možné posoudit retrospektivní a současný výskyt rizikového chování, ale především těsnost vztahu mezi proměnnými. Korelační koeficienty budou při interpretaci hodnot respektovat souvislosti uvedené v tabulce 7. Před korelacemi se nachází spojnicové grafy vycházející z deskriptivní statistiky a založené na průměrných hodnotách.

Graf 1: Závislostní chování v jednotlivých věkových kategoriích



Z grafu 1 jednoznačně vyplývá, že se vzrůstajícím věkem došlo u výzkumného vzorku také k vyššímu výskytu závislostního chování, a to jak v reálném, tak virtuálním prostředí. Je důležité stále brát v potaz celkově nízký výskyt daného chování, především v reálném prostředí, který může být průměrnými hodnotami mírně zkreslen. Respondenti v drtivé většině případů uvedli, že se závislostního chování v daném období nedopouštěli (viz příloha 5).

U závislostního chování ve virtuálním prostředí (viz příloha 6) je možné zpozorovat především vzrůstající trend, tedy s vyšším věkem měli respondenti vyšší tendence k závislostnímu chování u jevů, které jsou součástí dotazníku.

Tab. 17: Korelace mezi závislostním chováním v reálném prostředí a věkovými kategoriemi

	ZŠ	SŠ	VŠ
ZŠ	–		
SŠ	,400**	–	
VŠ	,277**	,524**	–

Pozn.: Korelace Kendallovo *tau b* průkazné na hladině ** $p < 0,01$; sig. ,000

Tabulka 17 zobrazuje výsledky korelační analýzy, ke které je vztažena následující hypotéza:

H7: Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a závislostním chováním v reálném prostředí.

Korelační analýza Kendallovo τb na 1% hladině významnosti nabývá sig. 0,000. Pokud je hodnota signifikance nižší než 0,05, je možné odmítnout nulovou hypotézu. Z toho vyplývá, že **H7 je přijata**. Statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a závislostním chováním v reálném prostředí i přes nízké hodnoty existuje.

Obecně platí, že čím vyšší je hodnota korelačního koeficientu, tím je vyšší pravděpodobnost, že se dané chování u jedince objeví i ve vyšší věkové kategorii. Z tabulky 17 vyplývá podstatná až velmi silná korelace (0,524) mezi závislostním chováním v období SŠ a období VŠ. Střední až podstatná souvislost (0,400) vychází ze závislostního chování v reálném prostředí mezi obdobími ZŠ a obdobími SŠ. Naopak nízká souvislost, kterou lze vnímat pouze jako náznak souvislosti, lze vypořadovat mezi obdobími ZŠ a obdobími VŠ (0,277).

Tab. 18: **Korelace mezi závislostním chováním ve virtuálním prostředí a věkovými kategoriemi**

	ZŠ	SŠ	VŠ
ZŠ	–		
SŠ	,538**	–	
VŠ	,375**	,671**	–

Pozn.: Korelace Kendallovo τb průkazné na hladině ** $p < 0,01$; sig. ,000

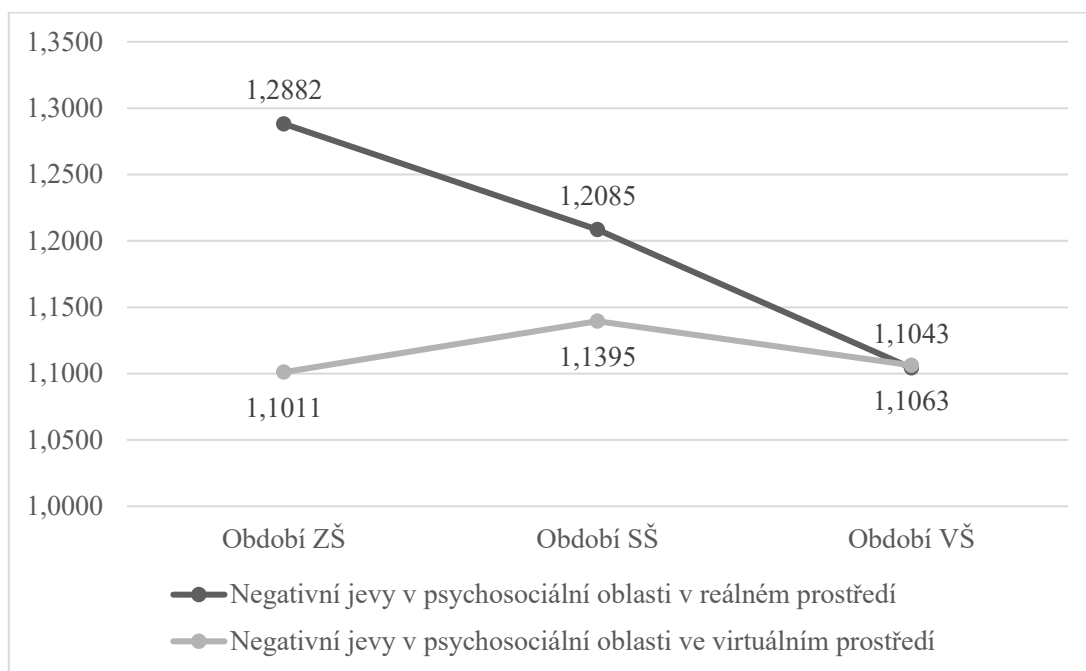
Tabulka 18 zobrazuje výsledky korelační analýzy, ke které je vztažena následující hypotéza:

H8: Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a závislostním chováním ve virtuálním prostředí.

Korelační analýza Kendallovo τb na 1% hladině významnosti nabývá sig. 0,000. Tudiž je možné odmítnout nulovou hypotézu. **Hypotéza H8 je tak přijata**. Mezi online závislostními jevy a věkovými kategoriemi existuje statisticky významný rozdíl. Nejsilnější korelační koeficient daného chování se nachází mezi obdobími SŠ a období VŠ (0,671) a poté mezi obdobími ZŠ a obdobími SŠ (0,538).

V obou případech je prokázána podstatná až velmi silná souvislost mezi obdobími, respektive podstatná až velmi silná pravděpodobnost, že se dané chování objeví i ve vyšší věkové kategorii.

Graf 2: Negativní jevy v psychosociální oblasti v jednotlivých věkových kategoriích



Graf 2 zobrazuje prostřednictvím průměrných hodnot vývojové tendence negativních psychosociálních jevů u daného výzkumného vzorku.

Průměrné hodnoty pro reálné prostředí ukazují, že s přibývajícím věkem dochází ke značnému poklesu v prevalenci onoho rizikového chování. S ohledem na relativní četnosti (viz příloha 7) vidíme, že dochází k poklesu veškeré frekvence tohoto typu jednání. Naopak s přibývajícím věkem roste podíl respondentů, kteří se daného chování nedopouštějí.

Prevalence škodlivých psychosociálních jevů ve virtuálním prostředí (viz příloha 8) je oproti reálnému prostředí nižší. Pouze v období VŠ je průměrná hodnota o 0,002 vyšší. Pokud se však podíváme na relativní četnosti, zjišťujeme, že i přes vyšší průměrnou hodnotu online negativních psychosociálních jevů činí relativní četnost pro odpověď „nikdy“ 94,3 %. U reálného prostředí činí četnost této odpovědi 94 %.

Opět je nutné brát na vědomí, že celková prevalence těchto jevů je pouze ojedinělá. Většina respondentů se napříč věkovými kategoriemi rizikového chování v oblasti negativních psychosociálních jevů nedopouštěla.

Tab. 19: **Korelace mezi negativními jevy v psychosociální oblasti v reálném prostředí a věkovými kategoriemi**

	ZŠ	SŠ	VŠ
ZŠ	–		
SŠ	,484**	–	
VŠ	,329**	,577**	–

Pozn.: Korelace Kendallovo *tau b* průkazné na hladině ** $p < 0,01$; sig. ,000

Tabulka 19 zobrazuje výsledky korelační analýzy, ke které je vztažena následující hypotéza:

H9: Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a negativními jevy v psychosociální oblasti v reálném prostředí.

Korelační analýza Kendallovo *tau b* na 1% hladině významnosti nabývá sig. 0,000. Jelikož je hodnota signifikance nižší než 0,05, zamítáme nulovou hypotézu. Z toho vyplývá, že **hypotéza H9 je přijata**. Je prokázán statisticky významný rozdíl mezi věkovou kategorií a negativními psychosociálními jevy, jež se vyskytují v reálném prostředí.

V případě, že respondenti v reálném prostředí jednali rizikově (šikana, stalking, delikvence apod.), se prokazuje podstatná až velmi silná korelace (0,577) mezi negativním psychosociálním chováním v období SŠ a období VŠ. Střední až podstatná souvislost (0,484) vychází z daného chování v reálném prostředí mezi obdobími ZŠ a obdobími SŠ. Pouze náznak souvislosti (0,329) pozorujeme mezi obdobími ZŠ a obdobími VŠ.

Tab. 20: Korelace mezi negativními jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí a věkovými kategoriemi

	ZŠ	SŠ	VŠ
ZŠ	–		
SŠ	,456**	–	
VŠ	,377**	,659**	–

Pozn.: Korelace Kendallovo *tau b* průkazné na hladině ** $p < 0,01$; sig. ,000

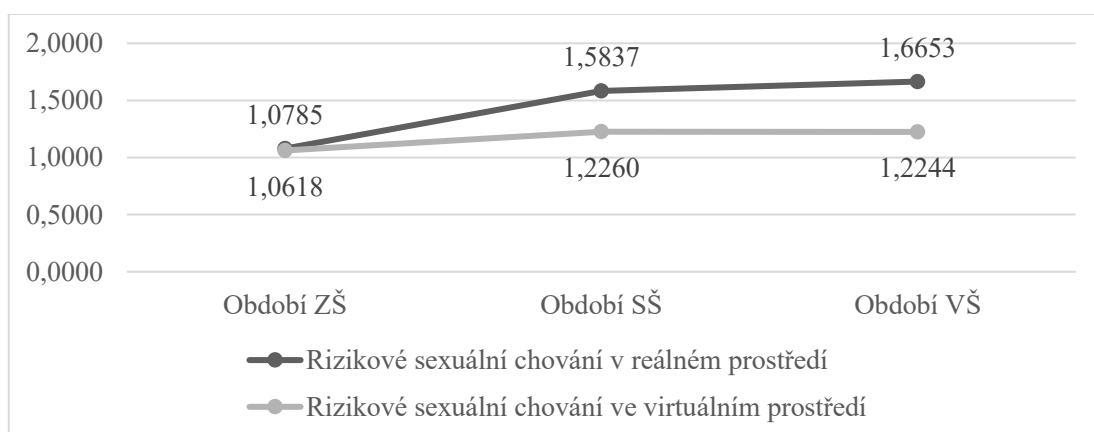
Tabulka 20 zobrazuje výsledky korelační analýzy, ke které je vztažena následující hypotéza:

H10: Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a negativními jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí.

Korelační analýza Kendallovo *tau b* na 1% hladině významnosti nabývá sig. 0,000, čímž se naskytuje možnost zamítnout nulovou hypotézu. Tím pádem je prokázána platnost hypotézy. **H10 je přijata.** Mezi věkovými kategoriemi a online negativními psychosociálními jevy existuje rozdíl, který je statisticky významný.

Nejvyšší hodnoty nabývá korelace mezi obdobím SŠ a obdobím VŠ. Pokud dochází k danému chování během období SŠ, je podstatná až velmi silná pravděpodobnost (0,659), že k danému chování bude docházet i v období VŠ.

Graf 3: Rizikové sexuální chování v jednotlivých věkových kategoriích



Rizikové sexuální chování představuje poslední oblast rizikového chování, jež byla retrospektivním a současným pohledem zkoumána. Graf 3 udává výsledky průměrných hodnot výskytu daného chování. Lze vyzorovat, že pokud

se respondenti určitou mírou v sexuální oblasti rizikově chovají, tento trend se s vyšším věkem zvyšuje. V reálném prostředí je výskyt rizikových jevů oproti online jevům vyšší.

Relativní četnosti pro reálné sexuálně rizikové chování se v odpovědi „nikdy“ se zvyšujícím se věkem snižují (viz příloha 9), a tak dochází ke vzrůstající prevalenci těchto jevů. V některých případech lze vypočítat až 11% nárůst rizikovitosti respondentů. Hlavní rozdíl je mezi věkovou kategorií, jež odpovídá 2. stupni ZŠ a kategorií, která odpovídá období SŠ.

Virtuální sexuálně rizikové chování u výzkumného souboru vykazuje nižší míru výskytu (viz příloha 10). Pokud bychom chtěli pozorovat výsledky pro jednotlivé odpovědi na položkové škále, lze konstatovat, že všechny relativní četnosti pro online rizikové sexuální chování jsou nižší než relativní četnosti pro rizikové sexuální jevy v reálném prostředí.

Tab. 21: **Korelace mezi rizikovým sexuálním chováním v reálném prostředí a věkovými kategoriemi**

	ZŠ	SŠ	VŠ
ZŠ	–		
SŠ	,299**	–	
VŠ	,206**	,480**	–

Pozn.: Korelace Kendallovo *tau b* průkazné na hladině $**p < 0,01$; sig. ,000

Tabulka 21 zobrazuje výsledky korelační analýzy, ke které je vztažena následující hypotéza:

H11: Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a rizikovým sexuálním chováním v reálném prostředí.

Korelační analýza Kendallovo *tau b* na 1% hladině významnosti nabývá sig. 0,000, zamítáme tedy nulovou hypotézu. **Hypotéza H11 je přijata.** Mezi proměnnými existuje statisticky významný vztah. Výskyt rizikového sexuálního chování se odvíjí od věku respondentů.

Korelační koeficienty značí, že i když je prokázán statisticky významný vztah, korelační souvislosti nejsou tak vysoké. Nejvyšší korelační koeficient značí střední

až podstatnou souvislost (0,480) ve výskytu daných rizikových jevů mezi obdobími SŠ a obdobími VŠ. Další koeficienty značí pouze nízkou souvislost mezi danými věkovými kategoriemi (0,206 a 0,299).

Tab. 22: **Korelace mezi rizikovým sexuálním chováním ve virtuálním prostředí a věkovými kategoriemi**

	ZŠ	SŠ	VŠ
ZŠ	–		
SŠ	,317**	–	
VŠ	,222**	,465**	–

Pozn.: Korelace Kendallovo *tau b* průkazné na hladině ** $p < 0,01$; sig. ,000

Tabulka 22 zobrazuje výsledky poslední korelační analýzy. Pro tu je vztažena následující hypotéza:

H12: Existuje statisticky významný vztah mezi věkovou kategorií a rizikovým sexuálním chováním ve virtuálním prostředí.

Korelační analýza Kendallovo *tau b* na 1% hladině významnosti nabývá sig. 0,000. Nulová hypotéza je odmítnuta a **hypotéza H12 je přijata**. Rizikové sexuální chování ve virtuálním prostředí se odvíjí od věku respondenta.

Korelace mezi obdobími SŠ a obdobími VŠ (0,465) značí střední až podstatnou pravděpodobnost výskytu. Stejným způsobem lze konstatovat, že pokud k tomuto typu chování respondentů dochází během období ZŠ, je zde pravděpodobnost, že se budou stejně chovat i v období SŠ (0,317). Mezi obdobími ZŠ a obdobími VŠ je tato pravděpodobnost nízká (0,222).

5.5 Shrnutí výzkumného šetření

Online dotazníkového šetření, které bylo distribuováno v únoru roku 2019, se zúčastnilo 1742 studentů a studentek vysokých škol. Počet respondentů vychází z počtu validních odpovědí. Respondenti měli za úkol ve dvaceti čtyřech, respektive v sedmdesáti dvou, položkách za úkol zmapovat své rizikové chování, a to v jednotlivých obdobích školní docházky (2. stupeň ZŠ, SŠ, VŠ), která jsou obdobou pro věkové kategorie.

Pro výzkumné šetření byl stanoven výzkumný problém ve znění: *Jaká je prevalence rizikového chování v reálném a virtuálním prostředí ve vztahu k pohlaví a věku respondentů?* Cílem šetření bylo zjistit retrospektivní a současný stav prevalence rizikového chování v reálném a virtuálním prostředí ve vztahu k pohlaví a věku respondentů. Dle subjektivního názoru autora práce byl výzkumný problém i cíl výzkumného šetření splněn. Výsledky výzkumného šetření poskytují obraz prevalence rizikového chování u zvolené cílové skupiny.

Segment A poskytuje výsledky pro šest statistických hypotéz, které ověřují statisticky významný vztah mezi pohlavím a rizikovou oblastí v reálném nebo virtuálním prostředí. Výzkumný vzorek je v případě odpovědí na škále 1-5 (bez odpovědí N = „nevím/nevybavuji si“) tvořen cca 700 muži a 1000 žen. V celém segmentu je řešen výskyt rizikového chování pouze pro aktuální období respondentů, tedy pro období docházky na vysoké škole (pro období ve věkovém rozmezí 19 a více let). I přes fakt, že se respondenti výzkumného souboru v drtivé většině případů rizikového chování nedopouštějí, byly prostřednictvím statistického testu významnosti, t-testu, zjišťovány, ale také prokázány existující statisticky významné vztahy mezi proměnnými. Pět ze šesti statistických hypotéz prokázalo statisticky významný rozdíl, tedy že se výskyt daného rizikového chování odvíjí od pohlaví.

Pro tento výzkumný vzorek platí, že muži – současní studenti vysokých škol jsou, v případě dopouštění se rizikových aktivit, skupinou rizikovější. Nejvyšší míra rizikovosti u mužů – respondentů byla odhalena u online závislostního chování, dále u závislostního chování v reálném prostředí a rizikového sexuálního chování v reálném prostředí. Naopak nejméně jsou mužští zástupci výzkumného vzorku riziková v oblasti negativních psychosociálních jevů ve virtuálním prostředí.

Pohledem na ženskou část výzkumného souboru přicházíme ke zjištění, že pokud se ženy chovají rizikově, tak nejvíce v oblastech, ve kterých se nejvíce rizikově projevuje i mužská část výzkumného souboru. Ženy rizikovost nejvíce vykazují v závislostním chování ve virtuálním prostředí, dále v závislostním chování v reálném prostředí a v oblasti rizikového sexuálního chování. Respondentky se nejméně rizikově projevují v oblasti negativních psychosociálních jevů, stejně jako respondenti, nýbrž s tím, že tomu tak není ve virtuálním prostředí, ale naopak v prostředí reálném.

V segmentu A byla odmítnuta pouze hypotéza týkající se statistické významnosti v rizikovém sexuálním chování ve virtuálním prostředí. Pro rizikové jevy v této oblasti platí, že pokud k nim dochází, rozdíl četnosti mezi muži a ženami je nepatrný, respektive průměrné hodnoty výskytu jsou více méně stejné.

Zjištěné výsledky nám v určité míře potvrzují zjištění jiných výzkumů. Iniciátory rizikového chování jsou stále více muži než ženy, nicméně dochází k vyrovnání pohlaví vůči rizikovému chování. Stále platí, že rizikové chování blížíci se závislosti vykazuje nejvyšší výskyt. U našeho výzkumného souboru byl prokázán vyšší výskyt online závislostního chování, nicméně není možné zcela jednoznačně zkonstatovat, že by respondenti byli „závislí“ na virtuálních drogách. Je možné, že výběr položek do této kategorie není zcela ideální.

Segment B byl zaměřen na výskyt rizikového chování vůči věkovým kategoriím, které de facto kopírují období 2. stupně ZŠ, období SŠ a období VŠ. Zároveň se tyto věkové kategorie částečně opírají o fáze adolescence.

Deskriptivně zaměřené výsledky zobrazují, jak se rizikové chování v daném prostředí měnilo v čase. Tím je možné získat aktuální, ale též retrospektivní pohled na rizikové chování u stejného výzkumného vzorku. V případě, že se i přes náchylnost na extrémní hodnoty zaměříme na hodnoty průměrné, nejvyšší „skoky“ v rizikovém chování lze zaznamenat u závislostního chování a rizikového sexuálního chování v reálném prostředí mezi obdobími 2. stupně základní školy a obdobími střední školy. Tato zjištění lze přisuzovat samotnému období adolescence, ve kterém jedinec hledá sám sebe, experimentuje s riziky a snaží se poznat své možnosti a posouvat případné limity. Jako velmi pozitivní věc shledáváme výsledek u negativních psychosociálních jevů v reálném prostředí. S rostoucím věkem totiž u výzkumného souboru dochází ke snižování onoho rizikového chování. V případě posouzení vývojových tendencí mezi obdobími SŠ a obdobími VŠ lze konstatovat velice nízké posuny v rizikovém chování. Hladiny výskytu rizikového chování s rostoucím věkem ve většině případů stagnují.

V segmentu B byly použity korelační analýzy pro testování dalších šesti hypotéz. Všechny stanovené hypotézy byly přijaty. Existuje tedy statisticky významná souvislost mezi proměnnými. Nejvyšší souvislosti byly prokázány mezi obdobími SŠ a obdobími VŠ. Ve všech těchto případech existuje pravděpodobnost, že pokud se jedinec rizikově projevuje v období střední školy, bude se tak projevovat

i v období vysoké školy. Nejvyšší korelace byly prokázány u závislostního chování ve virtuálním prostředí a u negativních jevů v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí. Naopak nejnižší v případě online rizikového sexuálního chování.

Pokud zaměříme optiku na období mezi 2. stupněm ZŠ a obdobím SŠ, dostáváme nejsilnější korelace opět u závislostního chování ve virtuálním prostředí. Nejnižší korelace mezi obdobím ZŠ a SŠ se vyskytuje v případě rizikového sexuálního chování.

Korelace mezi obdobím ZŠ a obdobím VŠ se ve výsledcích též objevují, nicméně jejich hodnoty (korelační koeficienty) jsou tak malé, že lze konstatovat jen náznak souvislosti.

Je možné konstatovat, že výzkumné šetření v naprosté většině přijímá stanovené výzkumné hypotézy. Kladně bylo přijato jedenáct hypotéz (H1-H5, H7-H12), které potvrzují statisticky významný vztah zkoumané oblasti rizikového chování v daném prostředí ve vztahu k pohlaví a věku. Odmítnuta byla pouze jedna hypotéza (H6), jež vyvrací existenci statisticky významného vztahu mezi rizikovým sexuálním chováním ve virtuálním prostředí a pohlavím.

Souhrnně lze respondenty výzkumného šetření řadit mezi jedince, kteří nevykazují žádným způsobem vysokou míru výskytu rizikového chování. Pokud se jedinci rizikového chování dopouštějí, jedná se spíše o jednorázové projevy či projevy, jejichž opakovatelnost se týká pouze malé skupiny respondentů.

Asi jako každé výzkumné šetření, i v tomto šetření jsou brány na vědomí možné limity. Jedním z hlavních limitů může být výběr položek pro jednotlivé rizikové oblasti, jež byly součástí. Připouští se, že pokud by dotazník obsahoval jinou baterii rizikových jevů, mohlo se dojít ke zcela jiným výsledkům. To samé platí v případě, že by nebyly zkoumány rizikové oblasti jako celky. Jestliže by byly předmětem zkoumání konkrétní formy rizikového chování, mohlo se výzkumné šetření lépe opírat o již provedené vědecko-výzkumné studie a projekty.

ZÁVĚR

Diplomová práce se věnovala problematice rizikového chování jakožto fenoménu řady psychologických, pedagogických a sociálních věd. Cílem práce bylo zjistit, jaká je současná, ale též retrospektivní prevalence rizikového chování. Pro výzkumné šetření byli zvoleni studenti a studentky vysokých škol. Pohledem autora práce byl cíl, ale před ním i stanovený výzkumný problém, splněn.

Ve čtyřech teoreticky zaměřených kapitolách bylo snahou provést odbornou rešerši dostupných literárních i internetových zdrojů, která umožňuje čtenáři diplomové práce seznámit se se základními tématy, jež mají úzkou vazbu k rizikovému chování. Tato snaha byla splněna.

První kapitola byla zaměřena jako úvodní vhled do tématu rizikového chování. Kapitola nejdříve představila období adolescence, tedy vývojové období člověka, které je charakteristické především různými změnami, vývojovými úkoly, jež je nutné pro optimální jedincův vývoj splnit, ale rovněž experimentováním s riziky. Tato rizika jsou ohrožující nejen pro samotného adolescenta, nýbrž i pro jeho sociální okolí. Dále byl rozebírán termín rizikové chování, jeho možná vymezení, pojetí a pojmy, jež mají k rizikovému chování obsahově blízko. Ve vztahu k teoriím Richarda Jessora byl představen tzv. syndrom problémového chování. Termín je v dnešní době nahrazen pojmem „syndrom rizikového chování v dospívání“ (SRCH-D). Rizikové chování se jako termín používá také jako náhrada za pojem „sociální patologie“, kterému byl vytýkán jeho značně stigmatizující charakter. V odborném poli se však vyskytuje i názor, že veškeré nežádoucí sociální chování, i to rizikové, je vlastně sociálně patologické. Práce dále pokračovala představením hlavních klasifikací a forem rizikového chování, se kterými je možné se setkat.

Druhá kapitola byla pojata jako „odrazový můstek“ pro další kapitolu. Ve druhé kapitole jsou charakterizována média, sociální a mediální komunikace a různé typologie médií. Stěžejní součástí kapitoly byly poznatky o virtuálním prostředí (kyberprostoru), jež se vlivem konvergence, technizace, informatizace a digitalizace stává stále větším aktérem v životě dětí, mládeže i dospělých. Poslední část kapitoly se věnovala možnému propojení médií se sociální pedagogikou.

Třetí kapitola propojila poznatky první a druhé kapitoly, a tak bylo možné vymezit rizikové chování, jež se odehrává ve virtuálním prostředí. Dále došlo k charakterizování vybraných forem online rizikového chování a nástrah, se kterými

se uživatel virtuálního prostředí může setkat. Závěr kapitoly je věnován přehledové tabulce obsahující formy rizikového chování, jež jsou pro potřeby diplomové práce vnímány jako formy analogické.

Čtvrtá a poslední teoreticky orientovaná kapitola charakterizovala školní docházku a s ní související vzdělávací systém v České republice. Dále byla definována prevence, její možné druhy a souvislosti s různými vědními disciplínami. Pozornost byla také zaměřena na prevenci rizikového chování, jež je ukotvena především legislativními dokumenty Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy.

Poslední kapitola byla věnována výzkumnému šetření, jehož zaměření vychází již z názvu diplomové práce. Zrealizované šetření se orientovalo na zjištění prevalence rizikového chování, a to ve vztahu k reálnému prostředí, virtuálnímu prostředí, pohlaví a věku (věkové kategorii). Pokud se vrátíme ke shrnutí výsledků výzkumného šetření, zjišťujeme, že testováním statistických hypotéz došlo v jedenácti případech z dvanácti k jejich přijetí. V jedenácti kladně přijatých hypotézách byla prokázána existence statisticky významného vztahu mezi proměnnými. Existence takového vztahu nebyla prokázána u rizikového sexuálního chování ve virtuálním prostředí vůči pohlaví respondentů.

Navzdory tomu, že byly téměř všechny hypotézy, krom výše zmiňované, přijaty, prevalence rizikového chování je u výzkumného souboru ve všech sledovaných oblastech téměř nulová. Pokud se jedinci v určitém období chovali rizikově, jednalo se spíše o jednorázové či občasné projevy onoho chování.

Diplomová práce má ze subjektivního pohledu svého autora potenciál k dalšímu využití. Tím, že dotazník obsahoval hned dvacet čtyři položek, bylo by možné důkladnějším testováním jednotlivých forem rizikového chování dojít k daleko více zajímavým zjištěním, která by se vztahovala k vysokoškolským studentům jakožto specifické cílové skupině.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Monografie

BĚLÍK, Václav, HOFERKOVÁ, Stanislava, KRAUS, Blahoslav et al. *Slovník sociální patologie*. Praha: Grada, 2017. 120 s. ISBN 978-80-271-0599-1.

BĚLÍK, Václav a HOFERKOVÁ, Stanislava. *Prevence rizikového chování žáků z pohledu pedagogů*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018. 142 s. ISBN 978-80-7435-726-8.

BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. 200 s. ISBN 80-86861-24-4.

BURTON, Graeme a JIRÁK, Jan. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal, 2001. 391 s. ISBN 80-85947-67-6.

CEJP, Martin. *Kriminologický výzkum: Praktická příručka*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2018. 175 s. ISBN 978-80-7380-743-6.

CIKLOVÁ, Kateřina. *Rizikové chování ve škole s vazbou na legislativní úpravu: Rádce školního metodika prevence*. 2. vyd. Ostrava: EconomPress, 2016. 207 s. ISBN 978-80-905065-9-6.

ČERNÁ, Alena et al. *Kyberšikana: Průvodce novým fenoménem*. Praha: Grada, 2013. 152 s. ISBN 978-80-247-4577-0.

DIVÍNOVÁ, Radana. *Cybersex: Forma internetové komunikace*. Praha: Triton, 2005. 167 s. ISBN 978-80-725-4636-7.

DOLEJŠ, Martin. *Efektivní a včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. 189 s. ISBN 978-80-244-2642-6.

DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej, SUCHÁ, Jaroslava et al. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. 153 s. ISBN 978-80-244-4181-8.

DOLEJŠ, Martin a OREL, Miroslav. *Rizikové chování u adolescentů a impulzivita jako prediktor tohoto chování*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017. 105 s. ISBN 978-80-244-5252-4.

DULOVICS, Mário. *Riziko vzniku mediálních závislostí u žiakov základných a stredných škôl a možnosti ich prevencie z aspektu profesie sociálneho pedagóga*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2012. 94 s. ISBN 978-80-557-0424-1.

DULOVICS, Mário. *Online rizikové správanie u detí a mládeže a možnosti jeho prevencie prostredníctvom mediálnej výchovy*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzita Mateja Bela – Belianum, 2018. 133 s. ISBN 978-80-557-1446-2.

FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: Závažně sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2014. 231 s. ISBN 978-80-247-5046-0.

GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výskumu*. 4., rozš., vyd. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2008. 269 s. ISBN 978-80-223-2391-8.

GILES, David. *Psychologie médií*. Praha: Grada, 2012. 192 s. ISBN 978-80-247-3921-2.

GRĚVNA, Tomáš, SCHEINOST, Miroslav a ZOUBKOVÁ, Ivana et al. *Kriminologie*. 4. vyd. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2014. 536 s. ISBN 978-80-7478-614-3.

HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. 776 s. ISBN 80-7178-303-X.

HENDL, Jan. *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha: Portál, 2004. 584 s. ISBN 80-7178-820-1.

HULANOVÁ, Lenka. *Internetová kriminalita páchaná na dětech: Psychologie internetové oběti, pachatele a kriminality*. Praha: Triton, 2012. 191 s. ISBN 978-80-7387-545-9.

CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: Základy kvantitativního výzkumu*. 2., aktualizované vydání. Praha: Grada, 2016. 256 s. ISBN 978-80-247-5326-3.

JANDOUREK, Jan. *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*. Praha: Grada, 2012. 264 s. ISBN 978-80-247-3679-2.

JIRÁK, Jan a KÖPPLOVÁ, Barbara. *Masová média*. 2., přeprac. vyd. Praha: Portál, 2015. 392 s. ISBN 978-80-262-0743-6.

- KOLÁŘ, Michal. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011. 336 s. ISBN 978-80-7367-871-5.
- KOLÁŘ, Zdeněk et al. *Výkladový slovník z pedagogiky: 583 vybraných hesel*. Praha: Grada, 2012. 192 s. ISBN 978-80-247-3710-2.
- KOLOUCH, Jan. *CyberCrime*. Praha: CZ.NIC, z.s.p.o., 2016. 521 s. ISBN 978-80-88168-15-7.
- KOLOUCH, Jan, BAŠTA, Pavel et al. *CyberSecurity*. Praha: CZ.NIC, z.s.p.o., 2019. 560 s. ISBN 978-80-88168-34-8.
- KOPECKÝ, Kamil. *Rizikové chování studentů Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v prostředí internetu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. 110 s. ISBN 978-80-244-3903-7.
- KOPECKÝ, Kamil et al. *Rizikové formy chování českých a slovenských dětí v prostředí internetu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. 170 s. ISBN 978-80-244-4868-8.
- KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. 2. vyd. Praha: Portál, 2014. 216 s. ISBN 978-80-262-0643-9.
- KRAUS, Blahoslav. *Sociální deviace v transformaci společnosti*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. 210 s. ISBN 978-80-7435-575-2.
- LÉVY, Pierre. *Kyberkultura: Zpráva pro Radu Evropy v rámci projektu „Nové technologie: Kulturní spolupráce a komunikace“*. Praha: Karolinum, 2000. 229 s. ISBN 80-246-0109-5.
- LIPKOWSKI, Otton. *Wychowanie dzieci społecznie niedostosowanych*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1966. 227 s.
- MACEK, Jakub. *Úvod do nových médií*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2011. 71 s. ISBN 978-80-7464-025-4.
- MACEK, Jakub. *Poznámky ke studiím nových médií*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 200 s. ISBN 978-80-210-6476-8.
- MACEK, Petr. *Adolescence*. 2., upr. vyd. Praha: Portál, 2003. 144 s. ISBN 80-7178-747-7.

MAREŠ, Petr, RABUŠIC, Ladislav a SOUKUP, Petr. *Analýza sociálněvědních dat (nejen) v SPSS*. Brno: Masarykova univerzita, 2015. 510 s. ISBN 978-80-210-6362-4.

MARTÍNEK, Zdeněk. *Agresivita a kriminalita školní mládeže. 2.*, aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Grada, 2015. 192 s. ISBN 978-80-247-5309-6.

MATOUŠEK, Oldřich a MATOUŠKOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. 336 s. ISBN 978-80-7367-825-8.

MCLUHAN, Marshall. *Jak rozumět médiím: Extenze člověka*. Praha: Odeon, 1991. 351 s. ISBN 80-207-0296-2.

MCQUAIL, Denis. *McQuail's Mass Communication Theory*. 5th ed. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 2005. 616 pp. ISBN 14-129-0372-6.

MIOVSKÝ, Michal, SKÁCELOVÁ, Lenka, ZAPLETALOVÁ, Jana et al. *Prevence rizikového chování ve školství. 2.*, přepracované a doplněné vyd. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. 328 s. ISBN 978-80-7422-391-4.

MORAVCOVÁ, Eva, PODANÁ, Zuzana, BURIÁNEK, Jiří et al. *Delikvence mládeže: Trendy a souvislosti*. Praha: Triton, 2015. 231 s. ISBN 978-80-7387-860-3.

MORAVEC, Václav. *Média v tekutých časech: Konvergence audiovizuálních médií v ČR*. Praha: Academia, 2016. 188 s. ISBN 978-80-200-2572-2.

MUSIL, Josef. *Sociální a mediální komunikace*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2010. 256 s. ISBN 978-80-7452-002-0.

NIELSEN SOBOTKOVÁ, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014. 152 s. ISBN 978-80-247-4042-3.

PETRUSEK, Miloslav a VODÁKOVÁ, Hana et al. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. 1627 s. ISBN 80-7184-311-3.

ROSENGREN, Karl Erik. *Communication: An Introduction*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 2000. 219 pp. ISBN 0803978375.

SAK, Petr a SAKOVÁ, Karolína. *Mládež na křižovatce: Sociologická analýza postavení mládeže ve společnosti a její úlohy v procesech evropeizace a informatizace*. Praha: Svoboda Servis, 2004. 240 s. ISBN 80-86320-33-2.

SEKOT, Aleš. *Sociologie v kostce*. Brno: Paido, 2004. 206 s. ISBN 80-7315-077-8.

SUCHÝ, Adam. *Mediální zlo – mýty a realita: Souvislost mezi sledováním televize a agresivitou u dětí*. Praha: Triton, 2007. 176 s. ISBN 978-80-7254-926-9.

ŠEVČÍKOVÁ, Anna et al. *Děti a dospívající online: Vybraná rizika používání internetu*. Praha: Grada, 2014. 184 s. ISBN 978-80-247-5010-1.

URBAN, Lukáš, DUBSKÝ, Josef a MURDZA, Karol. *Masová komunikace a veřejné mínění*. Praha: Grada, 2011. 240 s. ISBN 978-80-247-3563-4.

WROCZYŃSKI, Ryszard. *Sociálna pedagogika*. Překlad: Vladimír Košinár. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968. 309 s.

Kapitola v monografii

ČÁP, David. Šikana ve školní třídě. In: KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. s. 151-161. ISBN 978-80-7387-793-4.

ČECH, Tomáš. Prevence. In: MIOVSKÝ, Michal et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování. 2., přeprac. a dopl. vyd.* Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. s. 143-148. ISBN 978-80-7422-391-4.

DĚDKOVÁ, Lenka a MACHÁČKOVÁ, Hana. Dopady kyberšikany. In: ČERNÁ, Alena et al. *Kyberšikana: Průvodce novým fenoménem*. Praha: Grada, 2013. s. 83-103. ISBN 978-80-247-4577-0.

HAMANOVÁ, Jana. Rizikové chování dospívajících v sexuální oblasti. In: KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. s. 236-249. ISBN 978-80-7387-793-4.

HAMANOVÁ, Jana a CSÉMY, Ladislav. Syndrom rizikového chování v dospívání – teoretické předpoklady a souvislosti. In: KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. s. 32-48. ISBN 978-80-7387-793-4.

HARTMANOVÁ, Pavla a ŠMAHAJ, Jan. Člověk a kyberprostor: Co je kyberkultura?. In: ŠMAHAJ, Jan a ZIELINA, Martin, eds. *Úvod do kyberpsychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. s. 29-38. ISBN 978-80-244-4514-4.

CHARVÁT, Miroslav a NEVORALOVÁ, Monika. Protektivní a rizikové faktory. In: MIOVSKÝ, Michal et al. *Prevence rizikové chování ve školství*. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. s. 84-88. ISBN 978-80-7422-391-4.

KABÍČEK, Pavel. Stadia cesty do závislosti. In: KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. s. 49-55. ISBN 978-80-7387-793-4.

LABÁTH, Vladimír. Riziková mládež. In: LABÁTH, Vladimír et al. *Riziková mládež: Možnosti potenciálních změn*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. s. 11-13. ISBN 80-85850-66-4.

MAREŠOVÁ, Alena. Trendy kriminality v České republice v roce 2014 (především z pohledu statistik Policie ČR). In: MAREŠOVÁ, Alena et al. *Analýza trendů kriminality v České republice v roce 2014*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2015. 131 s. ISBN 978-80-7338-150-9.

NEŠPOR, Karel. Problémy způsobené hazardem u dospívajících. In: KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. s. 110-117. ISBN 978-80-7387-793-4.

PELCÁK, Stanislav. Syndrom rizikového chování v dospívání. In: HOFERKOVÁ, Stanislava a PELCÁK, Stanislav. *Budoucí časová perspektiva pubescenta*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. s. 45-56. ISBN 978-80-7435-630-8.

SAK, Petr. Informační společnost – nová fáze evoluce. In: SAK, Petr et al. *Člověk a vzdělání v informační společnosti: Vzdělávání a život v komputerizovaném světě*. Praha: Portál, 2007a. s. 11-36. ISBN 978-80-7367-230-0.

SAK, Petr. Komputerizace společnosti. In: SAK, Petr et al. *Člověk a vzdělání v informační společnosti: Vzdělávání a život v komputerizovaném světě*. Praha: Portál, 2007b. s. 37-90. ISBN 978-80-7367-230-0.

SAK, Petr a SAKOVÁ, Karolína. Digitalizace životního stylu a životního pole člověka. In: SAK, Petr et al. *Člověk a vzdělání v informační společnosti: Vzdělávání a život v komputelizovaném světě*. Praha: Portál, 2007. s. 249-278. ISBN 978-80-7367-230-0.

SPOUSTA, Vladimír. Hromadně sdělovací prostředky a výchova. In: KRAUS, Blahoslav a POLÁČKOVÁ, Věra et al. *Člověk – prostředí – výchova: K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001, s. 61-77. ISBN 80-7315-004-2.

ŠIRŮČKOVÁ, Michaela. Rizikové chování. In: MIOVSKÝ, Michal et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. s. 161-166. ISBN 978-80-7422-391-4.

ŠTEFUNKOVÁ, Michaela. Sociálně patologické jevy. In: MIOVSKÝ, Michal et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. s. 161-166. ISBN 978-80-7422-391-4.

VIKTOROVÁ, Lucie a ZIELINA, Martin. Kyberpsychologie – stručný průvodce oborem. In: ŠMAHAJ, Jan a ZIELINA, Martin, eds. *Úvod do kyberpsychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. s. 7-28. ISBN 978-80-244-4514-4.

Sborníky

CIMMEROVÁ, Tereza, VOSTRČILOVÁ, Monika a KNYTL, Martin. Projekt Blind Love. In: *Socialia 2018. Ohrožení jedince v současné společnosti. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Hradci Králové ve dnech 18. a 19. října 2018*. Dąbrowa Górnicza: Akademia WSB, 2019. (v tisku).

HOFERKOVÁ, Stanislava. Rizikové chování dětí a mládeže v českých výzkumech. In: RASZKOVÁ, Tereza a ŠPRÁCHALOVÁ, Lucie, eds. *Acta sociopathologica IV: Ohrožení dítěte v kontextu společenských změn*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2017. s. 97-108. ISBN 978-80-7435-666-7.

Metodické materiály, příručky a další publikace

CVEČKOVÁ, Magdalena et al. *Rizikové chování dětí a mladistvých: Příčiny, následky, prevence*. Praha: Děťství bez úrazů, o.p.s., 2010. 38 s. Metodická publikace.

KOSTNER, Robert et al. *Mediální výchova v etických souvislostech: Základní témata, informace, pojmy a koncepty*. Praha: Vyšší odborná škola publicistiky, 2015. 40 s. Metodická publikace.

VOJTÍŠEK, Petr. *Výzkumné metody: Metody a techniky výzkumu a jejich aplikace v absolventských pracích vyšších odborných škol*. Praha: Vyšší odborná škola sociálně právní, 2012. 54 s. Studijní text. ISBN 978-80-908109-3-7.

Periodika

FOLTOVÁ, Lucie. Souvislost psychických potíží a rizikového chování adolescentů. In: *Česká a slovenská psychiatrie*. Praha: Česká lékařská společnost J. E. Purkyně, 2012, roč. 108, č. 2, s. 72-79. ISSN 1212-0383.

GÖRZIG, Anke and FRUMKIN, Lara. Cyberbullying experiences on-the-go: When social media can become distressing. In: *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*. Brno: Masaryk University, Faculty of Social Studies, 2013, vol. 7, no. 1, pp. 11-22. ISSN 1802-7962.

HAMANOVÁ, Jana a KABÍČEK, Pavel. Syndrom rizikového chování v dospívání. In: *Zdravotnické noviny, příl. Lékařské listy*. Praha: Strategie, 2001, roč. 50, č. 4, s. 38-40. ISSN 1214-7664.

CHOMYNOVÁ, Pavla, CSÉMY, Ladislav a MRAVČÍK, Viktor. Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) 2015. In: *Zaostřeno*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2016, roč. 14, č. 5, s. 1-16. ISSN 2336-8241.

JESSOR, Richard. Risk Behaviour in Adolescence: A Psychosocial Framework for Understanding and Action. In: *Journal Of Adolescent Health*. New York: Elsevier, 1991, vol. 12, no. 8, pp. 597-605. ISSN 1879-1972.

KACHLÍK, Petr. Analýza chování s rysy závislosti a primární prevence u prezenčních studentů Masarykovy univerzity. In: *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*. Brno: Mendelova univerzita v Brně – Institut celoživotního vzdělávání, 2015, roč. 5, č. 3, s. 45-74. ISSN 1804-526X.

VACULÍK, Martin. Ve světě počítačových her. In: *Psychologie dnes*. Praha: Portál, 2002, roč. 6/2002, č. 6, s. 16-17. ISSN 1211-5886.

VAŠUTOVÁ, Maria a PANÁČEK, Michal. Srovnání tradiční šikany a kyberšikany u vysokoškolských studentů na Ostravské univerzitě v Ostravě. In: *Psychologie a její kontexty*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, roč. 2, č. 2, s. 123-135. ISSN 1805-9023.

VONDRÁČKOVÁ, Petra, VACEK, Jaroslav a GROHMANNOVÁ, Kateřina. Psychoaktivní látky a závislostní chování u vysokoškoláků: Prevalence, vzorce užívání, rizika a možnosti intervence. In: *Zaostřeno na drogy*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2009, roč. 7, č. 4, s. 1-12. ISSN 1214-1089.

WHITE, Claire, GUMMERUM, Michaela and HANOCH, Yaniv. Adolescents' and Young Adults' Online Risk Taking: The Role of Gist and Verbatim Representations. In: *Risk Analysis: An International Journal*. Hoboken: Wiley Blackwell, 2015, vol. 35, no. 8, pp. 1407-1422. ISSN 0272-4332.

Legislativa a legislativní dokumenty

EACEA (Education, Audiovisual and Culture Executive Agency). *The Structure of the European Education Systems 2018/19: Schematic Diagrams*. Eurydice Facts and Figures. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. 36 pp. ISBN 978-92-9492-806-1.

Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2010. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>.

Metodický pokyn ministryně školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikany ve školách a školských zařízeních. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2016. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>.

Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013-2018. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2013. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/28077>.

Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019-2027. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2019. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/narodni_strategie_primarni_prevence_2019_27.pdf.

Zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách). In: *Zákony pro lidi* [online]. © AION CS, s.r.o. 2010-2019 [cit. 2019-04-10]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1998-111?text=Z%C3%A1kon+o+vysok%C3%BDch+%C5%A1kol%C3%A1ch>.

Zákon č. 181/2014 Sb., o kybernetické bezpečnosti a o změně souvisejících zákonů (zákon o kybernetické bezpečnosti). In: *Zákony pro lidi* [online]. © AION CS, s.r.o. 2010-2019 [cit. 2019-03-13]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2014-181>.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). In: *Zákony pro lidi* [online]. © AION CS, s.r.o. 2010-2019 [cit. 2019-04-10]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561/zneni-20190215>.

Internetové zdroje

BARLOW, John. A Declaration of the Independence of Cyberspace. In: *Electronic Frontier Foundation* [online]. 1996 [cit. 2019-03-13]. Available from: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>.

JONES, Ron. Social Media Marketing 101, Part 1. In: *Search Engine Watch* [online]. 2009 [cit. 2019-03-10]. Available from: <https://searchenginewatch.com/sew/opinion/2064413/social-media-marketing-101-part>.

MACEK, Jakub. Kybeprostor (Cyberspace). In: *Revue pro média* [online]. 2003 [cit. 2019-03-13]. Dostupné z: <http://rpm.fss.muni.cz/Revue/Heslar/kyberprostor.htm>.

MORIN, Amy. Overview of Youth At-Risk Behavior. In: *Verywell Mind* [online]. 2019 [cit. 2019-03-20]. Available from: <https://www.verywellmind.com/what-is-youth-at-risk-behavior-2610455>.

OSWALT, Angela. Types Of Media. In: *MentalHelp.net* [online]. 2010a [cit. 2019-03-08]. Available from: <https://www.mentalhelp.net/articles/types-of-media/>.

OSWALT, Angela. Types Of Media Continued. In: *MentalHelp.net* [online]. 2010b [cit. 2019-03-08]. Available from <https://www.mentalhelp.net/articles/types-of-media-continued/>.

ŘEHÁK, Jan. Výběr metodou sněhové koule. In: *Sociologická encyklopedie* [online] 2018 [cit. 2019-04-10]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/V%C3%BDb%C4%9Br_metodou_sn%C4%9Bhov%C3%A9_koule.

SAK, Petr. České kybergenerace mládeže. In: *Parlamentní listy* [online]. 2016 [cit. 2019-03-18]. Dostupné z: <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/nazory-a-petice/Petr-Sak-Ceske-kybergenerace-mladeze-442368>.

VOJTĚCHOVSKÁ, Martina a STRAKOVÁ, Kateřina. Typy médií. In: *MediaGuru* [online]. 2017 [cit. 2019-03-08]. Dostupné z: <https://www.mediaguru.cz/slovník-a-mediatypy/typy-medii/>.

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Tab. 01: Rizikové chování mezi sociální normalitou a sociální patologií.....	21
Tab. 02: Ochranné a rizikové faktory v sociálním kontextu.....	25
Tab. 03: Přehledová tabulka klasifikací rizikového chování.....	30
Tab. 04: Klasifikace online rizik pro uživatele internetu.....	81
Tab. 05: Kyberšikana jako tříložkový komplex.....	87
Tab. 06: Analogické formy rizikového chování.....	92
Tab. 07: Interpretace hodnot korelačního koeficientu.....	112
Tab. 08: Struktura respondentů dle pohlaví.....	113
Tab. 09: Struktura respondentů dle věku.....	114
Tab. 10: Struktura respondentů dle studijního oboru.....	114
Tab. 11: Závislostní chování ve vztahu k prostředí.....	116
Tab. 12: Závislostní chování ve vztahu k prostředí a pohlaví.....	117
Tab. 13: Negativní jevy v psychosociální oblasti ve vztahu k prostředí.....	118
Tab. 14: Negativní jevy v psychosociální oblasti ve vztahu k prostředí a pohlaví..	119
Tab. 15: Rizikové sexuální chování ve vztahu k prostředí.....	120
Tab. 16: Rizikové sexuální chování ve vztahu k prostředí a pohlaví.....	120
Tab. 17: Korelace mezi závislostním chováním v reálném prostředí a věkovými kategoriemi.....	122
Tab. 18: Korelace mezi závislostním chováním ve virtuálním prostředí a věkovými kategoriemi.....	123
Tab. 19: Korelace mezi negativními jevy v psychosociální oblasti v reálném prostředí a věkovými kategoriemi.....	125
Tab. 20: Korelace mezi negativními jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí a věkovými kategoriemi.....	126
Tab. 21: Korelace mezi rizikovým sexuálním chováním v reálném prostředí a věkovými kategoriemi.....	127
Tab. 22: Korelace mezi rizikovým sexuálním chováním ve virtuálním prostředí a věkovými kategoriemi.....	128
Graf 1: Závislostní chování v jednotlivých věkových kategoriích.....	122
Graf 2: Negativní jevy v psychosociální oblasti v jednotlivých věkových kategoriích.....	124
Graf 3: Rizikové sexuální chování v jednotlivých věkových kategoriích.....	126

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Dotazník výzkumného šetření.....	147
Příloha 2: Struktura respondentů dle studované univerzity	153
Příloha 3: Struktura respondentů dle kraje trvalého bydliště.....	154
Příloha 4: Struktura respondentů dle prostředí bydliště.....	154
Příloha 5: Závislostní chování v reálném prostředí (relativní četnosti).....	155
Příloha 6: Závislostní chování ve virtuálním prostředí (relativní četnosti)	155
Příloha 7: Negativní jevy v psychosociální oblasti v reálném prostředí (relativní četnosti).....	156
Příloha 8: Negativní jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí (relativní četnosti).....	156
Příloha 9: Rizikové sexuální chování v reálném prostředí (relativní četnosti).....	157
Příloha 10: Rizikové sexuální chování ve virtuálním prostředí (relativní četnosti)	157

PŘÍLOHY

Příloha 1: Dotazník výzkumného šetření

Dobrý den,

jsem studentem oboru Sociální pedagogika na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové a rád bych Vás touto cestou požádal o vyplnění následujícího dotazníku, jehož výsledky budou součástí praktické části mé diplomové práce s názvem Rizikové chování v reálném a virtuálním prostředí v kontextu školní docházky. Dotazník je zcela **anonymní**. Cílem je zmapovat Vaše rizikové chování v přirozeném a virtuálním prostředí, a to v jednotlivých obdobích školní docházky (2. stupeň ZŠ, SŠ, VŠ). Období školní docházky kopírují věková období.

Předem děkuji za Váš čas.

Martin Knytl

Část I: Sociodemografické informace o výzkumném souboru

V první části dotazníku prosím vyberte jednu z nabízených možností. U otevřených otázek napište Vaši odpověď.

Q1: Uveďte, jakého jste pohlaví.

- a) žena b) muž

Q2: Uveďte Váš věk.

.....

Q3: Vyberte kraj, kde žijete (trvalé bydliště).

- | | |
|--------------------------|------------------------|
| a) Moravskoslezský kraj; | h) Liberecký kraj; |
| b) Zlínský kraj; | i) Ústecký kraj; |
| c) Olomoucký kraj; | j) Karlovarský kraj; |
| d) Jihomoravský kraj; | k) Plzeňský kraj; |
| e) Kraj Vysočina; | l) Jihočeský kraj; |
| f) Pardubický kraj; | m) Středočeský kraj; |
| g) Královéhradecký kraj; | n) Hlavní město Praha. |

Q4: Vyberte, kde jste převážně žili/žijete (trvalé bydliště) v průběhu Vaší školní docházky (od ZŠ po VŠ).

- a) Vesnice;
- b) Město;
- c) Velkoměsto (nad 100 000 obyvatel).

Q5: Uveďte, na jaké univerzitě/vysoké škole momentálně studujete.

.....

Q6: Vyberte zaměření Vašeho studijního oboru.

- a) Humanitní (umění, filozofie, náboženství, jazyky, etika);
- b) Společenskovědní (politologie, psychologie, sociologie, pedagogika, žurnalistika);
- c) Obchod, administrativa a právo (finance, management, správa, marketing, právo);
- d) Přírodní (biologie, matematika, chemie, fyzika, zemědělství, veterinářství);
- e) Technické (strojírenské, IT, výroba a stavebnictví);
- f) Zdravotní (medicína, ošetrovatelství, porodnictví, rehabilitace, farmacie).

Část II: Závislostní chování

Ve druhé části **mapujete své chování, jste jeho iniciátorem**. Vyberte pro výskyt jevu v daném období školní docházky číslo z této škály: **1 = nikdy, 2 = jen jednou, 3 = občas, 4 = často, 5 = pravidelně, N = nevím/nevybavuji si**. Obdobím ZŠ se myslí druhý stupeň ZŠ.

Q	Rizikový jev	Období	1	2	3	4	5	N
Q7	Užívání alkoholu	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q8	Kouření cigaret	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						

Q	Rizikový jev	Období	1	2	3	4	5	N
Q9	Kouření marihuany	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q10	Užívání tvrdých drog (LSD, pervitin, heroin apod.)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q11	Gambling (hrací automaty, hazardní hry v tváří tvář, sázení)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q12	Užívání internetu a sociálních sítí	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q13	Užívání mobilního telefonu, počítače a dalších IKT	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q14	Gaming (hraní online her, počítačové her, her na konzolích, telefonu a jiných zařízeních)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q15	Sledování televize, filmů a seriálů	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q16	Online gambling (online hazardní hry, online sázení apod.)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						

Část III: Negativní jevy v psychosociální oblasti

Ve třetí části **mapujete své chování, jste jeho iniciátorem**. Vyberte pro výskyt jevu v daném období školní docházky číslo z této škály: **1 = nikdy, 2 = jen jednou, 3 = občas, 4 = často, 5 = pravidelně, N = nevím/nevybavuji si**. Obdobím ZŠ se myslí druhý stupeň ZŠ.

Q	Rizikový jev	Období	1	2	3	4	5	N
Q17	Šikana (fyzické útoky, nadávky, obtěžování, vydírání, urážení, provokování, ...)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q18	Stalking (nebezpečné pronásledování)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q19	Otevřené projevy intolerance (extrémismus, xenofobie, rasismus, antisemitismus, homofobie)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q20	Kriminalita a delikvence (krádeže, ničení majetku, sprejerství apod.)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q21	Kyberšikana (nadávky, vyhrožování, zastrašování, obtěžování atp. ve formě zpráv, komentářů, videí za pomoci médií)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q22	Kyberstalking (online nebezpečné pronásledování)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						

Q	Rizikový jev	Období	1	2	3	4	5	N
Q23	Projevy intolerance v prostředí internetu a sociálních sítí (extrémismus, xenofobie, rasismus, antisemitismus, homofobie)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q24	Kyberkriminalita (krádež identity, prolomení hesel, získání osobních údajů, zneužití určitého obsahu, neoprávněné užívání, šíření dětské pornografie, podvody, tvorba škodlivého obsahu atp.)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						

Část IV: Rizikové sexuální chování

V poslední části **mapujete své chování, jste jeho iniciátorem**. Vyberte pro výskyt jevu v daném období školní docházky číslo z této škály: **1 = nikdy, 2 = jen jednou, 3 = občas, 4 = často, 5 = pravidelně, N = nevím/nevybavuji si**. Obdobím ZŠ se myslí druhý stupeň ZŠ.

Q	Rizikový jev	Období	1	2	3	4	5	N
Q25	Nechráněný sex	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q26	Střídání sexuálních partnerů	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q27	Rizikové sexuální praktiky (sex s nezletilým jedincem, sex s neznámým člověkem, skupinový sex, sado-maso praktiky apod.)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						

Q	Rizikový jev	Období	1	2	3	4	5	N
Q28	Sdílení erotického materiálu (fotografie, videa) na internet	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q29	Odesílání vlastního erotického materiálu (fotografie, videa) jiným osobám	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						
Q30	Kybersex (musí docházet k masturbaci všech zúčastněných)	ZŠ						
		SŠ						
		VŠ						

Příloha 2: Struktura respondentů dle studované univerzity

Univerzita	Absolutní četnost	Relativní četnost
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích	588	33,75 %
Technická univerzita v Liberci	257	14,75 %
Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava	257	14,75 %
Univerzita Hradec Králové	234	13,43 %
Ostravská univerzita	154	8,84 %
Univerzita Palackého v Olomouci	66	3,79 %
Slezská univerzita v Opavě	33	1,89 %
České vysoké učení technické v Praze	31	1,78 %
Univerzita Karlova	28	1,61 %
Univerzita Pardubice	24	1,38 %
Masarykova univerzita	21	1,21 %
Vysoká škola finanční a správní, a.s.	10	0,57 %
Univerzita obrany	7	0,40 %
Česká zemědělská univerzita v Praze	6	0,34 %
Vysoká škola ekonomická	6	0,34 %
Vysoké učení technické v Brně	5	0,29 %
Škoda Auto Vysoká škola, o.p.s. – Mladá Boleslav	4	0,23 %
Univerzita Jana Amose Komenského Praha, s.r.o.	2	0,11 %
Veterinární a farmaceutická univerzita Brno	2	0,11 %
Západočeská univerzita v Plzni	2	0,11 %
Akademie múzických umění v Praze	2	0,11 %
Vysoká škola zdravotnická, o.p.s.	1	0,06 %
Vysoká škola regionálního rozvoje a Bankovní institut – AMBIS, a.s.	1	0,06 %
Vysoká škola mezinárodních a veřejných vztahů Praha, o.p.s.	1	0,06 %

Příloha 3: Struktura respondentů dle kraje trvalého bydliště

Kraj	Absolutní četnost	Relativní četnost
Moravskoslezský kraj	353	20,26 %
Zlínský kraj	33	1,89 %
Olomoucký kraj	102	5,86 %
Jihomoravský kraj	33	1,89 %
Kraj Vysočina	102	5,86 %
Pardubický kraj	120	6,89 %
Královéhradecký kraj	178	10,22 %
Liberecký kraj	153	8,78 %
Ústecký kraj	49	2,81 %
Karlovarský kraj	16	0,92 %
Plzeňský kraj	52	2,99 %
Jihočeský kraj	373	21,41 %
Středočeský kraj	139	7,98 %
Hlavní město Praha	39	2,24 %

Příloha 4: Struktura respondentů dle prostředí bydliště

Prostředí bydliště	Absolutní četnost	Relativní četnost
Vesnice	645	37,03 %
Město	875	50,23 %
Velkoměsto (nad 100 000 obyvatel)	222	12,74 %

Příloha 5: Závislostní chování v reálném prostředí (relativní četnosti)

Závislostní chování v reálném prostředí						
Odpověď	ZŠ		SŠ		VŠ	
	N	%	N	%	N	%
Nikdy	7130	82,1	5192	59,7	5520	63,5
Jen jednou	945	10,9	1075	12,4	699	8,0
Občas	504	5,8	1691	19,4	1639	18,8
Často	72	0,8	493	5,7	492	5,7
Pravidelně	33	0,4	250	2,9	347	4,0
Celkem	8684	100	8701	100	8697	100

Příloha 6: Závislostní chování ve virtuálním prostředí (relativní četnosti)

Závislostní chování ve virtuálním prostředí						
Odpověď	ZŠ		SŠ		VŠ	
	N	%	N	%	N	%
Nikdy	2395	27,6	1934	22,3	2037	23,5
Jen jednou	734	8,5	40	4,6	438	5,0
Občas	2775	32,0	1771	20,4	1646	19,0
Často	1394	16,1	1881	21,7	1400	16,1
Pravidelně	1371	15,8	2692	31,0	3160	36,4
Celkem	8669	100	8680	100	8681	100

Příloha 7: Negativní jevy v psychosociální oblasti v reálném prostředí (relativní četnosti)

Negativní jevy v psychosociální oblasti v reálném prostředí						
Odpověď	ZŠ		SŠ		VŠ	
	N	%	N	%	N	%
Nikdy	5676	82,0	5999	86,3	6539	94,0
Jen jednou	685	9,9	567	8,2	201	2,9
Občas	415	6,0	303	4,4	151	2,2
Často	95	1,4	46	0,7	23	0,3
Pravidelně	51	0,7	38	0,5	39	0,6
Celkem	6922	100	6953	100	6953	100

Příloha 8: Negativní jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí (relativní četnosti)

Negativní jevy v psychosociální oblasti ve virtuálním prostředí						
Odpověď	ZŠ		SŠ		VŠ	
	N	%	N	%	N	%
Nikdy	6467	93,3	6339	91,3	6553	94,3
Jen jednou	271	3,9	337	4,9	169	2,4
Občas	136	2,0	192	2,8	146	2,1
Často	29	0,4	45	0,6	37	0,5
Pravidelně	25	0,4	30	0,4	42	0,6
Celkem	6928	100	6943	100	6947	100

Příloha 9: Rizikové sexuální chování v reálném prostředí (relativní četnosti)

Rizikové sexuální chování v reálném prostředí						
Odpověď	ZŠ		SŠ		VŠ	
	N	%	N	%	N	%
Nikdy	4955	95,1	3553	68,2	3485	66,9
Jen jednou	155	3,0	695	13,3	633	12,2
Občas	64	1,2	673	12,9	653	12,5
Často	2	0,2	169	3,2	224	4,3
Pravidelně	23	0,4	122	2,3	213	4,1
Celkem	5209	100	5212	100	5208	100

Příloha 10: Rizikové sexuální chování ve virtuálním prostředí (relativní četnosti)

Rizikové sexuální chování ve virtuálním prostředí						
Odpověď	ZŠ		SŠ		VŠ	
	N	%	N	%	N	%
Nikdy	5016	96,1	4457	85,4	4512	86,4
Jen jednou	119	2,3	412	7,9	343	6,6
Občas	63	1,2	302	5,8	305	5,8
Často	11	0,2	25	0,5	29	0,6
Pravidelně	11	0,2	22	0,4	33	0,6
Celkem	5220	100	5218	100	5222	100